

FA.02
A.45
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS

TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA INSTITUTI

JISMONIY TARBIYA NAZARIYASI VA USLUBIYATI KAFEDRASI

L. A. DJALILOVA

**JISMONIY TARBIYA VA SPORT
TARIXI**

TASHKENT-2013

#1.02

A 45

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA INSTITUTI

JISMONIY TARBIYA NAZARIYASI VA USLUBIYATI KAFEDRASI

L. A. DJALILOVA

JISMONIY TARBIYA VA SPORT
TARIXI

S/mub. 2003/45

Qizil Yulda Press Jismoniy tarbiya
TASHKENT - 2013
Abbarot

O'quv-uslubiy qo'llanma O'zR OO'MTV tomonidan 2011 yil 17.11. 463- sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan Namunaviy o'quv dasturiga asosan ishlab chiqilgan.

Djalilova Lola Alimovna – O'zDJTI katta o'qituvchisi.

Taqrizchilar:

Kerimov F.A. – pedagogika fanlari doktori, professor.
Ruziyev A.A. – pedagogika fanlari doktori, professor.
Isroilov Sh.X. – pedagogika fanlari nomzodi, dostent.

O'quv-uslubiy qo'llanma Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati kafedrasining 2013 yil _____dagi yig'ilishida ma'qullangan. (_____-sonli bayonnoma).

KIRISH

Jismoniy tarbiya tarixi jahon xalqlari madaniy tarixining qismidir. Jismoniy tarbiya tarixi fani qadimgi zamondan to hozirgi kungacha bo'lgan davlarda jismoniy tarbiya va sportning kelib chiqishi, iyojlanishi va tarraqiy etish qonuniyatlarini o'rganadi.

Jismoniy tarbiya tarixi tarixiy fanning mustaqil sohasi, jismoniy tarbiya va sportga doir ilmiy bilimlarning muhim qismidir. Jismoniy tarbiya tarixi jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida vujudga kelishi va tarkib topishi haqida ma'lumotlar beradi.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fani qadim zamonlardan boshlab, shu kungacha turli xalqlarda jismoniy tarbiya taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini aniqlash va o'rganish bilan shug'ullanadi. Uning vazifasi turlicha tarixiy davrlarda jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyoti, jismoniy tarbiya shakllari, usullari, vositalari va kishilarning sport sohasidagi faolkiyatining tahlilini berishdan iborat.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fanini o'rganish davrlari:

- I. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya (mil.av. VIII mingyillikdan - mil. IV asrgacha).
- II. O'rta asrlar davrida jismoniy tarbiya (V- XVII asrlar).
- III. Yangi davrda jismoniy tarbiya va sport (XVIII – XIX asr oxiri).
- IV Eng yangi davrda jismoniy tarbiya va sport (XX asrning boshlari – hozirgi kungacha).

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fanini o'rganish manbalari:

- ✓ qadimgi jismoniy tarbiyaga oid arxeologik va etnografik manbalar;
- ✓ jismoniy tarbiya va sportga doir arxiv materiallari, ilmiy kitoblar va boshqa yozma manbalar;
- ✓ jismoniy tarbiya va sportga oid tasviriy san'at asarlari, badiiy kitoblar, kino, foto, fonomateriallar;
- ✓ turli xalqlar jismoniy tarbiyasining rivojlanishi to'g'risidagi amaliy ma'lumotlar (sport yutuqlari, sport rekordlari);
- ✓ jismoniy tarbiya va sportga doir xukumat qonunlari, qaror va farmonlari, maxsus rasmiy xujjatlari.

Ash'yoviy va yozma yodgorliklar, xalq doston va eposlari, jismoniy tarbiyaning tarqiy etish amaliyotlari ham jismoniy tarbiya tarixini o'rganish manbalari bo'lib xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fanini o'qitishdan maqsad - talabalarning jismoniy tarbiya va sportning turli tarixiy davrlarda rivojlanish qonuniyatlari, tizimlari to'g'risidagi nazariy bilimlarni shakllantirishdir.

Fanning vazifasi - talabalarga jismoniy tarbiya va sport tarixini ilmiy - nazariy jihatdan tahlil qilish, jismoniy tarbiya va sport sohasida erishilgan yutuqlarni, O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixini, usullari va vositalarini, shakllarini hamda eng ilg'or tajribalarda foydalanishni o'rgatishdan iborat.

Jismoniy tarbiya tarixining muhim vazifasi jahon xalqlari jismoniy tarbiyasining xususiyatlarini o'rganish va uning rivojlanish yo'llarini aniqlashdir. Ijtimoiy fanlardan biri hisoblangan jismoniy tarbiya tarixi fanining eng muhim vazifasi – bo'lajak

jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini yuksak g'oyaviylik, vatanga sadoqat, milliy iftixor va insonparvarlik ruhida tarbiyalashdir.

Jismoniy tarbiya tarixi o'quv fanining o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talaba:

- nazariy va amaliy mashg'ulotlarda jismoniy harakat, jismoniy tarbiyani paydo bo'lish davrlarini rivojlanish tarixi,
- O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport harakatini rivojlantirish tarixi to'g'risidagi bilimlarga,
- jismoniy tarbiya va sport tarixining asosiy davrlarini, rivojlantirish qonuniyatlarini bilishi kerak;
- fanni o'rganishning tamoillarini, xalqaro sport va olimpiya harakati tarixini, uning rivojlanish bosqichlari va asosiy xususiyatlarini to'g'ri aniqlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak;
- ilmiy nazariy jihatdan olingan bilimlarni tahlil qila olish kerak;
- amaliy mashg'ulotlarda mustaqil fikr yuritishi, mavzularga ijodiy yondoshish malakalariga ega bo'lishi kerak;
- fan bo'yicha o'zining fikr mulohazalarini to'liq, aniq bayon etishi kerak.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fani o'quv rejasiga kiritilgan pedagogika, O'zbekiston tarixi, sotsiologiya, falsafa, tibbiy biologik fanlar, tanlangan sport turi nazariyasi va uslubiyati hamda jismoniy tarbiya va sportni boshqarish fanlari bilan uzviy aloqada o'qitiladi.

Jismoniy madaniyat jahon xalqlarining umumiy madaniyati mazmunidan chuqur o'rin egallamoqda. Uni o'qitish, o'rganish va ilmiy tadqiqot olib borish bugunning dolzarb muammolaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov: «Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi». - deb yangi tariximizga yo'l ochib beidi. Buni yurtimizning mustaqilligi yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy madaniy islohotlarning samarali natijalarida ko'rish mumkin.

Jahon xalqlari tarixi, shuningdek, O'zbekiston xalqlari tarixida jismoniy tarbiya va sport tarixining ham o'ziga xos xususiyatlari hamda ijtimoiy-tarbiyaviy o'rni g'oyat kattadir. Jismoniy tarbiya tarixi ijtimoiy fandir. Bu fan jismoniy tarbiya va sport sohasiga doir hodisalariga davr talabi asosida yondoshadi, jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining xilma-xil shakli, uslub va vositalarini turli bosqichlarda ochib deradi, ilg'or qarashlarning tarqiyot yo'lini ko'rsatib beradi.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti (O'zDJTI) va Respublika oliy o'quv yurtlarining jismoniy tarbiya fakultetlari, shuningdek, pedagogika kasb-hunar kollejlarning jismoniy tarbiya bo'limlari, Olimpiya o'rinbosarlari kasb-hunar kollejlari Davlat ta'lim standartlari asosida «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» fan sifatida kiritilgan. Jismoniy tarbiya va sport sohasida mutaxassislar tayyorlash va ularning nazariy bilim hamda amaliy malakalarini oshirishda «Jismoniy tarbiya va sport tarixi hamda jismoniy madaniyat harakatini tashkil etish va boshqarish» fani asosiy mutaxassislik fanlaridan bin bo'lib hisoblanadi.

«Jismoniy madaniyat va sport tarixi» ixtisoslikka oid maxsus fan sifatida, eng avvalo, milliy qadriyatlar, ijtimoiy, madaniyat taraqqiyoti natijalari, mustaqillik yillarida joriy etilgan qonunlar, qarorlar, farmonlar, nizomlar hamda O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlarida asoslab berilgan g'oyalarga tayanadi. Ularni jismoniy madaniyat ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida o'ziga metodologik asos qilib oladi.

Shuningdek, jahon miqyosidagi va O'zbekiston sharoitidagi jismoniy tarbiya va sport taraqqiyoti fanning mazmunini tashkil etadi. Bu fan sport turlari tarixi, pedagogika tarixi, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati hamda boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda va rivojlanmoqda.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi fanini o'rganishda mutaxassis olimlar R.Ismoilov, Yu.S.Sholomitskiy, R.Abdumalikov, J.T.Toshpo'latov, A.K.Akramov, H.A.Botirov va boshqalarning o'quv qo'llanmalari, ilmiy-ommabop risolalaridan foydalaniladi. Ularning asarlariga asosan insoniyat taraqqiyotining ilk davridan boshlab to hozirgi kungacha bo'lgan jismoniy tarbiya tarixining rivojlanish yo'llarini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lmoqdamiz.

Jismoniy tarbiya harakatida mutaxassis kadrlarga bo'lgan talablar va ehtiyojlar ijtimoiy turmush hamda mehnatda, ayniqsa, Xalqaro sport harakatida doimiy ishtirok etishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, «Sog'lom avlod» davlat dasturi, «Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testlarini hayotga singdirish, bolalar sportini rivojlantirish, o'quvchi yoshlarning «Umid nihollari», «Barkamol avlod» sport o'yinlari hamda talabalar «Universiada»larini tashkil qilishda asosiy maqsad buyuk kelajakning har tomonlama barkamol avlodlarini tarbiyalashdir. Aholining salomatligini yaxshilash, barkamol avlodning ma'naviy va jismoniy rivojlanishini ta'minlashda jismoniy tarbiya va sportning nazariy asoslarini singdirish muhim vazifalardan biri qilib qo'yilmoqda.

Bu jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarining zimmasiga g'oyat katta sharafli mas'uliyatni yuklamoqda. Shu sababdan jismoniy tarbiya va sport bo'yicha malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda. Jismoniy tarbiya va sportning mohiyatini tushuntirish, ularni targ'ibot qilish, barcha sport turlari tarixi, xalq milliy o'yinlari tarixi bilan tanishtirish muhim ahamiyatga egadir. Bu yo'lda ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan madaniy-tarbiyaviy va ilmiy meroslar mazmunidagi jismoniy tarbiya hamda uning tarixi asosida ta'lim-tarbiya berishni davr taqozo etmoqda.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportning tarkib topishi va ijtimoiy tuzumlar asosida uning rivojlanishiga doir mukammal ishlangan o'quv qo'llanmalar darslik deyarli yo'q.

R.Ismoilov va Yu.Sholomitskiy ilk bor (1968) «O'zbekistonda fizkultura tarixi» o'quv qo'llanmani yaratgan. Unda qadimgi ajdodlarimizning jismoniy tarbiyasi haqida jiddiy ma'lumotlar uchramaydi. X.A.Botirov (1993) va A.K.Akramov (1997) «Jismoniy tarbiya va sport tarixi» ommabop va o'quv qo'llanmalarida ajdodlarimiz jismoniy madaniyati to'laqonlik bilan mazmun topmagan. R.Abdumalikov, J.E.Eshnazarov «Ajdodlar jismoniy madaniyati tarixini o'rganish masalalari» (1993) o'quv qo'llanmasida asosan xalq og'zaki ijodi durdonalari, tarixiy muzeylardagi ashyolar, Rossiya olimlarining tadqiqotlari natijalaridagi ba'zi ma'lumotlarga tayangan holda mazkur muammoga ozroq bo'lisada, oydinlik kiritilgan. O'zbekistonning mustaqillikka erishgan dastlabki kunlaridanoq mamlakat tarixini qayta yoritish va barcha voqeiklami ochiq-oydin ko'rsatish vazifa qilib qo'yildi.

Respublika Prezidenti I.A.Karimov «Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi» - degan so'zlari asosida «O'zbekistonning yangi tarixi» (3 ta kitob, 2000 y.) nashrdan chiqarildi.

Tarixiy jarayonlar bu kitoblarda «Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida» (1-kitob), «O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida» (2-kitob), «Mustaqil O'zbekiston tarixi» (3-kitob) o'z nomi bilan asosli ravishda ifoda topdi.

Dunyodagi juda ko'p mamlakatlar hozirgi O'zbekiston va uning tarixiy o'tmishini yaxshi bilishadi va yanada chuqurroq o'rganish maqsadida ularning rasmiy vakillari yurtimizga tez-tez tashrif buyurishmoqda. Bu jarayonlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov va boshqa rasmiy rahbarlar hamda mutaxassislarining 1991-2011-yillarda chet ellarga qilgan rasmiy safarlarida, ayniqsa, ko'proq namoyon bo'ldi.

Mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki yillaridayoq I.A.Karimov hozirgi davrga yuqori baho bergan edi, ya'ni: «Hozir bizning jamiyatimiz tarixiy chorrahada turibdi. Respublikani milliy-davlat, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy kamol toptiruvchi o'z taraqqiyot yo'lini ishlab chiqishimiz zarur. Hozir yashab turganlarning taqdirinigina emas, balki ularning farzandlari, nevaralarining ham taqdiri, kelajak avlodlarning taqdiri ham shunga bog'liq bo'ladi».

Jahonda buyuk tarixiy o'zgarishlar yuz bermoqda. Bu yo'lda O'zbekiston mustaqil davlat maqomini o'z qo'liga kiritdi. Shu sababdan, mamlakatimiz jahondagi buyuk va eng taraqqiy etgan mamlakatlar (AQSH, Germaniya, Yaponiya, Fransiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Turkiya va h.k.) bilan yelkama-yelka bo'lib faoliyat ko'rsatmoqda. Shular qatorida Arab mamlakatlari, Hindiston, Yevropa va boshqa mintaqalardagi davlatlar bilan ham madaniy aloqalarni kuchaytirmoqda.

Milliy madaniyat taraqqiyotida O'zbekiston dunyo davlatlari, hatto butun Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida o'ziga xos xususiyatlari, o'zining geografik va tabiiy qulayliklariga ko'ra qadimdan insoniyat tarixining ilg'or madaniy markazlaridan joy olib kelgan.

Mavzu 1. QADIMGI DUNYODA JISMONIY TARBIYA

1. Jismoniy madaniyatning vujudga kelishidagi asosiy omillar.
2. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida jismoniy tarbiyaning xususiyatlari.
3. Quldorlik tuzumi davrida jismoniy rivojlanishining xususiyatlari.
4. Qadimgi Sharq, Qadimgi Gretsiya, Qadimgi Rimda jismoniy tarbiyaning rivojlanish xususiyatlari.

Arxeologik topilmalar, turli ilmiy tadqiqotlarning natijalariga qaraganda insoniyat jamiyati yer kurrasida bundan 3,5-4 million yillar avval paydo bo'lgan. Ov qurollarini yasash, olov yoqish, kiyinish, jismonan baquvvat bo'lish uchun bolalarni maxsus mashqlar bilan tayyorlash kabi juda ko'p ijtimoiy turmush tajribalari ega bo'lganlar.

Ilk davrlarda odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar. Ya'ni turli tabiiy ofatlardan (shamol, quyunlar, sel, sovuqlik, yirtqich hayvonlarning hujumi va h.k.) saqlanish yo'llari, qurol-aslahalar yasash kabi ishlab chiqarish jarayonlarini ixtiro qilganlar.

Inson uchun kerakli hayotiy malaka va ko'nikmalar jismoniy sifatlar, malaka va qobiliyatlar ularning bevosita mehnat faoliyati jarayonlarida hosil qilinganligini hozirgi davrda tasavvur etish qiyin emas. Yoshlar barcha mehnat va jismoniy harakat faoliyatlarini katta yoshdagilardan o'rganganligi hamda ularga taqlid qilib rivojlantirilganligi tabiiy bir holdir.

Ijtimoiy turmush kechirish, ayniqsa, hayvonlarni ovlash, ishlab chiqarish kuchlarining takomillashuviga sabab bo'lgan. Turli mustahkam va o'tkir uchli yengil nayzalarning, so'ngra esa o'q va kamonning paydo bo'lishi ovchilikning takomillashuviga va ovning rivojlanishiga olib keldi. Buning natijasida ovqat topish uchun sarflanadigan vaqt ancha qisqardi. Natijada, o'troqlashib yashash, bolalarni tarbiyalash imkoniyatlari kengaydi.

Xo'jalikni idora qilishning yangi shakllari yuzaga kelishi bilan kishilik jamiyatini uyushtirish holatlari ancha mustahkamlanib bordi. Ona urug'i jamoalari paydo bo'ldi, ularning a'zolari qarindosh-urug'chilik munosabatlari asosida birlashib, mehnat qilib hayot kechira boshladilar. Bu o'z navbatida, jamoatchilikni yuzaga keltirdi. Shuningdek, asta-sekin madaniyat sohasida ham o'zgarishlar yuzaga keldi. Uy-joy qurish, xunarmandchilik paydo bo'ladi. Tasviriy san'at (qoya toshlariga rasm chizish, yog'och va loydan turli xil shakllarni yasash) ijod qilindi. Jamoada qo'shiq, o'yin va raqslar ijro etildi, bayramlar vujudga keldi.

Ana shu davrlarda diniy tasavvurlar paydo bo'ldi (ilohiy kuchlarga ishonish, ularga bo'ysunish, qurbonliklar keltirish kabilar). Mehnat bilan bog'liq bo'lgan turli musobaqalar, o'yinlar mustaqil tarbiyaviy ahamiyat kasb etdi va ulardan urug' jamoasining turli yoshdagi guruhlari foydalandi. Mehnatning jins va yoshga qarab bo'linishi amalga oshirildi.

San'atning paydo bo'lishi kishilarning fikr va tasavvurlarini boyitdi, ularning ma'naviy dunyosini takomillashtirdi. O'yin va raqslarda takrorlanadigan mehnat va mudofaa xususiyatidagi harakatlar faqat mehnat emas, balki jismoniy mashqlar sifatida rivoj topdi.

Turli xil jismoniy mashqlarning (kurash, otda poyga, nayza uloqtirish, qilichbozlik va h.k.) o'yinlar tarzida vujudga kelishi ibtidoiy jamiyat tarbiyasida tubdan o'zgarishlar yasash uchun turtki bo'ldi.

Odamlar o'z-o'zini hayotga, ayniqsa, mehnat faoliyatiga tayyorlashning yangi omillari va qurollarga ega bo'la boshladi. Odamlarning harakat qilishga intilishdagini mehnat jarayonidagi charchoqlarini chiqarish maqsadida raqs mashqlarini bajarganlarida ko'rish mumkin.. Bu o'z navbatida, ov qilish va harbiy yurishlarga tayyorgarlik - mashq vazifasini bajarganligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy mehnat va madaniyat jarayonlari deyarli barcha qit'alarda u yoki bu darajada shakllanib, keyinchalik tobora rivoj topgan. Ilk davrlarda mulkchilik va ijtimoiy tengsizlik bo'lmaganligi ko'p manbalarda izohlanadi. Urug'chilik jamoasi ona urug'i (matriarxat) va ota urug'i (patriarxat)ga bo'lingan. Ularning har biri o'ziga xos ijtimoiy taraqqiyot va jismoniy tarbiya xususiyatlariga ega bo'lganligi tabiiydir.

Matriarxat davrida jismoniy tarbiya Matriarxat matriarxat taraqqiy qilgan davrda o'yin uchun maxsus tayyorlangan uskunalar (jundan qilingan to'p, shar, nayzabozlik tayoqlari, uchi to'mtoq nayzalar, o'yinchoq, palaxmon, shoxmon, o'yinchoq yoy, boshi egri hassa, to'qmoq va h.k.) paydo bo'lgan. Yoshlarni gurzi (to'qmoq), nayza, so'yil iringitishga, yoydan o'q otishga o'rgatish ibtidoiy jismoniy tarbiya yo'nalishlaridan hisoblanib, uning asosiy tarkibiy qismini tashkil etgan. Hindular qabilasida kauchuklardan koptoklar, maxsus chana yasaganlar. Ulardan xo'jalik yumushlari va turli musobaqalarda ham maqsadli foydalanganlar. Kolumb davrida yevropaliklar hindularning koptoklari ispanlarning koptoklaridan yaxshi ekanligini tan olishgan.

Sharqiy Afrikadagi ibtidoiy qabilalarda langarcho'p bilan sakrash va yugurib kelib balandlikka sakrash musobaqalari ham o'tkazilgan. Ularni turli bayramlarda namoyish etishgan.

Shimoliy va Janubiy Amerikada yevropaliklarning istilosiga qadar katta rezina koptok, chavgon va raketkalaridan foydalanib o'ynaladigan xokkey tipidagi yozgi va qishki o'yinlar rasm bo'lganligi aniq manbalarda o'z ifodasini topgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida suvda suzish, kanoe va baydarka xilidagi yengil uzunchoq qayiqlarda eshkak eshish ham keng qo'llanilgan. Sharqiy Braziliya xalqlari orasida qiz va yigitlar hayotida kerak bo'lgan epchillik, chaqqonlik chidamlilik, jasurlik va qat'iyatlilik kabi qobiliyatlar hamda sifatarga ega bo'lishi lozim edi. Baroro va konella qabilalarida yigitlar ma'lum sinovlardan o'tmagunlaricha uylanishga ruxsat berilmagan.

Ibtidoiy jamoaning yemirilishi va quldorlik tuzumining shakllanishi qadimiy Germaniya, Okeaniya, hindu qabilalari (astek, ink, mayya) va boshqa joylarda ham sodir bo'lib, ularda ham o'ziga xos jismoniy mashqlar va o'yinlarning rivojlanishiga olib kelgan. Masalan, mayya qabilasida kauchukdan yasalgan koptok bilan jamoa bo'lib basketbolga juda o'xshab ketadigan o'yin o'ynash an'anaga aylangan. Ya'ni uning shakli va mazmuni hozir mashhur bo'lgan sport o'yiniga asos solgan bo'lishi mumkin. Qadimgi Peru mamlakatida jismoniy mashqlar yoshlardan iborat harbiy qismlarni tayyorlashda eng muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Patriarxat davrida jismoniy tarbiya Patriarxat davrida ishlab chiqarish jarayonlari yangi bosqichlarga ko'tarildi. Bunda erkaklarning mehnati, yaratuvchilik fikr-mulohazalari oldingi o'rinda turgan. Temir qurollarning paydo bo'lishi, omoch, bolta bilan ishlash, dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi o'ning xo'jalik

ahamiyatini susaytirdi. Chorva mollarini boqish, qo'lga o'rgatish, xonakilashtirish va dehqonchilik qilishdagi tajribalar jamoada erkaklarning hukmron bo'lishini ta'minladi Oila katta erkaklar (patriarxat) oilalarga aylana bordi. Yagona nikohlik (mongamiya) yuzaga keldi. Urug'lar birlashib qabilalarni tashkil etadi.

Patriarxat taraqqiyotining dastlabki bosqichida qabilalar o'rtasida nizolar, janjallar, ko'pincha bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan qabila vakillarining kurashi (yakkama-yakka kurash) bilan hal etilgan. Ba'zi hollarda janjalli masalalar birgalikda shodiyona bayramlar tashkil etish, bir-biriga sovg'alar berish, aka-ukachilik, do'st tutinish va h.k. bilan yakunlangan. Bu, o'z navbatida, qabilalar o'rtasidagi do'stlik munosabatlarining rivojlanishi va mustahkamlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan Qabilalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqalar jarayonida jamoa shon-sharafi, o'zaro bir-birini quvvatlash, zaiflarga yordam qilish tushunchalari rivoj topgan. Avvalgi majmuaviy mashqlar (kurash, mushtlashish, og'irlik ko'tarish, yugurish, sakrash va h.k.) asta-sekin mustaqil tur sifatida o'rganilib, an'analar, marosimlarda namoyish etilgan va musobaqa tarzida tashkil etilib, g'oliblarni olqishlash, taqdirlash kabi odatlar amalga oshirilgan.

Dehqonchilik, chorvachilik va boshqa kasb-hunar bilan shug'ullanuvchilar o'z sohalari bo'yicha turli o'yinlar, mashqlarni ixtiro qila borganlar. Masalan, bug'uchilik bilan shug'ullanuvchilar, bug'uchilar musobaqalarini uyushtirganlar.

Ibtidoiy jamoaning yemirilishi va quldorlik tuzumining shakllanishi qadimiy Germaniya, Okeaniya, hindu qabilalari (astek, ink, mayya) va boshqa joylarda ham sodir bo'lib, ularda ham o'ziga xos jismoniy mashqlar va o'yinlarning rivojlanishiga olib kelgan. Masalan, mayya qabilasida kauchukdan yasalgan ko'ptok bilan jamoa bo'lib basketbolga juda o'xshab ketadigan o'yin o'yinash an'anaga aylangan. Ya'ni uning shakli va mazmuni hozir mashhur bo'lgan sport o'yiniga asos solgan bo'lishi mumkin. Qadimgi Peru mamlakatida jismoniy mashqlar yoshlardan iborat harbiy qismlarni tayyorlashda eng muhim vosita sifatida xizmat qilgan.

Turli qabilachilik holatlari o'zaro jang, nizo va urushlarni keltirib chiqargan. Shu sababdan himoya qal'alari, qurol-yaroqlar yasash kabi yangi faoliyatlar tarkib topib, ular yanada rivojlangan. Natijada, maxsus jangchilarni tayyorlash ishlariga alohida e'tibor qaratiladi. Jangchilarning jismoniy tayyorgarligida boshqa qabila va elatlarni bosib olish, ezish, ko'pchilikni hukmron ozchilikka bo'ysundirish uchun foydalanishni ko'zda tutadigan jismoniy tarbiyaning yangi tizimi namunalari tug'ila boshladi. Bunday jarayonlar esa quldorlik tuzumini vujudga keltirdi.

Quldorlikning dastlabki davrida qabilachilik munosabatlarining xalq hokimligi an'anasi saqlanib, qabila zodagonlari hokimiyatini cheklab tuigan. Lekin qabilalar o'rtasida to'qnashuvlar jiddiy harbiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Ularning asosiy sababi boylik orttirish va o'z hukmronligini o'rnatishdan iborat bo'lgan. Harbiy dohiylar rahbarligida maxsus posbonlar paydo bo'lgan. Dohiylar ko'pincha qabilalarning yo'lbo'shchisi ham hisoblangan. Xalq kengashlari yuzaga kela boshlagan. Ularning vazifalari jamoaning barcha a'zolarini himoya qilishdan iborat bo'lgan. Ovul (qishloq) istehkomlari paydo bo'lib, chet el posbonlari hujumidan harbiy mudofaa qilish madaniyati rivojlanadi.

Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiya

Xususiy mulkchilikning rivojlanishi, ishlab chiqarishning taraqqiy etishi va ilk davlatlarning paydo bo'lishini tarixchilar eramizdan avvalgi IV-III asrlarda boshlagan

deb ko'rsatadilar. Bu davrlarda yirik davlatlar asosan qadimgi Sharqda, Gretsiya va Rimda bunyod etildi. Qadimgi Sharq hududidagi Misr, Eron, Bobil, Assuriya, Hindiston, Xitoy kabi davlatlardagi jismoniy tarbiya vositalarining xilma-xilligi haqida haykallar qurilish yodgorliklaridagi devoriy suratlar, turli madaniy ashyolar, qo'lyozmalar guvohlik beradi.

Jismoniy madaniyatning ilk izlari, namunalari, O'rta yer dengizi atrofida, eradan avvalgi IV asrlarda vujudga kelgan davlatlarda (Mesopotamiya) ko'proq uchraydi. Jismoniy mashqlarning mazmuni va shakllari harbiy faoliyatlarda o'z ifodasini topgan. Bunda, asosan, merganlik (kamon-yoy), bel ushlab kurashish, mushtlashish, g'ildirakli aravalarda poyga qilish va merganlik san'ati kabi faoliyatlar muhim o'rinni egallaydi.

Tarixchilarning e'tirof etishicha, greklar Olimpiya bayramlarini o'z xudosi Zevsga bag'ishlab o'tkazgan bo'lsalar, parfyonlar, skiflar, eroniylar, rimliklar, arablar o'z o'yin va an'alarini messopotamiyaliklardan o'rganganlar. Hindlar va eroniylar hayotida ham turli tuman jismoniy mashqlar va o'yinlar vujudga kelgan. Ular tarkibida otda (tuyada, xachir va h.k.) yurish va ov qilish, qilichbozlik, aravachalarda poyga, kamondan o'q otish, to'plar va tayoqlar bilan o'ynash keng rivojlangan.

Qadimgi Eronda maxsus tashkil qilingan maktablarda zodagon yoshlarni tarbiyalash tizimi mavjud bo'lgan. Bunda yuqorida tilga olingan mashqlarni (nayza sanchish, qilich ishlatish, otdan ag'darish) o'rgatish dastur asosida olib borilgan.

Qadimgi Misrda harbiy aslzodalarni harbiy-jismoniy jihatdan maxsus tayyorlash uchun kurash, qilichbozlik, kamondan o'q otish, nayza uloqtirish kabi mashqlardan foydalanishgan. Buni eramizdan avvalgi XVIII-XII asrlarda Beni-Gassan degan joydagi fir'avnlr qabristonidan topilgan yodgorliklarda tasvirlangan 400dan ortiq jismoniy mashqlar va o'yinlarni asoslab beradi.

Misr davlatida dinlarning ko'pligi tufayli ularning xudolariga hamda urf-odatlariga bag'ishlangan ko'pgina bayramlar, an'anaviy xalq musobaqalari o'yinlar va raqslar bilan birga qo'shib olib borilgan. Keyinchalik ulardan ko'proq ideologik (g'oyaviy) maqsadda foydalanilgan. Hukmron doiralr xalq o'yinlari va jismoniy mashqlardan o'z kamoloti va manfaatlari yo'lida foydalanganlar.

Qadimgi Sharq davlatlarida quldorlik tuzumi davrida ozod dehqonlar, kasb-hunar egalari, savdo-tijorat xodimlari orasida rasm bo'lgan xalq jismoniy tarbiyasi shakllari va xalq mashqlarining turlari quldorlar tomonidan o'z obro'yi hamda hukmronligini kuchaytirish maqsadida o'zlashtirilgan va ulardan keng foydalanilgan.

Qadimgi Yunonistonda jismoniy tarbiya.

Ijtimoiy turmushda, ayniqsa, bolalarning jismonan baquvvat qilib tarbiyalash, harbiy-mudofaa ishlarida ishtirok etuvchilarning jangovorlik holatlarini takomillashtirishda Yevropa qit'asida mavjud bo'lgan davlatlarning ish tajribasi katta o'rin tutadi. Bunga qadimgi yunonlarning jismoniy tarbiya tizimi tarixiy jihatdan e'tiborga molikdir. Chunki bu tizim davrlar o'tishi bilan jahonda o'z mazmuni va mohiyatiga ega bo'ldi.

Qadimgi Yunon davlatining tarkib topishi va rivojlanishi eradan avvalgi III-II ming yilliklarni o'z ichiga oladi. Yunoniston tarixining Gomer davri deb eradan avvalgi XII-IX asrlar tilga olinadi.

Gomerning «Iliada» va «Odiseya» asarlarida qadimgi davrdagi yunon hayotining yorqin manzaralari aks ettiriladi. Qahramonlar sifatida zodagon jangchilar

timsoli chizilib, ularni oddiy xalqdan ajratuvchi jismoniy sifatlari va fazilatlarini talqin etiladi. Gomer asarlarining qahramonlari qabila hayotidagi biror muhim voqea sharafiga bag'ishlab tashkil etiladigan musobaqalar va o'yinlarda o'zlarining jismoniy fazilatlarini namoyish etganlar. Bunda yugurish, nayza va lappak uloqtirish, sakrash, kurash, mushtlashish kabi mashqlar orqali musobaqalashganlar.

«Odisseya» asarida «atlet» so'zi o'sha vaqtda «olijanob qahramon», «aslzoda» (zodagon) tushunchalari bilan bog'langan. Ya'ni xalq ichidagi «chaqqon odam» tushunchasiga qarama-qarshi qilib qo'yilgan. Shu sababdan, oddiy kishilar zodagon jangchilarning o'yinlarida ishtirok etmagan, faqat tomoshabin sifatida o'tirishgan. Bo'lajak jangchilar tayyorlash maqsadida mamlakatning yirik shaharlarida maxsus tarbiya tizimi vujudga keladi. Ular tarixda Sparta va Afina tizimi nomi bilan o'rganildi.

Sparta tizimi. Eramizdan avvalgi IX asrda Sparta shahri vujudga kelib, uning aholisini 9 mingga yaqin quldorlar oilasi, shuningdek, 30 ming hunarmandlar, savdogarlar va yer egalari, 200 ming qul tashkil etgan. Quldorlar (spaitatlar) qullardan saqlanish va o'zlarini himoya qilishga tayyorlanish maqsadida o'ta qattiq tarbiyaviy tizimdan foydalangan. Bolalar 7 yoshgacha oilada tarbiyalangan. Bu davrda ularni qorong'udan qo'rqmaslik, yig'lamaslik, ovqat tanlamaslikka o'rgatganlar va chiniqtirishga katta ahamiyat berganlar. 7 yoshdan 18 yoshgacha bolalar va o'smirlar davlat tizimidagi tarbiya muassasalarida asosan jismoniy tarbiya bilan shug'ullanganlar. Ularni sovuq va ochlikka bardosh berish, chaqqonlik va og'riqlarga chidash kabi faoliyatlarga o'rgatib, chiniqtirganlar. Yoshlarni nayza va lappak uloqtirish, yugurish, sakrash, kurash va harbiy o'yinlar, yovvoyi hayvonlarni ovlashga o'rgatganlar. Qo'shiq aytish, musiqa va raqs kabi sohalarga ham ko'p vaqt ajratilgan.

Davlat tomonidan belgilangan rahbarlar (pedonom) yosh spartiatlarni mardlik, jasorat, qullarga nisbatan nafrat ruhida tarbiyalaganlar. Shu maqsadda kechalari qullarga qarshi hujumlar, bosqinlar uyushtirganlar. Shubhali qullarni o'ldirishgan. 18-20 yoshli tarbiyalanuvchilar efeblar (zobitlar) qatoriga qabul qilinib, ular jismoniy va harbiy tayyorgarlikni o'taganlar. Keyinchalik esa ularni harbiy darajalarga ajratib, qariguncha harbiy xizmatda ushlab turishgan.

Sparta tizimida qizlarni jismoniy tarbiyasiga ham katta e'tibor qaratilgan. Sog'lom bolalarni dunyoga keltirib, ularni sog'lom qilib o'stirish uchun oilalar ham o'ta sog'lom bo'lishi ko'zda tutilgan. Shu sababli ham qiz bolalarni yugurish, kurash, nayza va lappak uloqtirish kabi mashqlar bilan muntazam ravishda shug'ullantirishgan. Sparta xotin-qizlari ko'proq qullarni saqlashda xizmat qilganlar.

Sparta davlati tarbiya tizimini va harbiy sohadagi eng kuchli qismi Gretsiyada tashkil etildi. Ular uzoq yillar davomida yengilmas deb nom qozondi. Sparta atletikachilari ko'pgina olimpiya, pif va boshqa o'yinlarda qatnashib, g'alabalarni qo'lga kiritgan.

Eramizdan avvalgi XII-IX asrlarda qadimgi Yunonistonda (Gretsiya) oddiy zodagonlarning yugurish, kurashish, mushtlashish (qo'l jangi), nayza va lappak (disk) uloqtirish, kamondan o'q otish, g'ildirakli aravalarda ot poygasi kabi o'yin musobaqalarini aks ettiruvchi chizmalar, tasvirlar, haykallar, yodgorliidlar, arxeologik qazilmalarda topilgan. Shuningdek, ularning mazmuni, shakllari va mohiyatlari Gomerning «Iliada» va «Odisseya» asarlarida o'z ifodasini topgan.

Afina tizimi. Afinada quldorlik tizimi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Eradan avvalgi V-IV asrlarda sinfiy tafovutlar kuchli bo'lgan. Hunahnandchilik, savdo va fan Afinani Gretsiyaning markaziga aylantirdi. Har bir quldor jamiyat ishlarida faol qatnashish imkoniyatlariga ega bo'lgan. Ta'lim va tarbiya tizimida Afina fuqarolarining qatnashish huquqi bo'lgan. Afina tizimi Sparta tizimidan farqli o'laroq harbiy-jismoniy ta'lim bilan birgalikda ko'p tarmoqli targ'ibot ishlarini olib borgan.

Afinaliklarning fikricha, inson har tomonlama uyg'un kamol topishi lozim edi. Bunda aqliy, ma'naviy, estetik va jismoniy tarbiya asosiy vosita bo'lishi talab etilgan. Bunday talab va ehtiyoj bora-bora takomillashtirilib borilgan.

Afinada bola yetti yoshgacha oilada, qullar nazorati ostida tarbiyalangan. Bu yoshda ko'proq o'yinlarga e'tibor berilgan. Keyin o'g'il bolalarni maktabga yuborishgan. Qiz bolalar esa uyda tarbiyalangan. 7 yoshdan 15 yoshgacha bo'lganlar davlat maktabi yoki xususiy maktablarda ta'lim olishgan. Ular musiqa va gimnastika maktablari deyilgan. Ya'ni musiqa mashg'ulotlarida musiqa, raqs, o'qish-yozish bilan, gimnastika mashg'ulotlarida esa yalang'och holda kurash (palestra) bilan shug'ullanganlar. 12-16 yoshdan boshlab birinchi o'ringa gimnastika mashg'ulotlari qo'yilgan. 16 yoshga to'lgandan keyin yaxshi ta'minlangan ota-onalar o'z farzandlarini gimnasiylarga berishgan.

Afinada davlat hisobida uch xil gimnasiy, ya'ni: akademiya, litsey va kinosarg mavjud bo'lgan. Bu o'quv yurtlarida yoshlar jismoniy tarbiya bilan bir qatorda siyosatshunoslik, falsafa va adabiyot fanlari bo'yicha ham ta'lim olgan.

Afinada 18 yoshli yigitlar davlat harbiy tashkiloti - efebiyaga jalb etilgan. Ular ikki yil davomida harbiy xizmatni o'tagan. Efeblar birinchi yili, jismoniy tarbiya va harbiy tayyorgarlikdan o'tishgan. Ikkinchi yili esa qalqon va nayza bilan qurollanib, davlat chegarasini qo'riqlaganlar.

Sekin-asta jismoniy tarbiyaning pedagogik va ilmiy nazariyasi paydo bo'la boshladi. Qadimgi faylasuf olimlar — Platon, Aristotel va boshqalarning asarlarida tarbiya ta'lim tizimidagi jismoniy tarbiyaga yuksak baho berildi.

Platon (eradan avvalgi 427-347 y.y.) Afina zodagonlari vakili, faylasuf-idealist (g'oyachi) insonning ma'naviy va jismoniy sifatlari haqidagi nazariyaning asoschisidir. U Sparta tizimiga moyillik bildirib, harbiy-jismoniy tarbiyani aqliy tarbiya va ta'lim bilan qo'shib olib borishni ko'zda tutdi. Platon o'zining (davlat) asarida shunday degan: «Yaxshi gimnastika ham oddiy bo'ladi, lekin eng avvalo, harbiy gimnastika bo'lishi lozim».

Aristotel (eramizdan avvalgi 384-322 y.y.). Yirik olim va faylasuf, Platonning o'quvchisi va Aleksandr Makedonskiyning ustozidir. Uning ta'limoti dialektika sohasida yuksak baholanadi. Chunki u shakl va mazmun birligi haqidagi g'oyani olg'a suradi.

Shu bilan birga borliqning rivojlanishini isbotlaydi. Insonning ruhi va tanasi ajramlas holda bog'liq ekanligini tushuntirib beradi. Jismoniy tarbiyaning aqliy tarbiya bilan hamohangligini ta'kidlaydi.

Aristotel o'g'il bolalarni jismoniy jihatdan mustahkam qilib tarbiyalash tarafdori bo'lgan. U Platondan farqli o'laroq tarbiyada ko'proq ta'lim-tarbiyaga o'rin berishni, gimnastika mashqlari hajmini kamaytirishni taklif etadi. Chunki gimnastikada ko'proq harbiy jismoniy tarbiya va ta'lim ko'zda tutilgan va u bolalar uchun juda murakkab jarayon, deb hisoblaydi.

Demokrit (eramizdan avvalgi 460-370 y.y.). Jismoniy mashqlar insonning shakllanishida muhim o'rin tutadi, ya'ni tabiiy holatni rivojlantirishda ustunroqdir, deb ta'lim beradi.

Sokrat (eramizdan avvalgi 469-399 y.y.) aytishicha, mustahkam sog'liq ko'pgina illatlardan saqlashga kafolatdir. Qadimgi grek shifokori Gippokrat (eramizdan avvalgi 460-375 y.y.) ta'biri va ta'limi bo'yicha, jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish turli xil kasalliklarni oldini olish (profilaktika) va davolashda muhim ahamiyatga egadir.

Qadimgi greklarda jismoniy tarbiya asosan gimnastika va agonistikadan iborat bo'lgan. Gimnastika umumiy jismoniy tarbiyada qo'llanilgan. Agonistika tizimida esa maxsus tayyorgarlik va boshqa musobaqalarda qatnashish ko'zda tutilgan. Gimnastika maxsus tizim sifatida palestrika (kurash), orxestrika (raqs) va o'ynlarni o'z ichiga olgan. Palestrika *pentatlon* (besh kurash: yugurish, uzunlikka sakrash, nayza va lappak uloqtirish, kurash) va *pankration* (kurash va qo'l jangi)dan iborat bo'lgan. Shuningdek, suzish, mushtlashish, otda yurish, kamondan o'q otish va boshqalar mashqlar ham kiritilgan. Orxestrika asosan musiqa jo'rligidagi raqslardan tashkil topgan. O'yinlar esa tayuqlar, g'ildiraklar, chavgon, shar, to'plar bilan gimnastika qilishdan iborat bo'lgan.

Yuqorida ta'kidlangan turlardan Olimpiya bayramlarida (agonlarda) ko'proq foydalanilgan. Olimpiya bayramlari va boshqa gimnastika o'yinlari (agonlar). Qadimgi Gretsiyaning shon-shuhratini ko'tarishda Olimpiya va gimnastika agonlari o'rni alohida ajralib turadi.

Qadimgi Olimpiya o'yinlari Alfey daryosi vodiysining Peloponiyes yarim orolida joylashgan Elida shahrining Olimpiya qishlog'ida o'tkazilgan. Odatga ko'ra, hozirgi davrda Olimpiya mash'alasi Kronos tog'i etagidagi Olimpiyadan olinadi va Olimpiya o'yinlari o'tkaziladigan shaharlarga yetkaziladi. Olimpiya — olimpizmning yaratilishi markazidir.

Gomerning «Iliada» asarida tasvirlanishicha, Troya urushida halok bo'lgan Patrokl xotirasiga bag'ishlanib, uning do'sti Axill aravalar qo'shilgan otlar poygasi, mushtlashish, kurash, yugurish, kamondan o'q otish, nayza va disk uloqtirish bo'yicha tadbir (musobaqa) o'tkazgan. Shu tariqa Olimpiya qishlog'i asta-sekin muhim madaniy tadbirlar o'tkazish markaziga aylangan. Avvalo, bu yerda Gera xudosiiga bag'ishlangan bir koshona keyinchalik esa, ya'ni eramizdan avvalgi VII asrning ikkinchi yarmigacha Yer onasiga bag'ishlab katta ibodatxona qurildi. 200 yildan keyin, ya'ni greklarning Olimpiya qishlog'idan eronlar ustidan g'alaba qilishiga bag'ishlab Zevs xudosi sharafiga katta namoyish markazi qurilgan. Bu joyda Elida davlati oliy kengashi binosi joylashgan bo'ladi. Olimpiyada juda ko'p ibodatxonalar, ularda son-sanoqsiz haykallar mavjud bo'lib, ular turli xudolar, afsonaviy qahramonlar, Olimpiya o'yinlari chempionlari, podshohlar, sarkardalar sha'niga bag'ishlangan.

Bu joyda boshqa turli xil madaniy, qurilish maskanlari qatorida sport inshootlari majmuasi ham joylashtirilgan. Bunda stadion, ot chopar (ippodrom), gimnastika va palestra (kurash) joylari mavjud edi. Ba'zi manbalarning guvohlik berishicha, Olimpiya o'yinlarining ilk bor tashkil etilishi greklarining bosh xudosi Zevsning o'z otasi Kronos sha'niga bag'ishlab katta an'anaviy bayramlar o'tkazishi bilan bog'liq bo'lib, ular Olimpiya o'yinlari deb atalgan.

Boshqa rivoyatlarga ko'ra esa tashkil etilgan o'yinlar afsonaviy qahramon Gerakl sha'niga, ya'ni kuch, mardlik, jasorat, harbiy shuhrat ramziga bag'ishlangan. Aniqrog'i, Elida podshosi Avdiy ustidan qozongan g'alabasi sharafiga Gerakl o'yinlari tashkil etilgan. U o'yinlarni o'tkazish uchun masofalarni (stadiya) o'z oyoq izlari bilan o'lchab bergan. Geraklning 600ta oyoq izi bir stadiya, ya'ni 192m27sm ni tashkil etgan. Bu masofaga yugurish stadiodrom deb nomlangan. Avvallar o'yindagi g'oliblarni ana shu tur bilan belgilagan. Gerakl pankration musobaqasida qatnashib g'olib chiqadi. Keyinchalik o'tkazilgan o'yinlardagi g'oliblarga «Ikkinchi Gerakl» unvonini berish odatga aylantirilgan. O'yinlar urish qahramonlari, podshohlarni yenggan jasur va botir sarkardalar sha'niga bag'ishlab o'tkazilgan.

Olimpiya o'yinlarining ilk boshlanishi eradan avvalgi 776 yilga to'g'ri keladi. Bu davrda Olimpiya o'yinlarida faqat ozod fuqaro bo'lib tug'ilgan greklargina qatnashgan. Qullar, ayollar va chet elliklar o'yinlarda qatnashish huquqiga ega bo'lmagan. O'yinlar har 4 yilda bir marotaba tashkil etilgan. Dastlabki o'yinlarda faqat yugurish musobaqalari asosiy dastur hisoblangan.

Keyingi o'yinlarning dasturlariga pentatlon, pankration, otda yurish, aravalarda poyga kabi turlari bo'yicha ham musobaqalar tashkil etilgan. 37-Olimpiya o'yinlaridan boshlab (eradan avvalgi 632 y.) o'yinlarda bolalar ham ishtirok etishgan.

Olimpiya o'yinlar avvallari bir kun davomida, keynchalik besh kunda o'tkazib borilgan. O'yinlar tantanali ravishda qiziqarli tarzda ochilgan. Qadimgi greklarning Olimpiya o'yinlari uzluksiz 1160 yil davom etgan. Ellada aholisi o'zining Olimpiya o'yinlarida 290 marta yig'ilgan. Eng oxirgi o'yin yangi eraning 393 y.ga to'g'ri keladi.

394 yilda Rim Imperatori Feodosiy I xristianlikning keng yoyilishi tufayli Olimpiya o'yinlarini o'tkazishni taqiqlab qo'ydi. 32 yil o'tgach esa Feodosiy-II barcha yodgorliklar, Olimpiyadagi muqaddas joylarni buzishga farmon berdi. Qolganlari esa katta suv toshqinlari (sel) va yer qimirlashlari natijasida vayron bo'ldi. Natijada, marosimlar va Olimpiya o'yinlar nomi butunlay unutildi.

Qadimgi Yunonistonda Olimpiya bayramlari (o'yinlari) kabi turli xil boshqa bayramlar ham o'tkazish odat bo'lgan. Ulardan diqqatga sazovor bo'lganlari — Pif o'yinlari — Appolonga bag'ishlanib, Delfi shahrining atroflarida o'tkazilgan. Bunda musiqa, raqslar bilan birgalikda gimnastika o'yinlari ham o'tkazilgan. G'oliblar lavr shohlaridan yasalgan chambar bilan taqdirlangan. Shuningdek, Nemei, Panafina o'yinlari ham muntazam ravishda o'tkazilgan. Bularda ham musiqa gimnastika va boshqa o'yinlar dasturning asosiy mazmunini tashkil etgan.

Eradan avvalgi IV asrdan boshlab yunonistondagi quldorlik tuzumi barham topa boshladi. Bu, o'z navbatida, umummadaniyat va xususan jismoniy madaniyatning o'sishiga salbiy ta'sir ko'rsata boshladi. Avval Makedoniya, keyinchalik esa rimliklarning hukmronligi ostida Yunoniston mustamlakachilik zulmini boshidan kechirdi. O'tkazilayotgan o'yinlarda yunonlarga mansub bo'lmagan fuqarolar, professional sportchilar (mushtlashish, kurash, besh kurash va h.k.) qatnashishi odatga aylanadi. Lekin xristian dinining kengayishi va rivojlanishi boshqa xudolar sha'niga bag'ishlab o'tkazib kelinayotgan bayramlaiga barham berdi. Shular qatorida Olimpiya bayfamlarini o'tkazish ham to'xtab qoldi.

Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya

Rim davlatining vujudga kelishi eradan avvalgi 754-yilga to'g'ri keladi. O'zining dastlabki 3 asri (eradan avvalgi VIII-VI), shohlar davri mobaynida Rim jamiyati

urug'chilik tuzumi va patriarxal quldorlik munosabatlarning rivojlanish bosqichini o'tagan.

Rim podsholari davrida turli xil marosimlar suvoriylar, labirintlar (chalkash yo'li) da musobaqa o'tkazilgan, ular «troyan o'yinlari» deb tarixda tilga olinadi. Bu o'yinlar asosan rimlik patrisiylar zodagonlar uchun ahamiyatli bo'lgan. Qo'sh g'ildirakli aravada poyga, turh xil harbiy raqslar, nayza uloqtirish, kurash va boshqa mashqlar ham keng tarqalgan. Bu quldorlik jamiyati tuzumining harbiy-jismoniy faoliyatida muhim o'rin egallagan. Shu sababdan ham, jismoniy tarbiya tizimi quldorlar harbiy qudratini mustahkamlash vazifasini o'tagan.

Rim respublika sifatida mavjud bo'lib, harbiy-siyosiy tizim tarkib topgan. Shu tufayli hokimiyat harbiy xizmat faoliyatidagi kishilar qo'lida bo'lgan. Har bir fuqaro harbiy xizmatni o'tashi—majburiy ravishda o'zini harbiylik faoliyatiga tayyorlashi zarur edi. Shuning uchun maxsus tarbiya muassasalari tashkil etilgan. Bu yerdagi tarbiya tizimining qadimgi Yunonistondagidan farqi shuki, u uyda beriladigan tarbiya xususiyatlariga mos kelgan. Rimlik yigitlar harbiy xizmatga birmuncha ilgari - oilada, o'z tengdoshlari orasida tayyorlangan. Jismoniy mashqlar va o'yinlar bunda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. Yigitlar 16-17 yil harbiy xizmatda bo'lishgan. Bu davrda uzoq yurishlar va harbiy- jismoniy tayyorgarlik ishlarini bajarganlar. Bu tartib eradan avvalgi II asrgacha davom etib, Mariya islohoti bilan professional harbiylikka asoslangan davrgacha saqlanib qolgan. Jismoniy mashqlar, o'yinlar, turli musobaqalar qadimgi rimliklarning hayotiga singib ketgan. To'p bilan o'ynaladigan har xil o'yinlar ommalashgan. Ular patrisiy (aslzodalar) orasida, shuningdek, plebeylar orasida keng tarqalgan edi.

Eramizdan avvalgi VI va III asrlarda sirk tomoshalari rivojlanib, maxsus inshootlar paydo bo'lgan. Aslzodalar uchun eng qulay va ommaviy sirk o'yinlari asosiy jismoniy tarbiya vositasi va tizimini tashkil etgan. Chunki sirkda turli xil attraksionlar, kulgili hajviy va murakkab jismoniy mashqlar namoyish etilgan.

Eradan avvalgi VI asrdan boshlab har 10 yilda bir marotaba o'tkaziladigan yirik musobaqalar an'anaga aylangan. Uning dasturidagi qo'sh g'ildirakli aravada poyga eng qiziqarli o'yin bo'lgan. Bunda kurash, yugurish, mushlashish kabi turlar ham o'rin egallagan.

Qadimgi Yunoniston va Rimning o'zaro aloqalari tufayli Rimga jismoniy tarbiya vositalari ham kirib kelgan. Eramizdan avvalgi II asida ba'zi rimlik faollar yunonlarning jismoniy tarbiya tizimidagi turlar va usullarni o'zlariga tatbiq etishga harakat qildilar. Eramizdan oldingi 80-yillarda Yunoniston Rim tomonidan bosib olingach, elchi Sulla Yunon Olimpiya o'yinlarini Rimga ko'chirishga urindi. Uning buyrog'iga binoan 175-Olimpiya o'yinlari Rimda o'tkazilishi kerak edi. Lekin bu holat rimliklar tomonidan ma'qullanmadi. Shu sababdan, eradan oldingi 76-yildagi o'yinlar eski joyi - Olimpiyada tashkil etilgan. Rimda eski o'yinlarning qismlari turli bayramlarda takrorlangan. Shu bilan birga yangi o'yinlar vujudga kelib, ular keng tomoshabinlarni o'ziga jalb etgan.

Eradan avvalgi II asrda vujudga kelgan yangi o'yinlardan diqqatga sazovori gladiatorlar jangi bo'lib, keyinchalik u Rim tomoshalarining asosiy qismiga aylandi. Bunda avvallari sirk o'yinlarida qilichbozlik san'atini yaxshi egallagan quillardan foydalanilgan. Eramizdan avvalgi I asrda Rimda gladiatorlar tayyorlovchi maxsus maktablar tashkil etilgan. Ular davlatga yoki shaxsiy kishilarga mansub bo'lgan.

Maktablarga gunohkor bo'lgan va hukm qilingan qullar tanlab olingan. Eng katta maktab Kapuyeda bo'lib, o'z vaqtida bu yerda Spartak ham ta'lim olgan. Ularga asosan qilichbozlik san'ati o'lgatilgan va sirklarda namoyish etilgan. Qilichbozlik jangida (sirk o'yini) omon qolgan gladiatorlar yana o'z maktablari va instruktorlariga qaytarilgan. Eramizdan avvalgi 74-71-yillarda qullar ahvolining nihoyatda yomonlashuvi Spartak rahbarligidagi qo'zg'olonga sabab bo'lgandi. Spartak kuchli, jasur odam bo'lib, u qurollarni ustalik bilan ishlatardi.

Eradan avvalgi I asr oxiri va yangi eraning boshida Rimda imperatorlik vujudga keldi. Bunda harbiy quldorlik hukmronligi o'rnatildi. Zodagonlar yengil kiyimda iliq suvlarda cho'milish, uqalash (massaj) qabul qilish, yengil gimnastika bilan mashg'ul bo'lganlar. Yoshlar aravalarda yurish, qilichbozlik bilan shug'ullanib, «Yuventlar» (yoshlar) tashkilotini tuzishadi. Yirik tomosha o'yinlarini sirklar, amfiteatrlarda tashkil qiluvchilar gladiatorlarning yirtqich hayvonlar: yo'lbars, qoplon va h.k. bilan olishuvini uyushtirganlar.

IV asrda Rimda xristian dini davlat tomonidan quvvatlandi. Cherkov ta'siri asta-sekin davlat va jamoa hayotining barcha sohalarini qamrab oldi. Shu sababli Rim an'analari inqirozga uchray boshladi. Cherkov tizimi gladiatorlarning qonli janglari, sirk tomoshalariga qarshi chiqdi. Bunday tomoshalar 404-yilda butunlay taqiqlandi. Lekin xalq tomoshalarni o'tkazilishini talab qildi. Shunga asosan sirklarda aravada yurish, o'yinlar, professional kurash hamda qo'l jangi bo'yicha tomoshalar o'tkazildi. Ularda tomoshabinlar ham ishtirok etishi odatga aylandi.

Qadimgi Rimda jismoniy mashqlarning jismoniy rivojlanish va jamiyat uchun afzalliklari haqida ko'p fikrlar bildirilgan. Shoir Yuvenal she'rlarida ilk bor «Sog' tanda sog' aql» shiori jarangladi va u jahon xalqlarining shioriga aylandi.

Qullarni shafqsiz ezish, ularning tinimsiz qo'zg'olonlari, harbiy tashkilotlarning susayishi qadimgi davlatlarning yemirilishiga, shu asosda jismoniy tarbiyaning kuchsizlanishiga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, ibtidoiy jamoa tuzumida vujudga kelgan jismoniy tarbiya urug'chilik va qabilachilikning takomillashuviga yordam beidi. Ov bilan bog'liq va turli xil boshqa marosimlar o'yinlarni tashkil etishga asos soldi. Bunday jarayonlar Sharq, Yevropa mamlakatlarida o'z ifodasini topib, qadimgi Yunoniston, Rim va boshqa davlatlarning paydo bo'lishida o'ziga xos xizmat vazifasini o'tagan. Quldorlik tuzumi Yunoniston, Rim va boshqa davlatlarda rivoj topib, davlatchilik tizimi yuzaga kelgan. Zodagonlar, oddiy xalq o'zlariga xos o'yinlar, bayramlar uyushtiigan.

Tarixda Olimpiya bayramlarini tashkil qilish, unda chaqqonlik, tezlik, kuchlilik va chidamlilik sifatlarini sinash amalga oshirildi. Qullarni gladiatorlikka tayyorlash ishlari kuchaydi va maxsus maktablar tashkil etildi. Xristian dinining paydo bo'lishi Yunoniston, Rim hamda boshqa davlatlarda Olimpiya bayramlari, sirk tomoshalarida «jang o'yini» taqiqlandi.

?

Jismoniy mashqlar va o'yinlar qanday paydo bo'lgan?

Qadimgi Yunon gimnastika tizimi haqida nimalarni bilasiz?

Qadimgi Rim jismoniy madaniyatining xususiyatlari nimalardan iborat edi?

Adabiyotlar

Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008

Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T. “Sharq”, 2008.

Mavzu 2. QADIMGI AJDODLARNING JISMONIY TARBIYASI

1. O'zbekistonda qadimgi davr jismoniy tarbiyasiga oid arxeologik topilmalar va tarixiy manbalar.
2. Qadimgi Xorazm, Baktriya, Sugd, Parfiya va boshqa davlatlarning madaniy a'nanalaridajismoniy tarbiyaning o'rni.
3. Qadimgi ajdodlarimizning xalq o'yinlari va milliy sport mashqlari.

Hozirgi O'zbekistonning hududlari va unga yaqin bo'lgan qo'shni mamlakatlarning (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Afg'oniston va h.k.) deyarli ko'p joylarida istiqomat qilgan qadimgi ajdodlarimizning ijtimoiy-madaniy turmushi, ayniqsa, turli marosimlar, an'analar, bayram-sayllami o'tkazishda kurash, ot o'yinlari, dorboz, harakatli o'yinlardan keng foydalanganlar. Ular haqida «O'zbekiston xalqlari tarixi», «O'zbekiston xalqlari madaniyati tarixi» va boshqa ko'pgina darsliklar, ilmiy tadqiqotlarning natijalarida batafsil bayon qilingan. Bunda atoqli arxeolog olim Ya.G'ulomov, akademik Qori Niyoziy va boshqalarning ilmiy tadqiqotlari muhim ahamiyatga egadir.

Qadimgi ajdodlarimizning ijtimoiy-madaniy turmush sharoitida jismoniy tarbiya vositalarining (turli o'yinlar, otda yurish, kurash, nayza uloqtirish va h.k.) qo'llanilishi haqida «Avesto», «Alpomish», «Go'ro'g'li», «Qirqqiz», «Manas», «To'maris» kabi tarixiy manbalar hamda xalq og'zaki ijodi guvohlik beradi.

Hozirgi Markaziy Osiyo hududlarida yashagan eng qadimgi ajdod va avlodlarimizning ijtimoiy-madaniy turmushi haqida ma'lumotlarga oid doimiy ashyolar ko'p uchraydi. Ularning eng muhimlari Toshkent, Samarqand, Termiz va boshqa shaharlardagi tarix, arxeologiya va san'at muzeylarida saqlanib kelinmoqda.

Ajdodlarimizning ijtimoiy hayotida turli xil jismoniy mashqlar, o'yinlar ko'p qo'llanilgan. Ular asosan ijtimoiy mehnat va tarbiya jarayonida keng qo'llanilgan. Rasmiy manbalarga qaraganda mamlakatimizda yashab, hayot kechirgan ilk ajdodlarimiz bundan 40 ming yillar avvalgi davrga to'g'ri keladi. Ular haqidagi ma'lumotlar Samarqand shahrining janubidagi tog'lar orasidagi Omonqo'ton g'ori (1940 y.y.da ochilgan). Surxondaryoning Dalvarzin tepa, Teshik tosh, Afrosiyob (Samarqand), Toshkent viloyatining Sirdaryo sohillari va boshqa joylarda o'tkazilgan arxeologik topilmalar guvohlik beradi.

Qurama tizma tog'lari (Toshkent viloyati), Nurota, Turkiston, Hisor tizma tog'lari oraliqlaridagi yassi va silliq toshlarga chizilgan tasvirlarda (rasmlar) kishilarning ov qilishdagi shakl va harakatlari, ov qurollari, hayvonlar aks ettirilib, ularning tarixi ham bir necha o'n ming yillik davrlarni o'z ichiga oladi. Lekin afsuski, ular jismoniy madaniyat mutaxassislari tomonidan ilmiy-nazariy va pedagogik va tarixiy jihatdan izchil o'rganilmagan. Professor Yu.S.Sholomitskiy rahbarligida o'tkazilgan ba'zi bir tadqiqotlar ajdodlarimiz jismoniy madaniyati haqida mulohazalar bildirishgan. Bir qator tadqiqotchilar, yosh ijodkorlar ham o'zlarining o'quv-uslubiy qo'llanmalarida qadimgi ajdodlar jismoniy madaniyatini yoritib berganlar..

Tarixchilar va mutaxassis olimlarning ta'kidlashiga qaraganda, qadimgi yunon va sharq manbalarida, xususan «Avesto», «Alpomish», «Shohнома», «Go'ro'g'li» va boshqa manbalarda madaniyat markazlar sifatida Sug'diyan va boshqa Xorazm, Choch

8/11/2003/45

Arxiv

va Parkana viloyatlari hamda Baqtriya podsholigining katta qismi aynan, respublikamiz mintaqalariga to'g'ri keladi.

«Afrosiyob muzeyi»dagi (Samarqand) saqlanayotgan changda ishlangan rangli tasvirlar shohona yo'ylar, qadimgi buyuk ipak yo'li (VIII asr), Quva ibodatxona Bolaliktapa va Varaxshadan topilgan bebaho san'at obidalari (o'ymakorlik, haykaltaroshlik va hk. VI-VII asrlar) jahon madaniyati xazinasiga durdona bo'lib kirdi. Bu esa o'zbek diyorini jahonning qadimiy madaniyat markazlaridan biri sifatida olamga tanitdi.

O'zbekiston xalqlari madaniyati tarixi turli manbalarda o'z ifodasini topgan. Ularning mazmuni umumiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy madaniyat bilan bog'liq ba'zi bir dalillar, ashyolar bayon etilganligi muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Ilmiy ekspeditsiyalar, arxeologik qazishmalar va boshqa faoliyatlarda rus olimlari V.V.Bartold, Va.Vu. Yakubovskiy, V.E.Bertels, O.P.Tolstovlar juda ko'p ilmiy meroslar qoldirgan. Keyinchalik ularni o'zbek olimlari Ya.G'.G'ulomov, I.Mo'minov, Qori-Niyoziy, B.Axmedov A.Asqarov kabi ularning tadqiqotlarini rivojlantirdi.

Ularning asoslab berishicha ajdodlar madaniyati va taraqqiyot jarayonlari ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanish bilan chambarchas bog'lanib kelgan. Bu esa insonlarning madaniy turmush sharoiti, jismoniy madaniyati ham rivojlanib borganligini tasdiqlaydi. Shunga asosan ajdodlarimizning jismoniy madaniyatini va uning rivojlanish tarixini turli ijtimoiy tuzumlar davridagi madaniyat, ma'rifat, tarixiy voqealar, urf-odatlar, an'analardan alohida ajratib o'iganish qiyindir.

Ajdodlar ijtimoiy-madaniy turmush sharoiti, ma'lum davrlardagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va b.q. faoliyatlari tarkibiga kirib ketgan jismoniy madaniyat jarayonlarini hozirgi davr talablari asosida o'tmishga bog'lab o'rganish, uni o'qitish hamda yoshlarga singdirish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekistonning mustaqilligi tufayli, o'tmish tariximizni qayta o'rganish, unga haqiqiy baho berishga imkoniyatlar yaratilmoqda. Shu asosda o'tmish tariximizdagi jismoniy madaniyat va uning rivojlanishidagi bosh sabablardan ba'zi bir tomonlarini esga olish zarurdir. Buning uchun O'zbekiston xalqlari tarixi, O'zbekistonning yangi tarixi, ba'zi tadqiqot natijalari hamda muzeylardagi daliliy ashyolarga bevosita murojaat qilish kerak bo'ladi.

Rasmiy manbalarga qaraganda bundan 150-140 ming yil (o'rta paleolit) Muz davrida muzlanish keng tarqalgan. Odamlar yashash uchun tabiat bilan kurashganlar. Toshlardan qurol yasashni takomillashtirib, yirik hayvonlarni va baliq ovlashga kirishgan. O't chiqarish vositalarini ixtiro qilib, yashash uchun g'or, yer to'la, chayla; kapa va boshqa boshpanalardan foydalanishgan. Bu jarayonlar esa tabiiyki, barchaning jismonan baquvvat; epchil, kuchli, chaqqon bo'lishini talab etgan.

Ilmiy tadqiqotlarning guvoh berishicha, Teshiktosh (Surxondaryo), Omonqo'ton, Afrosiyob (Samarqand), Xo'jakent, Obirahmat (Toshkent viloyati), Farg'ona vodiysida So'x daryosi bo'yidagi makonlar va boshqa joylarda topilgan va muz davriga mansub bo'lgan yodgorliklar, turli ashyoviy dalillar o'rganilgan. Tadqiqotlarning natijalariga qaraganda yuqorida nomlari qayd qilingan hududlarda odamlar turli qurollardan hayvonlarni ov qilish uchun foydalanishgan. Jismoniy chiniqish va o'ljani qo'lga kiritish uchun turli murakkab harakatlarni (yugurish, olishish, uloqtirish, sakrash, himoya qilish va hokazo) bajarishga to'g'ri kelgan. O'z

navbatida, bolalarni ham bunday faoliyatlarga tayyorlaganlar. Natijada, hozirgi zamon jismoniy tarbiyasining ayrim namunalari (sakrash, yugurish, kurashish, uloqtirish, suzish va h.k.) yuzaga kela boshlagan.

Yuqori paleolit davri miloddan oldingi 40 ming yillikdan keyingi 12 ming yillikka qadar davom etadi. Bu davrda Markaziy Osiyo va Qozog'istonda iqlim quruq, o'zgarib turuvchi bo'lgan. Sovuq iqlim sharoitida yashagan hayvonlar-serjun karkidonlar, yovvoyi otlar, kiyiklar va boshqalar paydo bo'lgan. Hayvonlarni ovlashga ixtisoslashuv o'sha davr odamlarining yashash manbalariga aylangan.

Amudaryo, Sirdaryo va Zarafshonning quyi oqimidagi qator ko'llarda baliq ovi bilan shug'ullanish, ularning o'troq holda yashashiga sabab bo'lgan. Markaziy Osiyoning nihoyatda boy ovchi va baliqchi jamoalari yodgorliklari ichida Markaziy Faig'onaning neolit yodgorliklari - Zambar, Taynoq, Yangiqadam, Madiyor, Sariqsuv, Ming buloq kabilar ajralib turadi. Ibtidoiy podadan yuqori paleolitga o'tilishi bilan isilab chiqaruvchi kuchlar, ijtimoiy munosabatlar va odam qiyofasida o'zgarishlar paydo bo'lgan. Bu davrga kelib, mehnat qurollari ancha takomillashgan, suyak va shoxdan yasalgan buyumlar; igna, bigiz, qarmoq, kamon o'qi va har xil bezaklar shakllangan. Tosh va suyaklarni parmalaganlar. Toshlarga, sopol idishlarga odamlar, hayvonlarni rasmini chizganlar.

So'nggi paleolit davrining yutuqlaridan biri - nayzaning ixtiro qilinishi bo'ldi. Nayza tufayli ovchilik rivojlandi, tirik hayvonlarni biigalashib ovlash keng ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki nayzani ushlab tartiblari, uni mo'ljalga olib, uzoqqa otish (uloqtirish) qulay hamda oson emas. Uning texnik qoidalari, uslublari bo'ladi. Shuningdek, yetarli darajada chaqqonlik va chidamlilikni talab etadi. O'z-o'zidan ma'lumki, bu natijalarga erishish uchun maxsus tayyorgarliklar, ularni o'rgatuvchilar, tarbiyachilar bo'lgan. Hayvonlarni birgalashib tutish, ularni quvib yetish ham oson emas. Shu sababdan, oilalarda bolalarni maxsus tayyorgarlik ishlarini ko'rishgan va jismoniy jihatdan tarbiyalash ishlari olib borilgan.

Oilada bolalarni tarbiyalashda tabiiy harakatlar (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, suvda suzish va h.k.) va turli harakatli o'yinlar eng asosiy vosita va amallardan biri bo'lib xizmat qilgan. Bolalarning yoshi, jismoniy rivojlanish holatlarini hisobga olgan holda, ularni guruhlariga ajratib o'ynatish o'sha davrlardayoq ma'lum maqsad yo'lida vujudga kelgan. Masalan: kichik yoshdagi bolalarga «Mushuk va sichqon», «Qushlar pirr etib uchdi», «G'ozlar va o'rdaklar» kabi o'yinlarni o'rgatish boshlangan. O'rta yoshdagi bolalarga «Kalxat keldi», «Xo'rozlar jangi». «Kim chaqqon» kabi o'yinlar, estafetalar, to'siqli yugurishlar qo'llanilgan. Katta yoshdagi bolalarga esa tez yugurish, kuch sinashish (kurash, mushtlashish, tosh ko'tarish kabilar), daraxtlarga tirmashib chiqish, suvda tez suzish, hayvonlarga nayza sanchish (belgilangan doiralar, buyumlar va h.k.) kabi murakkab o'yinlar, mashqlar o'rgatilgan.

Markaziy Osiyo miloddan avvalgi II-I ming yilliklarda yirik quldorlik davlatlari Baqtriya, So'g'd, Xorazm paydo bo'ldi. Ular Rim va Gretsiyadagi quldorlik tuzumidan o'ziga xos ravishda anchagina farq qilgan. Markaziy Osiyodagi davlatlarda ishlab chiqarish yuqori darajada bo'lmaganligi uchun asosan dehqonchilik, chorvachilik va mayda hunarmandchilik asosida qullar (yollanuvchilar) majburiy ishlatilgan.

Eramizdan avvalgi 481 (480) – 431 (425) yillarda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning «Tarix» kitobida qadimgi forslar, saklar va massagetlarning jismoniy tarbiyaviy qarashlariga oid muhim ma'lumotlar berilgan.

Saklar, massagetlar va forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlikdir, – deydi olim, – shunga ko'ra ular ko'proq o'g'illarga ega bo'lishdan faxrlanishgan. Podshoh ham kimning o'g'li ko'p bo'lsa, unga har yili sovg'a-salomlar yuborgan. Bundan tashqari, bolalarning yoshiga ham e'tibor berishgan.

O'g'il bolalarni 5 yoshdan 20 yoshgacha faqat uch narsaga: otda yurishga, kamondan otish, to'g'rilikka o'rgatishgan. Bolani 5 yoshgacha otasiga ko'rsatmaganlar, u ayollar tarbiyasida bo'lgan. Mabodo o'g'il bola vafot etsa, otasining qayg'urmasligi uchun shunday qilganlar. O'g'il hech qachon ota-onasini behurmat qilmagan. Ular ota-onaga hurmatsizlikni faqat nikohsiz tug'ilgan yoki tashlandiq bolalardagina kutish mumkin, deb hisoblaganlar.

Bundan tashqari, Gerodot forslar uchun yolg'onchilik va qarzdor bo'lish sharmandalik hisoblagan, deydi.. yana ular daryo suviga tupurmaganlar, hatto qo'l yuvmaganlar. Ular daryo suvini muqaddas sanaganlar. Gerodotning bu ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bizning ajdodlarimiz farzandlariga jasoratli, o'z vatanining haqiqiy himoyachisi, kuchli va botir etib tarbiyalashga katta e'tibor berganlar.

Xitoy tarixchisi Syuan-Tzin esa Samarqand aholisining ahloqiy va hulq-odob qoidalariga rioya etishda boshqalarga o'rnak bo'lganligini aytib o'tgan. Bu ma'lumotlar qadimda bolalar o'qitiladigan savod maktablari bo'lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarga va hunarga o'rgatilganligi, ta'limdan maqsad – bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida ma'lumot beradi.

Shuning bilan birga eng qadimgi davrlarda ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni biz xalq og'zaki ijodi namunalari – afsonalar, qahramonlik eposlari, qo'shiqlar, maqol va iboralarda ham ko'ramiz. Chunki xalq donishmandligining ko'zgusi bo'lgan xalq og'zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo'lgan tarbiya tajribalari umumlashtirilgan. Ayniqsa, tarixiy shaxslar bilan bog'liq rivoyatlar buning dalilidir. Ularda muayyan shaxs faoliyati, qahramonliklari ulug'langan. Eposlarda xotin-qizlarning aql-idriki, jasorati, erkaklar bilan teng sharoitda faoliyat ko'satganliklari ifodalangan.

Tarixdan ma'lumki, dastlab Amudaryoning o'ng qirg'oidagi yerlar Turon, chap qirg'oidagi yerlarsa Eron deb yuritilgan. Eramizdan oldin ahamoniylar saklar va massagetlarning yerlariga hujum qilib turgan. Eron shohi Kir sak va massagetlarga qarshi urushib 529 yilda mag'lubiyatga uchraydi.

Gerodotning «Tarix» kitobida massagetlar malikasi To'marisning Eron shohi Kir bilan olib borgan jang voqealari tasvirlangan. Jangda To'maris g'olib chiqib, Kirning boshini olib, qon bilan to'ldirilgan meshga soladi. «Sen umr bo'yi qonga to'ymading. O'z o'ntim bo'yicha seni qon bilan sug'ordim», deydi. To'maris misolida o'sha davrlarda ayollardan sarkardalar chiqqanligini va janglarda har tomonlama kuch ko'rsatganligini guvohi bo'lamiz. O'z o'rnida aytish lozimki, hozirgi davrdagi mahalliy millat qizlarini oilada, turmush va hayotda ma'naviy-jismoniy jihatdan yetuk bo'lishga otlantirish, bu bilan ularning jamiyatga faol xizmat qilishlarini ta'minlash lozim.

Poliening “Harbiy hiylalar” asarida saklarga qarshi Doroning bosqinchilik yurishi to’g’risida ma’lumotlar bor. Bu asarda saklar qahramoni Shiroqning vatanparvarligi va jasorati ibrat sifatida ko’satilgan.

Eng qadimgi yozma manbalardan biri zardushtiylik dinining muqaddas kitobi “Avesto” hisoblanadi. Zardushtiylik ta’limotida ta’lim-tarbiya quyidagi bo’limlar:1) ma’naviy va diniy tarbiya; 2) jismoniy va mehnat tarbiyasi; 3) aqliy va axloqiy tarbiya dan iborat bo’lgan.

“Avesto” bo’yicha bolalarga 5 yoshgan savod o’rgata boshlaydilar; o’qishni o’rganishi bilan savdo ishlariga o’rgata boshlaydilar.

Bu ma’lumotlar qadimda bolalar o’qiniladigan savod maktablari bo’lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarga va hunarga o’rgatilganligi, ta’limdan maqsad – bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida ma’lumot beradi. Zardusht ta’limotida 15 yosh balig’at yoshi sanalgan. Du yoshda ularga davlat qonunlari, axloqiy qoidalar o’rgatilgan. Zardushtiylikning axloqiy qoidalariga binoan insonning o’z burchini his etishining eng birinchi belgisi ma’naviy poklik hisoblangan.

“Avesto”da insonning barkamol bo’lib etishishida ezgu fikr, ezgu so’z, ezgu amallar birligiga katta e’tibor berilgan. Qadimgi ajdodlarimiz insonda juda qadrlaydigan xislatlar jasurlik, adolat, sadoqat, insoniylik bo’lgan. Bu xislatlar o’z-o’zidan shakllanmagan. Tabiat va jamiyatdagi o’zgarishlar, ibtidoiy urug’chilik-qabilachilik turmush tarzi buni taqozo etgan. Ikkita katta kuch – yaxshilik va yomonlik o’rtasidagi ayovsiz kurash insondagi bu xislatlarning bevosita shakllanishiga turtki bo’lgan.

Qadimgi ajdodlar ijtimoiy turmush madaniyati, ayniqsa, sihat-salomatlik, jismonan chiniqish, mehnat hamda uzoq umr ko’rib yashash uchun yaratgan ta’lim-tarbiya jarayonlari «Avesto»da chuqur ma’no va o’rin egallagan.

Markaziy Osiyoni Eron Ahmoniylari, keyinchalik (miloddan avval 329-327-yillarda) Aleksandr Makedonskiy bosib olib, o’zlarining madaniyati, dini va ijtimoiy-iqtisodiy boshqarish ish usullarini o’rnatganlar. O’sha davrlarda Markaziy Osiyo hududida yashagan xalqlar bosqinchilarga qarshi qo’zg’olonlar ko’taigan, jiddiy kurashlar olib borgan. Bunday hollarda askarlar va xalqning asosiy jangovoriik qurollari kamondan o’q otish, nayza bilan sanchish, qilichbozlik, turli xil vositalar (to’qmoq, kaltak, bolta, pichoq va h.k.) bo’lgan. Jangchilarning ma’lum qismi otda yurishgan. Bu holat jangchidan ot ustida turib barcha qurol vositalari bilan jang qilish, otni choptira bilish hamda boshqa imkoniyatlardan o’ta ustalik bilan foydalanishni talab etgan.

Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Aleksandr Makedonskiy miloddan avval 334-yilda 30000 piyoda va 5000 otliq askar bilan kichik Osiyoga, keyin Markaziy Osiyoga jangovor yurish qilgan. 327-yilda hozirgi Buxoro, Samarqand, (Marokand), Panjakent hamda Sirdaryo oqimi atrofidagi yerlarni bosib oladi. Bunda lashkarboshi Spitamen kelgindilarga katta qarshilik ko’rsatadi. Lekin uning xotini xoinlik qilib, Spitamenning boshini kesib, Aleksandr Makedonskiyga topshiradi. Podshoh bu bevafo xotinni hamda 120 ming aholini ham qirib tashlaydi. Chunki uning ta’biri bo’yicha eriga, eliga vafolik qilmagan ayol boshqalarga vafodor bo’lolmaydi.

Markaziy Osiyo xalqlarining ijtimoiy tuzumi, madaniyati haqidagi ma'lumotlar Xitoy manbalarida ham uchraydi. Eradan avvalga 138-yilda Markaziy Osiyoga kelgan Xitoy elchisi-Chjansyan ajoyib ma'lumotlar qoldirgan. O'sha davrlarda Farg'onani Davon deb ataganlar. So'g'ddagi Kattaqo'rg'on dastavval Kushon davlatining poytaxti bo'lgan.

Kushonlar davri Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Pokiston va Hindiston xalqlari tarixidagina emas, balki butun dunyo madaniyatining taraqqiyotida alohida o'rin egallaydi. Markaziy Osiyodan qadimgi ipak yo'li o'tganligi (Sharq mamlakatlar bilan g'arb davlatlari o'rtasidagi savdo va madaniy aloqalar) bu yerdagi xalqlarning madaniy hayotida katta burulishlar yasagan. Termiz yaqinidagi Ayritom, Xorazmdagi Tuproqqa'l'a va boshqa joylardan topilgan buyumlar, suyak, tosh, sopolga chizilgan rasmlarda qadimgi kurash, nayza uloqtirish, qilichbozlik, otda jang qilish kabi tadbirlar aks ettirilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston hududida qadimgi yashagan xalqlarning turmush sharoitlarida, o'z vatanlarini himoya qilishda jismoniy tarbiya vositalaridan foydalanish kabi madaniy hamda jangavorlik faoliyatlari alohida o'rin tutadi. Bu davrdagi yashagan xalqlar o'rtasida jangavorlikni oshirish o'z hududlarida osoyishtalikni ta'minlash, xalq farovonligini yuksaltirish uchun o'tkazgan diniy, madaniy marosimlar, to'ylar va turli an'analarida kamondan o'q otish, qilichbozlik va nayzabozlik qilish, kurash, ot o'yinlari hamda boshqa xalq milliy harakatli o'yinlari bilan mashhur bo'lganlar.

Qadimgi ajdodlar jismoniy madaniyati xalq og'zaki ijodida, ayniqsa, ko'proq ifodalanadi. «Alpomish» dostonida kurash, otda poyga, kamondan o'q otish meiganlik kabi jismoniy sifatlar, vatanparvar va xalq uchun, sevikli yori uchun jonini ham fido qilish kabi eng ulug' insoniy fazilatlar madh etilgan. «Alpomish» dostonining ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyati shundaki, bundan bir necha ming yillar mavjud bo'lgan urf-odatlar, marosimlar, ayniqsa, yigit va qizlarining bir-biriga vafodorligi, jismoniy jihatdan o'ta barkamolligi, dushmanlaiga shafqatsiz kurashlari odilona bayon etilgan.

Dostonlarning tarbiyaviy jihatlari shundaki, xalq irodasi, an'analar, urf-odatlar mazmunida otda chopish, jang qilish, qilichlashish, kurash, kamondan o'q otish kabi jismoniy faoliyatlar yuqori saviyada madh etilgan. Bunda dushmanlar bilan mardonavor jang qilishgan yigit va qizlar timsoli tasvirlanadi Xalq og'zaki dostonlarida xalq irodasi, yovuz kuchlar va yigit-qizlarining sevgi-muhabbat yo'lida qurbon bo'lganliklari bayon etilishi bilan biigalikda, jasur, botir, pahlavon, chavandoz kabi sifatlar ham o'z ifodasini topgan.

Xalq milliy o'yinlari bir necha yo'nalishlaiga ega bo'lib, ularning tarkibida raqslar, laparlar, aytishuvlar, askiyalar va juda ko'p janrlardagi san'at ancha ustun turadi. Shuningdek, ular qatorida ajdodlardan meros bo'lib kelayotgan qator harakatli o'yinlar va sportga xos o'yinlar ham juda ko'p. Ularni quyidagi asosiy guruhlarga ajratish mumkin, ya'ni:

- 1.Kurash (buxorocha, farg'onacha, xorazmcha usullar).
- 2.Ot o'yinlari (ko'pkari-uloq, poyga, otdan ag'darish, chovg'on va h.k.).
- 3.Dorboz o'yinlari (dor ustidagi mashqlar, hazil va aytishuvlar).
- 4.Tosh ko'tarish.
- 5.Arqon tortishish.

6. Kuch sinashish.

7. Harakatli milliy o'yinlar.

8. Yugurish musobaqalari (batba).

Bunday o'yinlarning deyarli barchasi ommaviy bayramlar, musobaqalar va to'ylarda keng qo'llanqan.

?

Qadimgi ajdodlarning ijtimoiy turmush sharoiti va unda qo'llanilgan jismoniy madaniyat haqidagi ma'lumotlarni tahlil qiling.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.

Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish. T., 2008

Xoshimov K., Nishonova S., va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997

Xo'jaev F. O'zbekistonda jismoniy tarbiya. T., O'qituvchi, 1997.

Mavzu 3. O'RTA ASRLARDA CHET EL MAMLAKATLARDA JISMONIY TARBIYA VA SPORT (V-XVII asrlar)

1. O'rta asrlarda chet el mamlakatlarda JT va S rivojlanishining xususiyatlari.
2. Chet mamlakatlarda feodallar, dehqonlar va shaharliklarning jismoniy tarbiyasi.
3. Uyg'onish davri gumanistlari jismoniy tarbiya haqida.

O'rta asr davri eramizning V-XVII asrlariga to'g'ri keladi. Bu vaqtda feodal tuzumi G'arbiy va Sharqiy Yevropa, Osiyo hamda Shimoliy Afrikada vujudga kelib, u rivojlanib boradi. Markaziy Amerika, Avstraliya qit'alari, Osiyoning shimoliy viloyatlarida esa bu davrda ibtidoiy jamoa tuzumi yoki ilk quldorchilik tuzumi hukm surgan. Demak, jahondagi xalqlar turli-tuman ijtimoiy sharoitlarda yashab, o'z madaniyatlarini bir-birlari hisobiga to'ldirganlar hamda boyitganlar.

O'rta asrlar Osiyo, Yevropa mamlakatlari va Afrikaning bir qancha mamlakatlarning asosiy ko'pchiligi feodal ishlab chiqarish usuli hukmronlik qilgan davr edi. Tarix maydonida yangi-yangi xalqlar paydo bo'lgan va G'arbiy hamda Sharqiy Yevropaning, Hindi-Xitoyning ko'pgina davlatlari arab davlatlari, Turkiya, Yaponiya va boshqalar qaror topdi. Xitoy, Hindiston, Eron, O'rta Osiyo xududlarida ilgari paydo bo'lgan davlatlar ham rivojlandi.

Xitoyda eramizning III-IV asrlarida; Hindiston, Old va O'rta Osiyo mamlakatlarida, Shimoliy Afrika va Yevropada eramizning III-VII asrlarda feodal munosabatlar vujudga keldi. Ba'zi bir xalqlar quldorlik tizimini chetlab, to'g'ridan-to'g'ri ibtidoiy jamoa tuzumidan feodal munosabatlarga o'tdilar. Feodalizm davrida yer feodallarning mulki hisoblanar edi. Yer oqsuyak feodallarga va cherkov feodallariga qarashli bo'lgan vaqtlardagina emas, balki, ba'zi bir sharqiy mamlakatlarida bo'lganidek, feodal davlatiga qarashli bo'lgan vaqtda ham feodallarning mulki hisoblanar edi.

Mehnat qurollari, mollar, xo'jalik imoratlari va urug'liklar feodallarda ham, bevosita ishlab chiqaruvchilar-dehqonlarda ham, shuningdek hunarmandlarda ham bor edi. Ekspluatatorlar sinfi-oqsuyak feodallar va cherkov feodallari hamda

ekspluatatsiya qilinuvchi sinf - krepostnoy dehqonlar feodal jamiyatining asosiy sinflari edi. Ular o`rtasida butun o`rta asrlar davomida qattiq sinfiy kurash olib borildi. Bu kurash o`sha davrdagi ijtimoiy taraqqiyotning barcha sohalariga, shu jumladan, feodallar va xalq ommasining jismoniy tarbiyasiga ham hal qiluvchi ta`sir qilar edi.

Cherkov feodal jamiyatining g`oyat reaksiyon kuchi edi. U antik madaniyat qoldiqlarini yo`q qilishga harakat qilda, xalq ijodiga, fanga qarshi kurash olib bordi. Cherkov xalqning jismoniy kamolotga, tomoshalarga intilishini majusiylilikning, antik diniy urf-odatlarining ko`rinishi deb bildi. Cherkov xalq hayotidan jismoniy mashqlar va o`yinlarni zo`r berib chiqarib tashlay boshladi. Cherkov dehqonlar va shaharliklar jismoniy mashqlar yordamida o`z jismoniy tayyorgarligini yaxshilay olishlari va undan feodallarga qarshi kurashishlari uchun foydalanishlari mumkin, deb xavfsiradi.

Ilk o`rta asr davrida cherkov feodallarining jismoniy tarbiyasiga ham salbiy munosabatda bo`ldi. U salb yurishlari davridagina ritsarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligiga bo`lgan o`z munosabatini o`zgartirdi. Bu vaqtlarda cherkov feodal aslzodalarning jismoniy tarbiyasini qoramadi va hatto bu tarbiyani ruhoniylar hamda monaxlar jamiyatiga olib kirdi. Cherkov xudoga va feodal tartiblarining mustahkamligiga bo`lgan e`tiqodni faqat butlar yordamida emas, balki qilich yordamida ham quvvatlar edi.

Feodallar jismoniy mashqlar bilan aktiv shug`ullandilar, o`zlarini bosqinchilik urishlariga va dehqonlarning qo`zg`olonlarini bostirishga tayyorlab bordilar. Urush olib borishning yangi usuli va yangi harbiy texnika jismoniy tarbiya vositalari va usullarida ayrim o`zgarishlar sodir bo`lishiga olib keldi. Ritsarlarning butun tarbiyasi harbiy-jismoniy tayyorgarlikdan iborat edi. Ritsarlik turnirlari o`sha vaqtlarda o`ziga xos ko`ngil ochish vositasi emas, balki shu bilan ayni bir vaqtda, ritsarlarning harbiy-jismoniy jihatdan tayyorgarligini namoyish etuvchi ko`rik, ot, nayza va qilichni ishlatish mahoratiga doir musobaqa edi.

G`arbiy Yevropa shaharlarining aholilari feodal ritsarlardan mustaqil bo`lib olishga harakat qildilar. Ular qo`llariga qurol tutgan holda kurashib, o`z erkinligini olishlari lozim edi. Bu esa ularni shaharlar atrofida devorlar qurishga va handaqlar qazishga, qorovullik xizmatini o`tashga va harbiy jismoniy tayyorgarlik bilan shug`ullanishga majbur qildi. O`sha vaqtdagi shaharliklar orasida yugurish, sakrash, tosh uloqtirish, og`irlikni bir joydan ikkinchi joyga ko`chirish, qilichbozlik, yoydan o`q otish, kurashish va to`p o`ynash singari jismoniy mashqlar rasm bo`lgan edi. Ular bu mashqlar yuzasidan uyushtiriladigan musobaqalarni bayram kunlari o`tkazar edilar. Shaharliklar tomonidan qilichbozlik va o`q otish birodarlik uyushmalari tashkil etilgan edi. Shaharliklar va dehqonlar o`rtasida o`tkaziladigan xalq jismoniy tarbiyasi xalq an`analari asosida amalga oshiriladi.

Dastlabki vaqtlarda bu davlatlarda barcha mehnatkashlar harbiy xizmatni o`tashga majbur bo`lgan erkin yer egalari iborat edi. Ular qirol yoki harbiy boshliq chaqirig`i bilan qurollangan holda yetib kelishlari va harbiy yurishlarda qatnashish uchun tayyor bo`lishlari kerak edi. Lekin harbiy ta`lim yaxshi tashkil etilmagan edi. Aholini harbiy va jismoniy jihatdan tayyorlashning o`ziga xos xalq shakllarining jadal suratda rivojlanishiga sabab ham, ehtimol, uyushgan harbiy ta`limning yo`qligi bo`lsa kerak. Dehqonlar uchun harbiy va jismoniy tarbiya faqat jangovar faoliyat uchungina emas, balki mehnat faoliyati uchun ham zarur edi.

Bu davrda jismoniy tarbiyaning sinfiy xarakteri birinchi navbatda jismoniy tarbiyadan foydalanish maqsadlarida namoyon bo'ldi. Dehqonlar jismoniy tarbiyadan mehnat va jangovar faoliyatga tayyorlash vositalaridan biri sifatida, yuqori martabaga erishgan feodal aslzodalarga esa o'z qudratini mustahkamlash vositasi sifatida foydalandilar. Feodal aslzodalari faqat o'z mavqeyi, hokimligi bilangina emas, balki jismoniy kuchi bilan ham xalqdan ajralib turishga harakat qilar edi. Buning uchun aslzodalarga xalqqa nisbatan beqiyos darajada katta imkoniyatlar bor edi.

Feodal aslzodalarga o'zlarining harbiy jismoniy tarbiya tizimlarini yaratishda xalqning jismoniy mashqlar va o'yinlar sohasidagi ijodidan keng foydalandilar.

O'rta asrlar davomida madaniyatning tarkibiy qismi sifatida jismoniy tarbiya va sport ham rivojlangan. Bir necha yuz yillar davomida katolik dini aqliy va jismoniy tarbiyaga salbiy ta'sir o'tkazib keldi. Xristian dini ta'lim va tarbiya sohasida o'zining hukmronligini ustun qo'ydi. Bunda faqat ruhiyat va oxirat haqida ta'limot olg'a surildi. Dinning ta'siri natijasida maktablar va universitetlarda jismoniy tarbiyaga e'tibor berilmadi.

Ritsarlik tarbiya tizimi. Cherkov feodal tuzumiga yordam berish maqsadida ritsarlik katolisizmini keng tarqatdi. Salb (xoch) yurishlaridagi ritsarlik faoliyatlarida jismoniy tayyorgarlikka ehtiyoj sezilib, shu sababdan, ularni tayyorlashga e'tibor kuchaytirildi hamda ritsarlik jismoniy tarbiya tizimi tashkil etildi. Bunda, asosan, harbiy ishning amaliy xususiyatiga tayanildi.

Ritsarlarni tarbiyalashda otda yurish, qilichbozlik, ov suzish, kamondan o'q otish, shaxmat o'yini, she'r aytish kabilardan foydalaniladi. 7-14 yoshdagi bo'lajak ritsarlar obro'li feodal ayollar tarbiyasini olgan. Bolalar orasidan tanlab olingan 14 yoshga to'lganlar qurollarni ishlatish bo'yicha tayyorlanardi. 21 yoshda esa ular bevosita ritsarlikka jalb qilingan. Ular har qanday xizmatni bajarishga tayyor bo'lishi uchun kuch va chidamhlikka erishish yo'lida jismoniy mashqlar bilan shug'ullanganlar. Bunda o'yinlar va sport muhim o'rin tutgan. O'yinlar, harakatlar harbiy xususiyatga ega bo'lgan sport o'yinlari ichida fransuzcha «Je de pom» (tennisga o'xshash), inglizcha «so'l» (futbolga o'xshash), gollandcha «golf» o'yinlari ko'proq qo'llanilgan. Harbiy tayyorgarlik mashqlarida shahar devorlariga hujum, qasr va qo'rg'onlarni o'rab olib, qamal qilish udumga kiigan. Buning uchun sun'iy joylar tayyorlangan. Sport turlari orasida qilichbozlik, otda yurish, kurash, nayza uloqtirish, bosqon iig'itish, uzunlikka sakrash, kamondan o'q otish, suzish kabi mashg'ulotlarga keng o'rin berilgan. Nayzabozlikni o'rgatishda shu sohadagi mutaxassis o'qituvchilar feyxmestrlarni taklif etishgan. Boshqa turlarda ham bu usullar qo'llanilgan. Ritsarlarning ko'ngil ochish mashqlari asosan ov qilish, ya'ni burgut (lochin) yoki it bilan o'ljani tutish, otda va piyoda yurib hayvon ovlashdan iborat edi.

Ritsarlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini sinovdan o'tkazish uchun ritsarlar tumirini o'tkazishgan. Bu haqda VI asrda Fransiya amalga oshirilgan faoliyatlar, tadbirlar guvohlik beradi. Turnirlar ommaviy tusda va yakkama-yakka bellashuvlar ko'rinishida o'tkazilgan. Turnirlarni tashkil qilish, asosan, oilada o'g'il tug'ilishi, jangdagi g'alaba, ritsarning uylanishi, yirik feodalning tug'ilgan kuni va boshqa sabablar bilan bog'liq bo'lgan. Yakka bellashuvda ritsarlar «qiroлга hayot, ayolga qalb baxsh etish va o'ziga shon-shuhrat keltirish» uchun qasamyod qilishgan.

Turnirlarning o'tkazilishi ko'proq XIII asrga to'g'ri keladi va bunday turnirlar Germaniya, Angliya, Fransiya, Ispaniyada ko'proq tashkil etilgan. So'nggi turnirlar

XV asr oxirlarida Germaniyada, XVI asr boshlarida Fransiyada o'tkazilgan. Bu davrda feodal munosabatlar keskin o'zgardi va ritsarlik tizimi susayib bordi, ya'ni yangi burjuaziya munosabatlari yuzaga keldi. Bu, o'z navbatida, porox va o'q otar qurollarning kashf etilishi tufayli jismoniy tarbiyaga ehtiyoj susayishini keltirib chiqardi.

Feodallarni harbiy-jismoniy tarbiyalash faqat manfaatparastlik maqsadi-ham tashqi bosqinchilik urushlari uchun, ham mamlakat ichidagi krepostnoy dehqonlar va hunarmandlarning ozodlik harakatlarini bostirish uchun bir xilda qodir bo'lgan jismoniy jihatdan kuchli harbiy ritsarlarni tayyorlash maqsadini ko'zlar edi.

Bo'lajak ritsarlarni harbiy-jismoniy tarbiyalash ularning juda yoshlik chog'laridanoq, odatda, yirik feodallarning saroylarida boshlanar edi. Syuzerenlar qal'alari yosh ritsarlarning maktabi edi, desak. Bu maktab tarbiyasi, garchi ma'lum darajada tartib va qoidalarga solingan bo'lsada, xususiy oilaviy xarakterda edi.

Feodallar ritsarlikka bag'ishlangan tarbiyaning ikki majburiy bosqichini va bir ixtiyoriy bosqichini-oliy bosqichini o'tar edilar.

Oddiy feodalar o'zlarining 7 yoshlik o'g'illarini senyor (ancha boy feodal) qal'asiga yuborar edilar; qal'ada bu bolalarga paj (mahram) unvoni berilar edi. Pajlar ritsarlar tayyorlash va xizmat o'tashning dastlabki (quyi) bosqichini o'tar edilar. Ular kuchli va epchil bo'lish uchun kamalak otish, tosh va nayza uloqtirish, sakrash, yugurish, kurashish, suzish va otda yurish bilan shug'ullanar edilar. Ayni bir vaqtda ularga ov qilish, harbiy-jismoniy mashqlarni bajarish va ritsarlik odob-qoidalari o'rgatilar edi.

Pajlik yoshida hosil qilingan malaka va ko'nikmalar navbatdagi bosqichda, 14 yoshga yetgan pajlar qurolbardorlikka o'tkazilib, ular qilich va shpor taqish huquqiga ega bo'lganlaridan keyin, takomillashtirilar edi. Qurolbardorlar mahsus o'qituvchilar rahbarligida asov otlarni minib o'rgatar, og'ir temir qalqonlar kiygan holda va ularsiz uzoq masofalarga chopishar, xandaqlardan va devorlardan sakrab o'tishar, qal'a devorlariga narvon bilan va narvonsiz chiqishar, qurol bilan va qurolsiz suvda suzishar, ov qilishar, itlarni o'rgatishar, shaxmat o'ynashar edilar. Qurolbardorlikning oxirgi yillarida bu yoshlar qilichbozlik, nayza uloqtirish hamda to'la asbob-aslahalari bilan otda yurishni mashq qilar edilar. Qurolbardorlarning umumiy jismoniy va harbiy tayyorgarligi ana shunday amalga oshirilar edi. 21 yoshga kirganlarida ularga ritsarlik unvoni berilar edi. Ana shu davrdan boshlab ularning ko'pchiligi uchun jismoniy mashq mashg'ulotlari ko'ngil ochish vositasiga (otda yurish, ov qilish) aylanar yoki turnirda ishtirok etish vositasi sifatida xizmat qilar edi.

Ritsarlik tayyorgarligi-jismoniy kamolotning uchinchi bosqichi-faqat yirik senyorlar uchun mo'ljallangan edi. Bu tarbiya bosqichi shaxsiy mayllarga muvofiq keladigan jismoniy mashqlar (masalan, kurash, qilichbozlik va boshqalar) turlarinigina o'z ichiga oladi. Bu bosqichda grupp ta'limi emas, balki individual ta'lim ustun turar edi. Qal'alarga professional o'qituvchilar, qilichbozlik ustalari, eng mashhur kurashchilar va mutaxassislar taklif etilar edi.

Bunday tarbiya tizimi natijasida ritsarlar jismoniy jihatdan kuchli, epchil va matonatli kishilar bo'lib, ular harbiy harakatlarning asosiy usullaridan xabardor bo'lar edilar. Dag'al jismoniy kuch ularning iftixori hisoblanar edi. Ular o'zlarining doirasida ritsarlik odob-qoidalari degan axloqqa amal qilar edilar.

Ritsarlarning turnirlari ritsarlar harbiy sport musobaqalarining o'ziga xos shaklidan iborat edi. Ularda go'yo feodal aslzodalarning harbiy-jismoniy tayyorgarligiga va ritsar otryadlarining harbiy harakatlari tayyorgarligiga yakun yasalar edi. Turnirlar ilk o'rta asr davrida vujudga kelgan. Ular Fransiya, Germaniya, Angliya, Chexiya, Polsha va Ispaniyada salb yurishlari davrida ayniqsa ravnaq topgan. Turnirlar o'z taraqqiyotida ikki bosqichni bosib o'tgan, birinchi bosqich-realistik harbiy o'yinlar bo'lib, bunda turnirlar namunali kurashdan iborat edi, ikkinchi bosqich sport yakka kurashi bo'lib, u fransuzlarda "just", nemislarda "t'ost" deb atalgan.

Ommaviy realistik kurashlar ("buxurdlar") keng katta maydonlarda o'tkazilgan va biror harbiy harakat manzarasini eslatgan. Vaqtlar o'tishi bilan bu kurashlar cheklangan maydonda, ma'lum vaqt qoida va tartibga asoslanib o'tkazila boshlagan. Keyinchalik ommaviy turnirlar jut yoki tost turnirlari shaklini olgan. T'ost turnirlari XI asrda yakkama-yakka olishuvning ancha aniq shakli sifatida paydo boldi.

XIII asrda ular turnirning asosiy qismiga kiritildi va ritsarlar doirasida juda keng tarqaldi. Poyga va nayza bilan harakat qilish jut yoki t'ostda-og'ir aslaxa bilan qurollangan risarlarning yakkama-yakka olishuvida asosiy mashqlardan edi. Belgilangan qoidaga muvofiq, chopib kelayotgan otning ustida turib, nayza zarbi bilan raqibini egar ustidan uchirib yuborish lozim edi. Turnirlar maxsus maydonlarda-poyga va boshqa musobaqalar o'tkaziladigan maydonlarda o'tkazilar edi. Dastlabki turnirlar vaqtida qal'a va shaharlar yaqinidagi atrofi o'ralmagan joylar ana shunday maydonlar vazifasini o'tar edi. XI asrdan boshlab maxsus maydonlarning hajmi ma'lum bir tartibga solina boshladi, lekin bu hamma joyda ham bir xil emas edi. XIV asrda turnir ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash maqsadida maydonlar to'siqlar bilan to'sib qo'yiladigan bo'ldi.; raqiblar ana shu to'siqlar bo'ylab bir-birlariga qarshi harakat qilar edilar. Asta-sekin ana shunday yakkama-yakka olishuvlardagi jang san'ati uchi to'mtoq nayza bilan kuchli va aniq zarba berishdan iborat bo'lib qoldi.

Qurollangan ikki otryadning olishuvidan iborat bo'lgan ommaviy turnirlar ancha jiddiy xarakterga ega edi. Otryadlar maydon chekkasidagi arqon bilan to'sib qo'yilgan joyda saf tortib tizilishar edi. Signalga muvofiq, arqon uzib tashlanar va otryadlar bir-biriga qarshi hujumga o'tar edilar. O'z shlyomini yo'qotgan va otdan urib tushirilgan ritsarlar safdan chiqar edilar. Eng kam zarar ko'rgan otryad turnirda g'olib chiqqan hisoblanar edi. Turnirda aloxida ajralgan ishtiroqchilar xonimlar qolidan qimmatbaxo mukofot yoki yodgorlik sovg'asi olar edilar.

O'q otadigan qurol paydo bo'lishi bilan XIV asrdan boshlab otliq risarlar va risarlik turnirlari tushkunlikka yuz tuta boshlanadi. Turnirlar feodal zodagonlar uchun tomoshalarga aylanib qoldi, kambag'allashgan kichik risarlar esa turnirlardan boyish va talash manbai sifatida foydalanar edilar. O'yin va tamoshalar feodallarning, ayniqsa ularning bolalarining xarbiy-jismoniy tarbiyasida katta o'rin tutar edi. O'g'il bolalar va yigitlar ixtiyorida yog'och oyoqlar, arg'imchoqlar shag'al toshlar, pildiroqlar bo'lar edi. Bolalar xar jihatdan ko'ngil ochishar, parklarda, o'rmonlarda dalalarda erkin yugirishar, daryoda cho'milishar edi. Yigitlar o'yinchoq qal'alar qurishar va ularga hujum qilib, bosib olishar edi. Musabaqa o'yinlari feodallarning tarbiyasida katta ahamiyatga ega edi. Musabaqa o'yinlarini ikki gruppaga: harbiy va sport gruppalariga ajratish mumkin.

Feodallarning eng sevimli sport o'yini kichik koptok-hozirgi tennis koptogiga o'xshash koptok o'yini edi. Fransiyada bu o'yin «je de pom» ("olma o'yini") deb atalar edi. Bu o'yin uchun maxsus to'r, koptoklar, raketkalar tayyorlanib, maxsus bino «o'yin uyi» qurilar edi. Katta to'p bilan «sul» o'yini-futbol o'yinini eslatuvchi o'yin o'ynalar edi. Bu o'yin asosan xalq o'yini edi. Lekin qirol va uning atrofidagi aslzodalar undan hazar qilmas edilar.

Ritsarlik tarbiya tizimining barham topishi. Poroxning va o'q otadigan qurolning paydo bo'lishi qurolli kuchlar tarkibining tubdan o'zgarishiga olib keldi. Piyoda askarlar va artilleriya og'ir qurollar bilan qurollangan otlıq askarlarni siqib chiqardi va ritsarlarning harbiy jismoniy tayyorgarlik sistemasining hammasini foydasizqilib qo'ydi.

Lekin ritsarlar o'zlarining imtiyozli hisoblangan, ularning obro'yini saqlab turgan va boshqa sinflardan ajratib turgan narsalardan darhol voz kechmadi. Butun XV asr davomida hali turnirlar o'tkazib turildi, lekin endi kishilarning e'tibori turnir ishtirokchilarining texnikasi va harbiy ta'lim ko'rganligiga emas, balki kiyimlarining yaltirashiga hamda qurollarining chiroyligiga qaratilar edi. 1487 yili Vormsda so'nggi umumgerman turniri, 1512 yili esa oxirgi mahalliy turnir bo'lib o'tdi. Jangchi ritsarni tarbiyalashning qattiq tizimi asta-sekin unutib borildi. Ritsarlik tarbiya tizimi o'mida jentlmenlar tayyorlash tizimi vujudga keldi.

Ritsarlik qal'alaridan shaharlarning iqtisodiy jihatdan ustunligi holida qimmatbaho o'q otuvchi qurollar zodagonlarning va unga tayanadigan qirol hokimiyatining mulki bo'lib qoldi. Zodagonlar boyligining o'sib borishi ularga yollanma qo'shinlar-landsknextlar saqlashga imkon berdi. Bular nayza, oybolta, qilich va o'q otuvchi aslaha bilan qurollangan professional jangchilarning guruhları edi. Ular urushlarga yollanib borishar va shuning uchun keskin janglardan o'zlarini olib qochar edi. Landsknextlar o'q otadigan qurolni ishlatish usullarınigina emas, balki boshqa qurolni ishlatish usulini ham o'rganar, qurolsiz kurashishga, suvda suzishga o'rganar va o'zlarida chidamlilik xususiyatlarini tarbiyalab edilar.

Landsknextlar qimmatga tushar edi, ular intizomsiz, jangda unchalik ishonchli emas, tinchlik davrlarida esa davlat uchun xavfli kishilar edi. Bu hol asta-sekin doimiy armiyaga o'tishga sabab bo'ldi: bu armiyaning oddiy ommasi shahar kambag'allari va yersiz dehqonlardan tarkib topar edi. Armiyaga olinganlarning hammasiga ta'lim berish ishiga qattiqqo'llik munosabatida bo'linar edi. Safda yurish tayyorgarligi va bir xil standart harakat va usullarni sinchiklab o'rganib borish jangchilarning individual xususiyatlarini yo'q qilab edi. Komandirlar tarkibi maxsus tashkil etilgan harbiy maktablarda ta'lim olar edi. Bu maktablarda otda yurish, qilichbozlik, pistoletdan o'q otish, suzish, ov qilish, raqs tushish, soldatlarni qo'pol mashq qildirish bilan shug'ullanar edilar.

Dehqonlarning jismoniy tarbiyasi. G'arbiy Yevropa davlatlarida ozod dehqonlarning qullikka solinishi, ularni ekspluatatsiya qilishning kuchayishi va ularni harbiy ishda qatnashishdan chetlashtirilishi xalq ommasi jismoniy tarbiyasiga g'oyat darajada salbiy ta'sir ko'rsatdi. Dehqonlarda ishdan bo'sh vaqt ancha qisqarib qoldi va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan moddiy imkoniyatlar, kamayib ketdi. Buning natijasida o'yinlar, raqslar va turli mashqlarni o'z ichiga olgan musobaqa turlari bilan nishonlanadigan ko'pgina eski xalq bayramlari unutildi. Biroq dehqonlar o'zlarining og'ir va huquqsiz ahvollariga

qaramasdan, o'z muhitida ilgari davrlardagi an'anaviy jismoniy mashqlarni saqlab qolishga harakat qildilar.

XIV-XV asrlardagi rasmlarda dehqonlarning otda chopishi, raqslari, ularning yugurishga, kurashga va langar cho'pga tirmashib chiqishga doir musobaqalari aks ettirilgan. Germaniya knyazliklarida yerga tashlab qo'yilgan shamshir atrofida raqsga tushish g'oyat ommalashgan edi. Yevropaning shimoliy rayonlarida, jumladan, Skandinaviyada chang'ida yurish va konki uchish ancha keng qo'llanilar edi. Fransiyada to'p bilan o'ynaladigan o'yinlar mashhur edi. «Sul» o'yinida ko'pincha aksari qishloqlarning aholisi ishtirok etar edi. O'ynovchilar ikki guruhga bo'linishar edi. O'yinning vazifasi to'pni egallab olib, uni o'z qishlog'iga olib ketishdan va oldindan belgilab qo'yilgan nishonga tashlashdan iborat edi. O'ynovchilar soni ko'pincha bir necha yuz kishiga yetar edi. Xuddi shunga o'xshash o'yinlar Angliyada turli nomlar (futbol, xerling, kemping va boshqalar) bilan mashhur edi.

Xalq hayotida saqlanib qolgan o'yin va mashqlar dehqonlarda jismoniy tarbiya tizimining yo'qligini birmuncha to'ldirar va ularda mehnat qilish va feodallarga qarshi kurashish uchun zarur bo'lgan ma'naviy va jismoniy fazilatlarining tarbiyalanishiga imkon berar edi.

Feodallarga qarshi chiqadiga xalq lashkarini tayyorlashda jismoniy mashqlar katta o'rin tutar edi. Yomon qurollangan piyoda dexqonlar sovutga o'ralib olgan otliq ritsarlarga qarshi jang qilishga majbur bo'lar edi. G'alayonchilar, birinchi navbatda ritsarlarni otdan urib tushirar edilar. Buning uchun esa ular otliqlarni arqon bilan o'rar yoki otlarning oyog'ini chopib tashlar edilar. Piyoda qolga ritsarlar beso'naqay bo'lib, qo'zg'olonchilar ularni so'yil, to'qmoq, gurzi va toshlar bilan urar edilar. Bu usullar ularga o'zlarining dushmaniga jiddiy talofat yetkazish imkonini berar edi. Masalan, so'nggi o'rta asr davrida taboritlar asosan chax dehqonlaridan iborat bo'lgan xalq lashkari xarakat qildi.

XV asrning boshlarida gusit urushlari olib borilayotgan paytda taboritlar o'zlarining yo'lbo'shchisi Yan Jijka lashkari kurashga yaxshi tayyorgarlik ko'rar edi. Hatto o'smirlar ham palahmondan tosh otish mashqiga qatnashar va bunga maxsus o'rgatilar edi. Taboritlar eng daxshatli quroli to'qmoq edi. To'qmoq bilan minutiga 20-30 zarba urish mumkin edi, bu esa oldindan jiddiy tayyorgarlik ko'rishni talab etar edi. Dehqonlarning yer mulki va o'z shaxsiy mulkiga ega bo'lishi yollanma ishchilarning ko'payishini ta'minladi. Feodallar va din peshvolari jismoniy mashqlar va xalq o'yinlariga qarshi edi. Buning negizida, asosan, dehqonlar va shahar hunarmandlarini qo'zg'alon ko'tarish, eng avvalo, jismoniy va harbiy kuchga ega bo'lish imkoniyatidan mahrum etish maqsadi yotar edi. Shunga qaramasdan, xalq qadimgi o'yinlar va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish, an'anaviy bayram hamda marosimlarda ularni qo'llashni ma'lum darajada davom ettirgan.

XIV asrda Shveysariyada 16-18 yoshdagi o'smirlar o'rtasida yugurish, sakrash, kurash, nayza uloqtirish, tayoqlarda qilichbozlik kabi sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazilgan. Dehqonlar orasida kurash, tosh otish (uloqtirish), yugurish, tayoqlar bilan qilichbozlik, konkida uchish, otda poyga, lapta, to'p bilan o'yin, chim xokkey, chang'ida yurish kabi turlar keng tarqalgan. Yevropa davlatlarida dehqon va hunarmandlar XV asrda katolik dini va feodallarga qarshi g'alayon va qo'zg'alonlarida jismoniy mashqlardan harbiy maqsadda samarali foydalanganlar.

Dehqonlarning mehnati feodal madaniyatining moddiy asosi edi. Feodallar, quldorlardan farqli ravishda dehqonlarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishini rasman taqiqlamadi. Biroq tinkani qurituvchi kundalik mehnat dehqonlarning butun kuchini quritar edi. Ularning tomoshalar, jismoniy mashqlar uchun vaqti ham, kuchi ham yetmas edi. Cherkov xalqning jismoniy mashqlariga qarshi chiqdi. Cherkov xalq orasida badan to'g'risida g'amxo'rlik qilishning gunoh ekanligi to'g'risida rivoyat tarqatdi, o'zini tiyishni va tarki dunyo qilib hayot kechirishni targ'ib qildi. Biroq dehqonlar o'zlarining muhitlarida qadimdan yashab kelayotgan jismoniy mashq va o'yinlarni mehnat faoliyatiga va feodallarga qarshi kurashga tayyorlash vositalaridan biri sifatida saqlab qolishga intildilar.

Shaharliklar jismoniy tarbiyasi. O'rta asrda shaharlarning ko'payishi (IX-XIV) xalq jismoniy madaniyati yangi shakllarining rivojlanishiga olib keldi. Shahar hunarmandlari, mehnatkashlari shaharni himoya qilish maqsadida qilichbozlik va o'q otish bo'yicha «birodarlik» jamiyatini tuzganlar. Bunday faoliyatlar Fransiya, Italiya, Germaniya, Belgiya, Shveysariya kabi davlatlarda namunali bo'lgan. Shu asosda turli xil o'yinlar va ko'ngilochar tadbirlar ham tashkil qilingan. Angliyaning maydonlari va keng ko'chalarida sul (futbolga o'xshash o'yin) ommaviy ravishda o'tkazilib, tomoshabinlarni jalb etgan. Shahardagi ommaviy sayllarda akrobatika, kurash, mushtlashish kabi o'yin-mashqlar namoyish etilgan.

O'rta asr oxirlarida (XV-XVI a.a.) shahar zodagonlari kichik doirada o'q otish va qilichbozlik bo'yicha tuzgan «birodarlik» jamiyatlari mustahkamlana bordi. Shahardagi boylar jismoniy mashqlar va o'yinlar o'tkazish uchun maxsus joylar, moslamalar qura boshladi. Bunda asosan tennis, golf, kriketga katta e'tibor berildi.

Savdo va sanoatning birmuncha taraqqiy etishi o'rta asr shaharlarining o'sishiga olib keldi. Sex uyushmalariga birlashgan hunarmandlar shaharlarining markaziy figurasi va moddiy madaniyatining chinakam yaratuvchilari bo'ldi.

Shaharliklar shaharlarni talab kelgan va ularning savdosiga to'siq bo'lgan feodallarga qarshi kurashda o'zlarining qo'lida bo'lgan barcha vositalardan, jumladan jismoniy tarbiyadan ham foydalandilar. Jismoniy tarbiyaning asosini xalq jismoniy mashqlari va o'yinlari tashkil etar edi. Sex ishlab chiqarish uyushmalari ritsarlarning hujumi vaqtida piyoda askarlar otryadiga aylanib, shahar lashkarlarini tashkil etar va feodal otliq askarlariga qarshi muvaffaqiyatli harakat qilar edi.

Keyinroq shaharlarda maxsus yoy otuvchilar hamda qilichbozlar va nayzabozlarning birlashmalari vujudga kelib, ular qardoshlik birlashmalari deb nom oldi. Qilichbozlar qardoshliklariga nayzabozlik, qilichbozlik va oybolta irg'itishga o'rgatilar va mashq qilinar edi. Bu yerda qurol bilan zarba berish va zarbani qaytarish usullari, qurolsiz otliq askarning qurolli otliq askarga qarshi kurash usullari; tutish, bo'g'ish va boshqa elemntlarni o'z ichiga olgan erkin kurash usullari o'rgatilar edi. Qilichbozlar qardoshliklari ishtirok etishni xohlagan barcha shaharliklar o'rtasida ochiq musobaqalar o'tkazar edi.

Yoy otuvchilarning qardoshlik uyushmalarida shaharliklarga kamalak va kamondan, keyinchalik esa, XIV-XV asrlardan boshlab o'q otadigan quroldan otishga o'rgatilar edi. O'q otish musobaqalari turli nishonlarga otilar edi. Langarcho'p uchiga bog'langan qush ko'pincha nishon vazifasini bajarar edi. Yoy yoki kamon otish vaqtida masofa 125-150 qadamga yetar edi. O'q otadigan qurol paydo bo'lgan vaqtda otish masofasi ancha kam o'zgardi, chunki dastlabki multiqlar

hali takomillashmagan edi. Xalq bayrami programmasiga qilichbozlik va o'q otish musobaqalaridan tashqari, odatda, yugurish, sakrash, kurashish, poyga va eshkak eshish bo'yicha poyga qilishga doir musobaqalar ham kiritilar edi.

Qurollar o'zboshimcha mahalliy feodal ritsarlarga qarshi kurashda shahar lashkarining harbiy qudratiga tayanar va shuning uchun shaharliklarning harbiy-jismoniy tayyorgarkigini takomillashtirishda shaharlarni qo'llab-quvvatlar edi. Shaharlarda kamalak otish odatini rag'batlantirish yuzasidan korollarning ko'p sonli farmoyishlari chiqarilgan edi. Korollar shaharliklarni bevosita harbiy tayyorgarlikdan chakg'itadigan o'yinlarinigina ta'qiqlar edilar.

Shaharliklar hayotida to'p bilan o'ynaladigan turli xalq o'yinlari keng tarqalgan edi. Ingliz shaharlari ko'chalarida futbol o'ynalar edi. Fransiyada «kross» va «jo de pom» singari o'yinlar juda ommalashgan edi. Shaharlar katta bo'lmaguncha, barcha o'yinlar va musobaqalar shahardan tashqaridagi dala va yaylovlarda o'tkazilar edi. Biroq keyinchalik shaharlar o'sib, shahar atrofidagi yerlar poliz ekinlari va bog'lar bilan band bo'lgandan keyin holat jiddiy o'zgardi-o'yinlar shahar ko'chalarida o'tkazila boshlandi. Ko'tarilayotgan shahar burjuaziyasi bu o'yinlarni ta'qiqlash uchun harakat qila boshladi. Masalan, 1314 yil London savdogarlari iltimosi bilan ingliz koroli Eduard II shahar ichida katta to'p bilan o'ynaladigan o'yinlarni tasodifiy tomoshabinlar, yo'lovchilar va hatto imoratlarni uchun xavfli, deb ta'qiqladi.

«Jo de pom» o'yinidagi o'zgarishlar shahar sharoitlarining o'yinlar taraqqiy etishiga bo'lgan ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. XIV asrgacha «jo de pom» o'yini hamma joyda: dalada, ritsarlik qal'alarida, shahar qal'alari yonida, cherkov maydonlarida va boshqa yerlarda o'ynalar edi. Endi esa bu o'yin uchun atrofi yopilgan maxsus maydonlar qura boshladilar. Bu maydonlar ustiga to'r o'rnatilib, bu to'r ustidan to'pni ilgariyidek qo'l bilan emas, balki raketka yordamida qaytarib otish lozim edi. XIV asr oxirida Fransiyada bu o'yin uchun hatto maxsus binolar ham qurilgan.

Angliyada futbol o'yini ham taxminan uddi shunday taraqqiy etdi. Ilgarigi vaqtlarda bu o'yin dehqonlar o'yini edi. Hosil yig'ib olingandan keyin qo'shni qishloq dehqonlari hosili o'rib olingan dalalarda katta to'p bilan o'ynar edilar. Shaharliklar markaziy bozor maydonida yoki ko'chalarda futbol o'ynar edilar. Bu xol ko'pincha tartibsizlikka, shahardagi normal harakatning buzilishiga olib kelar edi. Shuning uchun asta-sekin o'ynaladigan joy va o'yinchilar sonini cheklovchi qoidalar yaratila boshlandi. Biroq ba'zi shaharlarda ko'chada o'ynaladigan o'yinlar XIX asrning o'rtalariga qadar davom etib keldi.

O'rta asr shaharlarida akrobatlar va ayniqsa darbozlarning chiqishlari juda ham ommalashgan edi. Darbozlar baland qilib tortilgan arqon ustida yuribgina qolmasdan, shu bilan birga, unda turli mashqlarni ham bajarar edilar. Ularning ko'pgina mashqlari, masalan, osilgan holatdan tiralib gavnani ko'tarish va turli-tuman aylanma harakatlar, keyinchalik gorizontallangar cho'pga-turnikning timsoliga o'tkazilar edi. Akrobatika mashqlaridan shaharliklar ichida g'oyat ommalashgan turi piramida tuzish edi. Akrobatlar turli murakkab sakrashlarni ham bajarishar edi. Keyinroq shaharlarda oshiq o'yini, karta o'yini va shunga o'xshashlar ham keng tarqaldi.

O'rta asr universitetlarining o'quv programmalarida jismoniy tarbiyaning yo'qligi talabalar orasida jismoniy mashqlarning tarqalishiga halaqit bermadi. Ko'pgina talabalar yoy otish va qilichbozlik uyushmalariga kirar edilar. Talabalar

o'rtasida ko'pincha kurash va mushtlashish musobaqalari uyushtirilar edi. Talabalarning klublarida qilichbozlik, yog'och otda chavandozlik qilish va akrobatika qilish mashqlari ham o'tkazilar edi.

Shahar aslzodalari jismoniy tarbiyasi So'nggi o'rta asr davrida shaharliklar ommasi bir-biridan keskin farq qiluvchi uch guruhdan: patriitsiyalar, byurgerlar va plebeylar gruppasidan iborat edi. Patriitsiyalar va byurgerlar shaharlarning xojayinlari bo'lib, hunarmandlar va shogirdlarni shafqsiz ekspluatatsiya qilar edilar. Shaharlarda aslzodalari jismoniy madaniyatining ravnaq topish jarayoni va keng xalq ommasi jismoniy tarbiyasining nisbatan tushkunligi sodir bo'lmoqda edi. XV asrda o'qchi uyushmalar shahar patriitsiyalarining harbiy, sport va politiya xizmatining markaziga aylangan edi. Patriitsiyalar yoydan va pistoletdan o'q otish uchun maxsus uylar qurur, shahar va shaharlararo otish musobaqalari o'tkazar edilar. Qilichbozlar qardoshliklari ham sex aslzodalarining biqinib yashovchi tashkilotiga aylanib qoldi. Bu tashkilotlarga kirish uchun qilichbozlik san'atidan sinovdan o'tibgina qolmasdan, shu bilan birga shunga muvofiq mulk senziga ham ega bo'lish lozim edi.

XV asrning oxirlariga kelib shahar patriitsiyati o'z rezidensiyalarini lansknexlar kuchi bilan himoya qila boshladi. Bu hol o'qchi uyushmalar va qilichbozlar qardoshliklarining harbiy amaliy ahamiyatining pasayishiga olib keldi. Otish va qilichbozlik mashg'ulotlari shahar aslzodalarining foydali va ko'ngilli tomoshalaridan biriga aylanib qoldi. Shahar bayramlari professional darbozlar, pantomimlar, harakatli o'yinlar, raqslar bilan to'ldirib borildi. Patriitsiyalar yoshlari raqslarga tushish va to'p o'ynashdan tashqari otda yurishga, ov qilishga va usti yopiq hovuzlarda cho'milishga qiziqar edilar. O'z navbatida byurgerlar ham jon kuydirib, oz imtiyozlarini himoya qilar va mehnatkashlarning qilichbozlik uyushmalari va qilichbozlar qardoshliklarida qatnashishlariga yo'l qo'ymas edilar.

O'rta asrlarda o'q otish qurollarining kashf etilishi ritssarlik tarbiya tizimi barham topishining muhim sabablaridan biridir. Endilikda shahar va qishloq aholisi o'rtasida jismoniy mashqlar turli xil o'yinlar bilan ommaviy shug'ullanish vaziyati yuzaga kela boshladi. Shahar va qishloqlarda o'zlariga xos bo'lgan an'analar, bayramlarda katta ziyofatlar uyushtirib, kurash, mushtlashish va boshqa mashq-o'yinlar namoyish-korqazmasini tashkil etish keng rivojlandi.

Osiyo, Afrika va Amerika qit'alarida jismoniy tarbiya va sport

Osiyo, Amerika va Shimoliy Afrika mamalakatlarida qadimgi an'analarning uzoq saqlanishi bu hududlarda feodal tuzumi va jismoniy madaniyatning sekin rivojlanishiga olib keldi. Shunday bo'lsada, eski an'analar zamirida yangi an'analar paydo bo'la boshladi.

Osiyo mamlakatlari. O'rta asrlarda qadimgi jismoniy madaniyat tajribalari Hindistonda keng tarqaldi. Bunda kurash, kamondan o'q otish, yugurish, ot o'yinlaridan foydalanildi. Milliy raqslar bilan birgalikda xatxa-yoga (hind gimnastikasi), ya'ni gavdaning harakat me'yorlari, marosim (ritual) o'yinlari va boshqalar ommalasha boshladi.

Xitoy. Dehqonlarning «sariq ro'mollilar» deb atalgan mashg'ulotlari III-V asrlarda davom etib kelgan. Bunda qurolsiz jang usullari avjiga chiqqan. Chunki hukmdorlar aholidan qurollarni yig'ib olgan va ularni ishlatishni taqiqlagan edi. VI asrda Xitoy gimnastikasi (ushu) tez rivoj topdi. Bunda qo'l va oyoqlarni ishlatib jang qilish, kaft va uning qirralari bilan urish amalga oshirilgan. Min sulolasi hukmronligi

davrida ushu keng rivojlangan edi. Unda 20 xildan ortiq qurollar va tayoqlar qo'llanilgan. Lekin o'q otish qurollarining paydo bo'lishi bu turlar taraqqiyotini ancha pasaytirdi. Shunga qaramasdan, ushu mashqlaridan davolash maqsadida foydalanish davom etgan. Xitoyda, shuningdek, ot ustida chavgon yugurish va hindlarga xos xatxa-yoga bo'yicha musobaqalar o'tkazilib turilgan.

Yaponiya. O'rta asrlarda Yaponiyada jismoniy madaniyatning rivojlanishi Samuraylar institutining tashkil etilishi bilan bevosita bog'liqdir. Samuraylar mayda dvoryanlarning harbiy-feodal tabaqasi bo'lib, ularning jismoniy tarbiya tizimi (busido) xilma-xil kurash turlari: sumo, jiu-jitsu va karate, bitta yoki ikkita qilich - kendo bilan jang qilish san'ati, nayza ishlata bilish (nuginata), piyoda va otda yugurishda kamondan o'q otish, marosim bellashuvlar, turli xil to'p o'yinlari kabi mashqlarni o'ziga mujassamlashtiigan.

Markaziy Amerika xalqlari Yevropaliklar mustamlaka qilib olgan davrlaigacha bu mintaqada inklar, mayya va aseteklar davlatlari mavjud bo'lgan. XII asrlarda bu mamlakatlarda ma'lum darajada jismoniy tarbiya tizimi mavjud bo'lgan. Bunda davlat miqyosida va oila sharoitida tarbiya berish amalga oshirilgan. Tashkil qilingan maktablarda o'yinlar va boshqa jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishgan. Kamondan o'q otish, tayoqlarni (nayza) uloqtirish, qilich va qalqon bilan ishlash karatega o'xshash kurash kabi harbiy-jismoniy tayyorgarlik amalga oshirilgan. Inklar va aseteklarda uzoq masofalarga yugurish hayotiy ehtiyoj bo'lib hisoblangan. Ko'pchilik o'yinlar va mashqlar bu xalqlarning diniy marosimlari, urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan. Shuningdek, qabilalararo o'yinlar, diniy bayramlar, tantanalalar, atletik musobaqalar tashkil etilgan. Butun jismoniy tarbiya tizimi aborigen xalqlarning mehnat, harbiy va hayotiy turmushida katta o'rin tutgan. Yevropaliklarning bosqinchilik, talon-taroj qilish, o'ldirish, majburlash kabi harakatlari Amerika xalqlarining jismoniy madaniyat tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir etgan.

Afrika mintaqasidagi xalqlar O'rta asrlarda Afrika xalqlari orasida mehnat, harbiy ishlar va ijtimoiy turmush orqali jismoniy madaniyat shakllari belgilangan. Jismoniy tarbiya oilada, ovchilar tomonidan qabilada va «xudo»lar uyida berilgan. Ko'pincha musobaqalashish shaklida amalga oshirilgan.

Bunda kamondan o'q otish va tayoqlarni mo'ljalga tekkizish (viyel), ustunga kim o'zarga tirmashib chiqish kabilar qo'llanilgan. Raqsar bilan birgalikda harbiy mashqlar qo'shib o'rgatilgan. Yoshlarni harbiy jihatdan tayyorlash maqsadida oilada yoki «xudo»larning uylarida qabila, urug' boshliqlari rahbarligida turli xil an'anaviy marosimlar tashkil etilgan. Bunda kurash, nayza va lappak uloqtirishdan keng foydalanilgan. O'g'il va qizlardan iborat yoshlarni tarbiyalash tizimida tamtam sadolari ostidagi an'anaviy (ritual) raqsar, turli harakatli o'yinlar, akrobatik mashqlar asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. An'anaviy marosimlar kurashsiz, chidamlilik, ephillik, jasurlikni tarbiyalovchi sport turlarisiz tashkil etilmagan. Bu, o'z navbatida, xalqlarning jipsligi, inoqligi, ahilligini ta'minlashga xizmat qilgan. Bosqinchilik va mustamlakachilik tayziqi Afrikada milliy jismoniy madaniyatining ancha susayishiga sabab bo'lgan.

Jismoniy tarbiya to'g'isida gumanistlar ta'limoti

XVI va XVII asrlarda G'arbiy Yevropa feodal ishlab chiqarish usuli hali hukmron edi. Faqat ancha mamlakatlardagina bu usul kapitalistik munosabatlardan tomonidan siqib chiqarilmoqda edi. Bu davr dehqonlarni yerdan mahrum qilish,

mustamlaka xalqlari tinimsiz talash davri, kapitalning dastlabki jamg'arilishi davri edi. Yevropaning feodal tarqoqligi savdo va sanoatning taraqqiy etishiga xalaqit berar edi. Feodallar o'rtasidagi doimiy urushlardan xalq ham zarar ko'rib kelayotgan edi.

Biroq bu davrda taraqqiy etishni boshlagan nan va texnika ishlab chiqarishni kengaytirishga yordam berdi, texnika esa olimlar qo'lga juda ko'p sonli yangi faktlarni berib, bu faktlar fanni boyitdi va uni ilgari siljitdi. O'rta asrlarda dengizda suzish ehtiyoji natijasida kemasozlik taraqqiy etdi, ispanlar, gollandiyaliklar, so'ngra esa inglizlar ham janubiy yarim sharda ko'pgina geografik kashfiyotlar qildilar. Poroxning kashf etilishi o'q otadigan qurolning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Arxitektura sohasida bir qancha yutuqlar qo'lga kiritildi.

Leonardo da Vinchi (1452-1519 y.) qushlarning uchishini kuzatib borib, uchuvchi apparatning tuzilishi to'g'risida o'z mulohazalarini bayon etdi. Odamni o'rganishga taalluqli bo'lgan tabiatshunoslik sohasida katta kashfiyotlar qilindi. Leonardo da Vinchi odam gavdasining mutanosibligi va uning harakati mehanikasini o'rgandi. Tabiatshunoslik sohasida inson faoliyatini o'rganishga doir kashfiyotlar qilindi. Meditsina ham jadal sur'atlar bilan taraqqiy etib bordi.

Gumanistlar o'rta asr ilohiy qarashlariga qarama-qarshi o'laroq, inson shaxsini ulug'ladilar, insonga, uning kuchi va qobiliyatiga ishonch bilan qaradilar. Insonga bo'lgan qarashlardagi bunday o'zgarish odatda «gumanizm» (insonparvarlik) termini bilan anglatiladi. So'nggi o'rta asr davridagi gumanizm ikki asosiy manbadan: qadimgi xalqlar madaniyati va xalq ijodidan o'zlanadi. Xalq ijodidan kam foydalanilar edi, shuning uchun so'nggi o'rta asr davrining gumanizmi asosan qadimgi dunyoda yaratilgan nimaiki bo'lsa, asosan shuni tiklashdan iborat edi. Burjuaziya va feodal aslzodalari endi o'zlarini narigi dunyo hayotiga emas, balki yerdagi hayotdan lazzatlanish uchun tayyorlashga harakat qila boshladilar.

Gumanistlar o'rta asrdagi quruq pedagogika qarama-qarshi o'laroq, kishining faqat aqlinigina emas, balki tanasini ham tarbiyalashga qaratilgan yangi pedagogikani ilgari surdilar. Ular o'z hukmronligini o'rnatish, uzoq muddatli sayohatlar qilish, yangi yerlar kashf etish, bu yangi yerlarga ko'chib kelgan xalqlarni talash va bo'ysindirishga qodir bo'lgan uddaburon, jismoniy jihatdan yetuk burjualarni tarbiyalashni istar edilar.

Feodalizm negizida ishlab chiqarish, savdoning o'sishi, shaharlarning kengayishi, kapitalistik munosabatlarning rivojlanishiga olib keldi. Geografik jihatdan kengayish natijasida markaziy davlatlar vujudga kela boshladi. Ishlab chiqarishning rivojlanishi tabiiy va pedagogik fanlarning taraqqiy etishini ta'minladi.

Vittorino da Feltre (1378-1446 yillar) Italiyada pedagogika sohasidagi dastlabki gumanistlardan biri bo'lgan. Hukmdorlar va saroy ahli bolalarini tarbiyalash uchun maktab yaratgan. Vittorino Mantuan hukmdori va zodagonlarning bolalarini tarbiyalab, saroyda yangi tipdagi maktab yaratdi va uning raxbari bo'ldi. Uning maktabida o'quvchilarning bilimga qiziqishi, aqliy va jismoniy havasi har tomonlama rag'batlantirilardi. Bunda aqliy va jismoniy tarbiyaga alohida e'tibor berilib, yalqovlarni ayovsiz jazolaganlar. Feltre bolalarini sof havoda o'ynatish, suvda suzish va turli jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirdi. O'quvchilarni erinchoqligi, beadabligi va manmanligi uchun jazolar edilar. Quruq yodlash o'mini ko'rsatma ta'lim metodlari egalladi.

Vittorino da Feltre o'quvchilarning sog'ligi va jismoniy kamoloti to'g'risida ayniqsa ko'p g'amxo'rlik qilar edi. U o'quvchilarni sof havoda harakatli o'yinlar o'ynashga o'rgatar, suvda suzishga va jismoniy mashqlarni bajarishga odatlantirar edi; bu esa o'uvchilarning jismoniy kuchini, epchilligini va chiroyli qiliqlarini taraqqiy ettirar edi. Uning maktabi o'quv planida o'yinlar, qilichbozlik, harbiy mashqlar, otda yurish va suvda suzish ko'zga ko'rinarli o'rinni egallar edi.

Vittorino da Feltre o'quvchilarning axloqiy sifatlarini tarbiyalash to'g'risida ham g'amxo'rlik qilib, ularda o'z qadrini bilish tuyg'usini, gigiyenaning elementar qoidalariga rioya qilish odatini va hokazolarni hosil qilar edi. Vittorino da Feltre maktabi oqsuyak ota-onalarning bolalarini tarbiyalash borasida ilgari tashlangan katta qadam edi.

Fransuz yozuvchisi **Fransua Rable** (1483— 1553) o'z asarlarini lotin tilida emas, o'z ona tilida yaratgan Uning «Gargantuya va Pantagryuel» romani xalq orasida sevib o'qilgan. Unda dunyoni ilmiy anglash g'oyasi olg'a surilgan. Uning ta'kidlashicha, o'g'il bolalarning ilohiy kitoblarni o'qishi bema'nilik, undan ko'ra umuman o'qimagan ma'qul, o'quvchilarni, albatta, fikrlash va erkin harakat qilishga o'rgatish lozim. Rable tarbiyada aniq tartib, ya'ni tozalik, ovqatlanish tartibi va jismoniy mashqlar bo'lishi shartligini ta'kidlagan.

Fransua Rable o'z g'oyalarni qadimgi yozuvchilarning asarlaridan ko'ra, ko'proq xalq ijodidan olar edi. U o'z asarlarini lotin tilida emas (o'sha vaqtlarda yozganlaridek), balki ona tilida yozar edi. Oz asarlarida u cherkov xodimlari, oqsuyak hukmdorlar, sxolostlar ustidan kular edi. Rim, Jeneva va Sorbonna bir necha bor uni la'natlagan va har xil yo'llar bilan ta'qib qilgan edi. O'sha vaqtlarda Rableng asarlariga bo'lgan talab g'oyat darajada katta edi. Uning «Gargantuya va Pantagryuel» nomli romani ikki oy ichida shunchalik ko'p nusxada tarqalgan ediki, hatto tavrot o'n yil ichida shunchalik tarqalmagan edi. Bu roman barcha tillarga tarjima qilingan bo'lib, hozirga qadar qayta-qayta nashr etilib kelmoqda. Rable o'zining asarlarida kuchayib kelayotgan burjuaziya ideologiyasini ma'qulladi va dunyoni ilmiy anglash g'oyasini targ'ib qildi.

Rable: «O'g'il bolaning o'z murabbiylari rahbarligida ilohiy kitoblarni o'rganganidan ko'ra, umaman, o'qimagan ma'qul, chunki ularning fani bema'nilik, ularning bilimdonligi esa batamom uydirmadir»,- degan edi. U o'quvchilarni erkin fikrlashga va erkin harakat qilishga olib keladigan tarbiyani ilgari surdi. Rable tarbiya orqali inson shaxsining axloqiy, aqliy va jismoniy tomonlarini tarkib toptirishni istadi. U butun tarbiya va ta'limni o'quvchilar uchun yoqimli ifodalashni tavsiya qildi. Rable tarbiyalanuvchilar uchun rejim zarurligini, ularning maishiy hayoti uchun gigiyena zarurligini, jismoniy mashqlarning aqliy mashg'ulotlar va ovqatlanish rejimi bilan qo'shib olib borish kerakligini talab qildi. U badanni yuvib turishni, massaj qilishni, terlagandan so'ng kiyimni almashtirishni; mashqlarni va jismoniy kuch me'yorini asta-sekin murakkablashtirib borishni tavsiya qiladi. U faqat qadimgi mashqlarni emas, balki o'sha vaqtlarda shaharliklar va dehqonlar o'rtasida odat bo'lgan mashqlarni ilgari surdi.

Tarbiyalanuvchilar yugurishlari, sakrashlari va irg'itishlari; kamalakdan, kamondan, eski og'ir miltiq va zbarakdan otishlari; ko'krak bilan, chalqanchasiga, yon bilan suzishlari va suvga sho'ng'ishlari; nayza, qilich, shamshir, rapira oy bolta, xanjarbozlik bilan shug'ullanishlari; ot sporti, arqonga, daraxtlarga va qoyalarga

tirmashib chiqish bilan shug'ullanishlari; yelkanli va eshkakli qayiqni boshqarishlari, ov, turizm va sayohat bilan shug'ullanishlari, kurash, shaxmat, yog'och otda gimnastika mashqlarini bajarishlari, gantellar yordamida mashq qilishlari; to'p o'ynashlari va raqs tushishlari lozim edi.

Rablening fikricha, uning hayoli bilan yaratilgan "Telem manzili" tarbiya muassasining idealidir. Muassasaning ustavi: "nimani xohlasang, shuni qil" degan prinsipdan iboratdir. Bu ishlab chiqarish tashkiloti emas, balki boylar uchun mo'ljallangan o'ziga xos o'quv-tarbiya muassasidir. Unda stadion, ippodrom, suzish uchun hovuz, uch pog'onali hammomlar, teatr, sayr qilish bog'i, to'p o'ynash uchun manejarlar, otxonalar, lochin xizmati va itxona bor edi. Rable o'z davrining ilg'or g'oyalari bilan bab-baravar qadam tashlab bordi va burjua ideologiyasining o'rnatilishi uchun ko'p xizmat qildi.

Mashhur italyan gumanisti **Ieronim Merkurialis** (1530-1606 yillar) gimnastikaga doir oltita kitob yozdi. Dastlabki uch kitobi jismoniy mashqlar tarixini yoritishga, so'nggi uch kitobi esa jismoniy mashqlarni meditsina jihatidan tahlil qilishga bag'ishlangandir. Merkurialis meditsinani davolash meditsinasi va saqlovchi meditsina deb ikkiga ajratdi. Saqlovchi meditsinani u buzuqchilikka va oziq-ovqat hamda vinoni ortiqcha iste'mol qilishga qarshi kurashga mo'ljalladi; bunday hollar oqsuyaklarning vakillariga muvofiq edi.

Merkurialis gimnastika va boshqa jismoniy mashqlarni saqlovchi meditsina vositalari jumlasiga kiritadi. U barcha mashqlarni haqiqiy (davolash), harbiy (hayotiy, zaruriy) va soxta (atletik) mashqlarga bo'lgan edi.

Merkurialis ayrim mashqlarning ahamiyatini baholab, ko'proq jismoniy kuch talab qiladigan mashqlarni salbiy tavsifladi va sog'lomlashtirish-gigiyena jihatidan foyda berishi mumkin bo'lgan mashqlariga bajarishni tavsiya qildi.

U mushtlashishni inkor qilmadi, lekin yakkama-yakka mushtlashishni emas, balki kishining soyasi bilan mushtlashishni taklif qildi, chunki kishining soyasi bilan mushtlashishi qattiq kuch ishlatishni talab qilmaydi. Merkurialis suvda suzishni emas, balki cho'milishni maqtaydi va baliq ovini taklif qiladi. U jismoniy tarbiyaning musobaqa metodini foydali deb hisoblamadi va sportni inkor qildi. Merkurialisning "bir vaqtlar katta e'tiborga sazovor bo'lgan gimnastika san'atini tiklash uchun harakat qilishi" haqiqatga to'g'ri kelmaydi. Uning xizmati shundan iboratki, u davolash-profilaktika mashqlarini tikladi va ularni meditsinaning muhim vositalari sifatida himoya qildi. U ko'p kuch sarf qiluvchi mashqlarni to'la ma'qullamadi va asosan davolovchi jismoniy mashqlarni qo'llab-quvvatladi.

Merkurialis ko'zga ko'ringan cherkov arboblarning saroy vrachi, so'ngra esa imperator Maksimilian II ning ham vrachi edi. U feodal byurokratik aslzodalarning boshliqlariga ko'rsatgan xizmatlari uchun o'sha vaqtlardayoq eskirib qolgan ritsarlik unvoni bilan taqdirlangan edi.

Barcha gumanistlarining progressivligi shundaki, ular o'rta asrning quruq tarbiyasiga va tarkidunyochilik g'oyalari qarshi aktiv kurashdilar, inson shaxsining erkin kamol topishini quvvatladilar va jismoniy tarbiyani umumiy tarbiya sistemasining ajralmas bir qismi sifatida ilgari surdilar.

Lekin gumanistlarining aksariyati xalq to'g'risida emas, balki jamiyatning bir to'lda boshliqlari to'g'risida, xalqdan ajralgan va xalqni ekspluatatsiya qilgan kishilar haqida g'amxo'rlik qildilar. Bu gumanistlar o'zlarining barcha g'ayratlarini cherkov

obro'yiga qarshi kurashga qaratib, jamiyatning konservativ kuchiga aylandilar. Xalqqa tayangan va xalq baxt-saodati yo'lida mehnat qilgan gumanistlarning ijodi esa so'nggi o'rta asr davrining demokrat gumanistlarining ijodi sifatida asrlar osha bizning kunlarimizgacha yetib keldi.

?

O'rta asrlarda jismoniy madaniyat va sportning rivojlanishini qanday izohlaysiz? Ritsarlik tizimidagi turnirlarning maqsadi nima?

Yevropa mamlakatlarida qilichbozlik va o'q otish jamiyatlarining paydo bo'lishiga sabab nima?

Gumanistlar jismoniy tarbiya haqidagi mulohazalari nimalardan iborat bo'lgan?

O'rta asrlarda o'tkazilgan bayramlar va an'anaviy marosimlarda qanday yangi sport turlari, jismoniy mashqlar, o'yinlar yuzaga kelgan?

Adabiyotlar

Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993

Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish. T., 2008

Mavzu 4. O'RTA ASRLAR DAVRIDA MARKAZIY OSIYODA JISMONIY TARBIYA

1. Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlari ta'lim tarbiya xaqida.
2. Abu Ali ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning mohiyati xaqida.
3. Amir Temurning jangovorlik faoliyatida xarbiy-jismoniy tayyorgarlikning o'rni.

VIII asr boshlarida arab bosqinchilarining asosiy diqqati Markaziy Osiyo yerlariga qaratildi. 704 yilda Qutayba ibn Muslim Xuroson noibi etib tayinlandi. U Movaraunnahr yerlarini egallab, arab xalifaligiga qaratish istagi bilan yashadi. 705 yildan Markaziy Osiyo hududiga bostirib kirdi va Buxoro, Yettisuv, Samarqand, So'g'd, Faig'ona, Sirdaryo yerlarini egalladi.

Arablarga qarshi mahalliy xalqlar uzoq yillar davomida urush olib boiganlar. Lekin kuchlar teng bo'lmasligi oqibatida arablar bu yerlarni to'la istilo qilib, o'z dini va madaniyatini o'rnatish, Markaziy Osiyo xalqlarini Islom diniga bo'ysunishiga olib keldi. Bu esa, o'z navbatida, xalqning jipslashishi, odob-oqibatli bo'lishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Lekin ayollarning erkinligi, ochiq yuz bilan yurishi, avvalgidek erkaklar bilan birgalikda teng mehnat qilishi, kurash, ot o'yinlarida bellashuvi taqiqlandi.

Islom qadriyatlarini xalq ma'naviy hayotining uzviy qismi sifatida uning turmush tarzidan, xatti-harakatidan munosib o'rinni oldi. Islom dinida musulmonlar jismni toza tutish, uxlash, dam olish, ovqatlanish, bolalarni yoshlikdan odobli bo'lishga o'rgatishga da'vat qilindi.

VII-VIII asrlarda Arab xalifaligida ilm-fan taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy yuksalish Movaraunnahr va Xurosonda IX asrlarga kelib ma'naviy ko'tarilish – «Sharq Renesansi» - Uyg'onish davrini boshlab berdi.

Butun Sharqda bo'lgani kabi Movarounnahrda ham ilm-fan va ma'rifat sohasida o'z xizmatlari bilan dunyoga mashhur bo'lgan faylasuf va munajjim, matematika, fizika, tibbiyot, tarix, til va adabiyot, pedagogika sohasida ilmiy merosi bilan nom qoldirgan al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlar yetishib chiqdi.

Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy. Jahon ilm-ma'rifatining buyuk namoyondasi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy taxminan 783-yilda Xorazmda dunyoga kelib, 847-850-yillar oralig'ida Bag'dodda vafot etgan.

Xorazmiy ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga o'zining ulkan hissasini qo'shdi. «Al kitob al muxtasarfi hisob aljabr va muqobala» asarida («Aljabr va al hisobi haqida qisqacha kitob») sonli kvadrat va chiziqli tenglamalar, ularni yechish yo'llarini bayon etadi. Risola 3 qismdan iborat bo'lib, birinchisi – algebraik qism, uning oxirida savdo muomalasiga oid kichik bir bo'lim keltiradi. Ikkinchi – geometrik qism algebraik usul qo'llab o'lchashlar haqida, uchinchi qism vasiyatlar haqida bo'lib, muallif uni «Vasiyatlar kitobi» deb ataydi.

Xorazmiy bilim olishda talabning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishiga katta e'tibor bergan. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatilganlarni tushuntira olish malaka va ko'nikmalarini hosil qilishiga katta baho beradi.

Xorazmiy bilim berishning ko'rgazmali tajriba usullari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish, bilimlarni sinash usullaridan foydalangan. Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: «Sezgi» orqali bilish bu qisman bilish bo'lsa, «mantiqiy» bayon, bilish esa haqiqiy, bikhishning muhim tomonini namoyon etadi.

Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shdi. U birinchilardan bo'lib, sinov-kuzatish va sinov usullariga asos soldi, samoviy jismlarning harakatini aks ettiruvchi jadval asosida, matematik masalalarni algoritm usulida yechishni ishlab chiqdi. U matematik g'oyalar asosida odamlarning hayotiy zaruriyati yotishini, ilmiy kashfiyotlar odamlarning amaliy talablari natijasida yuzaga kelishini asosladi.

Abu Nasr Forobiy (873-950). O'rta asr ijtimoiy-falsafiy fikr taraqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Forobiy nomi bilan bog'liq bo'lib, uning inson kamoloti haqidagi ta'limoti ta'lim-tarbiya sohasida katta ahamiyatga ega. Mashhur yunon faylasufi Arastudan so'ng Forobiyni yirik mutafakkir – «Muallimi soniy» - «Ikkinchi muallim» deb ataydilar.

Abu Nasr Forobiy (to'liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzaliq ibn Tarxon al-Forobiy) Shosh-Toshkentga yaqin Forob degan joyda harbiy xizmatchi oilasida tug'ilgan. Forobiy Bag'dodda matematika, mantiq, tibbiyot, musiqa, tabiiyot, huquq, tilshunoslik, poetika bilan shug'ullandi, turli tillarni o'rgandi. Ba'zi manbalarda Forobiy 70 dan ortiq tilni bilganligi haqida aytilgan.

Forobiy ta'lim-tarbiyaga bag'ishlagan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhimligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. «Fozil odamlar shahri», «Baxt-saodatga erishuv to'g'risida», «Ixsu-al-ulum», «Ilmlarning kelib chiqishi», «Aql ma'nolari to'g'risida» kabi asarlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Forobiy inson kamolotga yolg'iz erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvi yoki munosabatlariga muxtoj bo'ladi, deb hisoblaydi.

Bunga Forobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolotga yetkazadi. Inson tabiat va jamiyat qonun-qoidalarini to'g'ri bilib oladi va hayotda to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan to'g'ri munosabatda bo'ladi, jamiyat tartib-qoidalariga royiya etadi.

Forobiy ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi. Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan olim sanaladi. Ta'lim – insonga o'qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish, tarbiya – nazariy fazilatlarini, ma'lum hunarni egallash uchun zarur bo'lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o'rgatishdir, deydi olim.

Forobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l - ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq-odob fazilatlarini birlashtiradi, ta'lim so'z va o'rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, deydi. Insonning kamolotga yetishida ham aqliy, ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda Forobiy tavsiya etgan ta'lim va tarbiya usullari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048)

Qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy X asrning ikkinchi yarmi va XI asrning boshlarida g'oyat murakkab tarixiy davrda yashadi va ijod etdi. Abu Rayhon Beruniy Xorazmning Qiyot shahrida dunyoga keldi.

Beruniy Xorazm tili bilan birga so'g'diy, forsiy, suryoniy, yunon, qadimgi yahudiy tillarini, hatto qadimgi hind tili sanskritni ham o'rgangan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, matematika, geologiya, tarix, etnografiya, falsafa va filologiyadan ham chuqur bilim oladi.

O'sha davrda Xorazmda va Kaspiy oldi viloyatlarida Qobus ibn Vushmagir yosh olimga xayrixohlik ko'rsatadi. «Shams al-Ma'aliy» («Oliy martabalar quyoshi») laqabi bilan mashhur bo'lgan bu podshohga bag'ishlab Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarini yozadi va unga taqdim etadi. Bu asar Beruniy nomini Yaqin va O'rta Sharqqa mashhur qildi.

Beruniy yana «Qimmatbaho toshlarni bilib olish bo'yicha ma'lumotlar to'plami» («Mineralogiya»), «Dorivor o'simliklar haqida kitob» («Kitob as-saydona fi-t-tibb») kabi asarlarni ham yozdi. «Mineralogiya» Sharqdagina emas, Yevropada ham mashhur bo'lgan.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O'quvchiga bilim berishda;

- o'quvchini zeriktirmaslik;
- bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik;
- uzviylik, izchillik;
- yangi mazvularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish va hokazoga e'tibor berish kerakligi uqitiriladi.

Beruniyning inson kamolotida axloqiy tarbiyaning muhim o'rnini ta'kidlashini uning yuqorida qayd etilgan «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Hindiston»,

«Mineralogiya», «Kitob as-saydona», «al-Qonuni al-Mas'udiy», «Geodeziya» va boshqa asarlarida ko'ramiz.

Beruniy fikricha, axloqiylik insonning eng asosiy sifati bo'lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o'zaro muloqoti, ijtimoiy muhit-jamiyat taraqqiyoti jarayonida tarkib topadi.

Beruniy inson kamolotida 3 narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi davr pedagogikasi ham e'tirof qiluvchi irsiyat, muhit, tarbiyadir. Yoshlarni tarbiyalashda axloqiy mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, oila tarbiyasi, insonning shaxsiy gigiyenasi muhim ahamiyatga ega, degan olim.

Abu Ali ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning mohiyati xaqida.

Jahon tibbiyot olamining buyuk sultonlaridan biri, Abu Ali ibn Sinodir (980-1037). Ibn Sinofalsafa, adabiyot, musiqa va boshqa ko'p sohalami ham mukammal bilgan donishmanddir. Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik meroslari beqiyos ko'p. Ular ichida «Tib qonunlari» alohida ahamiyat kasb etadi. Bu asarni deyarlik barcha xalqlar o'z tillariga tajjima qilishgan. O'zbek tiliga ilk bor 1153-yilda, keyinchalik (1956, 1980, 1993) bir necha bor qayta nashr etildi.

Respublika hukumati va mas'ul davlat idoralari hamda jamoat tashkilotlarining tashabbusi bilan 1980-yilda Buxoroda Abu Ali ibn Sinoning tavalludiga 1000 yil to'lishi munosabati bilan katta ilmiy anjuman o'tkazildi. Bunda tibbiy xodimlar, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi olimlar va boshqalarning Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik meroslari haqida ma'ruza qildilar. Anjumanning materiallari respublikada jismoniy tarbiya ilmini takomillashtirishda salmoqli hissa qo'shdi, desa bo'ladi.

Ibn Sinoning ta'biri bilan aytganda «Sog'liqni saqlashning asosiy tadbiri - badan tarbiya»dir. Mutafakkir adibning 30 dan ortiq tibbiy asarlari shu kungacha yetib kelganligi ma'lum. Ularning hammasida ham, muallifning jismoniy mashqlarga oid ilg'or fikrlari va amaliy mashqlar mazmuni uchraydi.

Ibn Sino jismoniy mashqlarning shakli va mazmuni hamda uning mohiyatlarini gigiyena, sog'liqni saqlash va kasalni davolashdagi majmuyi tadbirlarda berib boradi. Bu esa har bir insonning jismoniy mashqlar bilan qachon va qaysi tartibda shug'ullanishini belgilab beravchi ta'limdir. Masalaga shunday yondashish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

«Tib qonunlari» haqida mulohaza qilinadigan bo'lsa, kitobning birinchi qismi deyarli inson salomatligini saqlash va uni rivojlantirishga bag'ishlangan. Eng muhim tomoni shundaki, kitobda inson tanasi va uning a'zolari, insonni shakllantirish hamda uning kamolotida yuz beradigan anatomik tuzilishlar, fiziologik va ruhiy jarayonlarning holati, kasalliklarning kelib chiqish sabablari ilmiy jihatdan bayon qilingan. Bu holatlarni bilish, shu asosda insonlar o'z-o'zini tarbiyalashdek muhim bo'lgan ijtimoiy-tarbiyaviy jarayonlarni hayotda qo'llash bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Ibn Sinoning jismoniy mashg'ulot kishining yoshiga, jinsiga, sog'-salomatligiga va kasalligiga qarab, turlicha shakl va uslublarda o'tkazish kerakligi haqidagi g'oyalari juda o'rindir. Shuningdek, bolalik, o'smirlik, yigitlik va qarilik g'oyalarida kishi jismoniy mashg'ulotga turlicha munosabatda bo'lishi kerakligi masalalarini alohida uqtiradi. Bu ilmiy-pedagogik ta'lim merosi jahon xalqlari jismoniy madaniyati tarkibiga singib ketgan ijtimoiy turmush voqealigidir, desa bo'ladi.

Ibn Sino ta'limining eng yuksak va hayotiy jihatlardan biri shundaki, «Badantarbiya kishini chuqur va ketma-ket nafas olishga majbur qiluvchi ixtiyoriy harakat» mo'tadil ravishda va o'z vaqtida badantarbiya bilan shug'ullanuvchi odam buzilgan xiltlar tufayli kelgan kasalliklarning va mijoz hamda ilgari o'tgan kasalliklar tufayli keluvchi kasalliklarning davosiga muhtoj bo'lmaganligini bashorat qilib beigan. Ibn Sinoning turh xil kasalliklarni oldini olish va uni davolashda badantarbiya mashqlaridan foydalanish tajribalarini jahonning barcha tadqiqotchilari va tibbiyot ilmini mutaxassislari ham ma'qullaydi.

Ibn Sinoning ta'kidlashicha, badantarbiya bilan mashg'ul bo'lmay qo'ygan kishi ingichka og'riq (a'zolarning torayishi) kasaliga uchraydi, chunki harakatsizlik natijasida uning a'zolari zaiflashadi. U badantarbiya turlarini asosan ikki guruhga bo'ladi: 1. Odamning ish jarayonlarida qiladigan harakatlari. 2. Maxsus badantarbiya harakatlari.

Buyuk olim badantarbiya deganda, asosan maxsus badantarbiya harakatlarini nazarda tutadi. Shu sababdan, badantarbiya turlari juda ko'p bo'lib, ular tez, nozik, yengil, kuchli va hokazo tarzlarda bajarilishini eslatadi. Bu, albatta, ilmiy nuqtai nazardan olganda har bir shug'ullanuvchi uchun asosiy ta'limdir.

Ibn Sino tortishish, mushtlashish, yoydan o'q otish, tez yurish, nayza otish, osilish, bir oyoqda sakrash, qilichbozlik, nayzabozlik va otda yurishlar badantarbiyaning tez bajariladigan turlariga kirishini aytadi. Nozik va yengil turiga arg'imchoq uchish, belanchakda tik yoki yotib uchish, qayiq va kemalarda sayr qilish va boshqa harakatlardir, deydi u.

Badantarbiyaning kuchli turiga, kishining o'z soyasi bilan olishishi, katta va kichik ko'ptoklar bilan chavgon o'ynash, kurash, tosh ko'tarish, chopayotgan otni jilovidan tortib to'xtatish kabilarni kiritadi.

Ibn Sinoning tavsiyasiga ko'ra badantarbiya vaqtida tez va shiddatli harakatlar, yengillari bilan doim almashtirib turish, shuningdek, ma'lum bir harakatni uzoq vaqt bajarmaslik uslublarini uqdiradi. Tan olish kerakki, bundan ming yillar oldin amaliy tajribada sinalgan va ilmiy jihatdan asoslangan jismoniy (badan) tarbiya Xalqaro sport harakatining muhim mezonlariga aylanganligi barcha sport turlari bo'yicha murabbiylarni lol qoldiradi. Turli kasalliklarni davolashda ruhiy ozuqa berish (xursandchilik) yo'llarini, ya'ni turli xil sayrlar, sayohatlar, kemalarda suzish, tabiat manzaralaridan bahramand bo'lish omillarini ishlatishni tavsiya etgan.

Ibn Sino har bir a'zoning kasalini tuzatish uchun maxsus harakatlar - jismoniy mashqlar borligini eslatadi. Bunda uqalash (massaj) mashqlarini ko'zda tutadi va ularni quyidagi turlarga bo'ladi:

1. Gavnani baquvvat qiluvchi — kuchli uqalash.
2. Gavnani yumshatuvchi kuchsiz uqalash.
3. Ozdiruvchi — davomli uqalash.
4. Gavnani o'stiruvchi — mo'tadil uqalash.

Olimning ta'kidlashicha, uqalash dag'al yoki yengil bo'ladi. Dag'al uqalash dag'al latta bilan amalga oshiriladi. Yengil uqalashni yengil (yupqa) latta bilan bajariladi. Uqalashlar asosan bo'shashgan a'zolarni zichlatish, yumshoqlarini qotirish, dag'alini mayin qilish va qattiqlarini yumshatish maqsadida qilinishini bildiradi.

Bundan tashqari, badantarbiya bilan bog'liq uqalashlar to'g'risida ham ta'lim beradi:

- badantarbiyaga tayyorlovchi deb atalgan uqalash (sport trenirovkalari, musobaqalari oldidan hozirgi davrda qo'llaniladi).

- badantarbiyadan keyin qilinadigan uqalash. Buni badanning o'z holiga keltiruvchi uqalash yoki tinchlantiruvchi uqalash deyish mumkin. Bu hol ortiqcha toliqqan, o'ta ko'p og'ir mashqlar (trenirovka, musobaqa) bajargandan keyin qo'llaniladi. Ayniqsa, ko'pkari (uloq), poyga, kurashdan keyin uqalash mashqlari hayotda ko'p qo'llaniladi.

Uqalash mashqlarining qon aylanish tizimini tezlatish (maromiga yetkazish), nafas olishni yaxshilash, hazm qilish a'zolarining ish faoliyatlarini to'g'ri yo'lga solishda muhim ahamiyat kasb etishi allomaning ilmiy-amaliy ta'limida to'la mazmun topganligining shohid bo'lish mumkin. Ibn Sino salomatlikni saqlash va uni mustahkamlashda dam olish, uyqu va me'yorida ovqatlanish hayotiy zaruriyatligini eng asosiy omillardan deb biladi.

Ibn Sinoning badantarbiya haqidagi ta'limida eng asosiy o'rinlardan birida kurash turlari turadi. Ya'ni «Kurashning turlari ham bir nechadir. Ulardan biri: ikki kurashuvchining har biri o'z raqibining belbog'idan ushlab tortadi, shu bilan biiga kurashuvchi o'z raqibidan qutilishning chorasini qiladi. Ikkinchisi esa qo'yib yubormaslikka harakat qiladi.

Boshqa turi: ikki kurashuvchidan biri ikkala qo'li bilan ikkinchisini mahkam quchoqlab o'ziga tortadi va yonga ag'daradi, bu vaqtda birinchi kurashuvchining o'ng qo'li ostidan o'tishi kerak, (kurashuvchilar) goh qadlarini tiklab, goh egiladilar (kurash) turlari yana ko'krak bilan zarbani qaytarish, ikkinchi bir kishining bo'ynidan. ushlab egish, bir-birovlarining oyoqlarini o'z oyoqlari bilan chalkashtirib, chalib yoki oyoqlari bilan ikkinchisining oyoqlarini yirib qilinadigan va polvonlar ishlatadigan harakatlar ham kiradi».

Ibn Sinoning inson salomatligini jismoniy tarbiya vositalari bilan yaxshilash va uni kamolotga yetkazishdagi mutafakkirligi yana shunda ayon bo'ladiki, u gavdaning har bir qismi uchun maxsus harakatlar borligini bashorat bilan aniq misollarda ko'rsatib bergan. Qo'l va oyoq harakatlari, ko'krak va nafas a'zolarining boringki, barcha a'zolarining tabiiy harakatlarini ishga soluvchi mashqlar majmuasini o'z asarlarida mujassamlashtirgan. Bunda tovush - og'iz bo'shlig'idagi barcha a'zolarni harakatlantirish (baland-past ovoz chiqarish, tilni chiqarish, tortish, burash, tuflash va h.k.) mashqlarini beigan. Ichki a'zolarni ishga tushirish mashqlariga belanchakda uchish, titratish, aravalarda yurish va b.q.ni tavsiya etadi.

Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik meroslarida jismoniy tarbiyaning eng muhim vositalari sifatida hammomda cho'milish, sovuq suvda cho'milish, suv va ichimliklarni iste'mol qilish, ovqatlanish, uyqu va dam olish mazmunlari ham joy olgan. Keksalik davridagi jismoniy tarbiya va umuman safar (sayohat) vaqtlarida fasllarga qarab harakat qilish asoslarini ham ko'rsatadi.

Ibn Sinoning jismoniy tarbiya sohasidagi ilmiy-pedagogik ta'limotini chuqur o'rganish, uni insonlarning yoshi, jinsi, ijtimoiy turmush sharoiti va e'tiqodlariga qarab qo'llash usullarini hozirgi davr talabi asosida keng yo'lga qo'yimoq zarur. Buning uchun esa, eng avvalo, jismoniy tarbiya ta'limini aholi orasida keng targ'ib qilish, uning insonlar salomatligini yaxshilash hamda jismoniy kamolotga eltuvchi mohiyatlarini barcha kishilar ongiga singdirish lozim bo'ladi.

Sog'lom avlod tarbiyasi va kamolotini ta'min etuvchi o'quv-uslubiy qo'llanmalar, ilmiy-ommaviy risolalarni ko'paytirish, xalq milliy o'yinlari bo'yicha ommaviy sog'lomlashtiruvchi tadbirlarni tez-tez tashkil qilish, ularni ma'naviy boyligimizni oshirishga xizmat qildirish zamm bo'ladi.

Amir Temurning harbiy-jismoniy tarbiyasi.

Yevropa va Osiyoda mo'gul tatarlarning, ayniqsa, Chingizxonning istilochilik urushlari, uning oqibatlarini qariyb 300 yil davom etadi. Bunday qullikdan ozod etish, mustaqil davlatlar sifatida rivoj topish va madaniyatning taraqqiy etishida Sohibqiron Amir Temur va uning avlodlari tarixiy jihatdan muhim ahamiyatga egadir.

Sobiq Ittifoq davrida Amir Temurning ijobiy xislatlari va amalga oshirgan tadbirlari tilga olinmadi. Aksincha, u josus, bosqinchi, mustamlakachi deb qaraldi. Shunday bo'lsada, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya kabi yirik mamlakatlarda Amir Temur haqida tarixiy dalillar asosida romanlar yozildi, opera va dramalar namoyish etildi. Ular o'sha paytlarda xalqimizga yetib kelmadi.

O'zbekiston mustaqilligi tufayli Sohibqiron Amir Temurning haqiqiy faoliyati xalqimizga to'la ayon bo'ldi. 1996-yilda uning tavalludiga 660 yil to'lishi munosabati bilan o'tkazilgan xalqaro anjumanlar va yurtimizdagi an'analar uning nomini ochiqcha ilk bor tarannum etishga muvaffaq bo'ldi. Toshkent, Samarqand va Shahrisabzda Amir Temurga bag'ishlab katta hiyobonlar qayta bezatildi va uning haykallari o'rnatildi. Bu milliy qadriyatlarni qay tarzda tiklash va milliy madaniyatimizni yuksak cho'qqilar kabi yanada baland ko'tarishning buyuk namunasi bo'lib qoldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Sohibqiron Amir Temur haykalining ochilishiga bag'ishlangan tantanada shunday degan edi: «Bugun bunyod etilgan bobokalonimiz haykalida teran ramz bor - go'yoki jahongir tulporining j'ilovini tortib turibdi, qilichsiz qo'lini oldinga cho'zib jahon xalqlariga omonliq sog'inmoqda, «Kuch - adolatdadir» demoqda.

Jahonga dong'i ketgan buyuk sarkarda Amir Temurning yoshlarni harbiy, jismoniy va jangovorlikka tayyorlashdagi amaliy faoliyatlarini o'rganish va ularni o'quv jarayonlarida qo'llash ishlab chiqildi.

Jahongir Amir Temur hayoti va faoliyatiga mansub adabiy manbalar juda ko'p. Ularning barchasi arab alifbosida hamda turk tilida chop etilgan. O'tgan asrning oxirlarida «Temur tuzuklari» ilk bor rus tiliga tarjima qilinib, (1894, 1934) u Markaziy Osiyo xalqlariga ham yetib kelgan. U qayta nashr etilmaganligi uchun deyarlik sobiq Ittifoq davrida Amir Temur to'g'risida bironta ijobiy baho beruvchi kitobni yoshlar o'qimaganligi ma'lum.

Amir Temur o'z saltanatini idora qilganligi va jahon xalqlariga Islom dini ma'rifatini yoyish haqida amalga oshirgan faoliyatlarini «Temur tuzuklari» kitobida bayon qilib bergan. Biz bu haqda faqat O'zbekiston mustaqillikka erishgan davrdagina ogoh bo'ldik, xolos va hozirgi kunda u haqda ancha chuqur ma'lumotlar berilmoqda. Bu o'rinda akademik B.Axmedovning «Amir Temur» tarixiy hujjatli romani (1995) e'tiborga sazovordir.

«O'zbekiston tarixi va madaniyati» (1992), «O'zbekiston xalqlari tarixi» (1992, 1-qism) va boshqa manbalarning guvoh berishicha, Amir Temur yoshligidan harbiy mashqlarga nihoyatda qiziqqan bo'lib, o'zi ham faol urushlarda bir necha bor qatnashib tajriba orttirgan va mohir jangchi bo'lib yetishgan. Shuningdek, farzandlari

Jahongir, Mironshoh, Umarshayx, Shohruh Mirzo hamda nabiralari Pirmuhammad, Xalil Sulton, Muhammad Sulton va Mirzo Ulug'beklaiga ham jangovorlik sir-asrorlarini bevosita o'zi janglarga tayyorgarlik paytlari hamda katta janglar jarayonida o'igatgan.

«Temur tuzuklari»da piyoda va otda jang qilish, qilichbozlik va nayzabozlik, jangchining harbiy va jismoniy jihatdan tayyorgarligi, eng baland tog'li joylardan o'tish, daryolardan o'tish va h.k. haqida batafsil bayon qilinganligining guvohi bo'lish mumkin. Amir Temurning Boysun, Hisor, Hindiqush, Turkiston, Chotqol, Kavkaz tog'lari, hozirgi Qozog'iston va Rossiya hududlaridagi cho'llar, vodiylar hamda Sirdaryo, Amudaiyo, Dajla, Volga, Ganga va boshqa juda ko'p daryolardan kechib o'tishning o'zi bo'lmagandir. O'sha davrlardagi piyoda, otda yurish hamda jang qilish jarayonlarini ko'z oldingizga keltirib ko'ringda, mulohaza va xulosa qiling. Bir necha kunlab tinmay piyoda yurish, qilich, nayza, to'qmoq, xanjar va boshqa qurol-aslahalarni ishlatish, dushmani yengishda oyoq-qo'l, gavda kuchlari, ephillik, tezlik, hushyorlikni talab etgan. Fursat kelganda raqibi bilan yelkama-yelka ushlab, kurashib uni yiqitish, taslim qilish uchun qanchadan-qancha amaliy kuch, mahorat, ustomonlik, jasurlik kerak bo'lgan.

Amir Temur o'zining amirlari, vazirlari, mingboshi, yuzboshi, o'nboshi va alp yigitlari, bahodirlariga o'zi o'rgatgan, shogirdlar tayyorlagan. Otda jang qilishda qilich, nayza, kamon-yoy, to'qmoq, kaltak, qamchi, arqon va hokazolardan foydalangan. Bu qurollar bilan jang qilish oson emas.

Har bir jangchi kuchli, ephil, jasur, mergan bo'lgan. To'g'ri kelganda yakkama-yakka ot ustida olishuv, tortishuv, og'darish, savalashish kabi tabiiy harakatlardan ham mardonavor foydalanganlar. Bu faoliyatlarni ham Amir Temur va uning maxsus sarkardalari jangchilarga qunt bilan o'rgatgan, ta'lim bergan. Amir Temur dam olish vaqtlarini ov qilish, saho va tog'larga sayr qilish bilan o'tkazgan. Bunday hollarda otda va piyoda tog'larga chiqish, arqon, tayoqlardan foydalanish usullarini o'ylab topgan. Jangchilarga dam olish bergan paytlarda ularni poyga, kurash, qilichlashish, ko'pkari kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullanishga da'vat etgan. Shaharlardagi qal'alarni egallashda narvon, arqondan osilib chiqish, tushish usullaridan keng foydalanganlar.

«Amir Temur» tarixiy romanida tog'dagi yurish va janglar haqida shunday deyiladi: «Hammayoq yaxmalak edi. Shuning uchun ba'zilar arqon, narvon vositasida, arqoni yo'qlar sirpanib daraga tushdilar. Hazrat Sohobqiron maxsus o'zi uchun yasalgan bir yuz ellik gazlik cho'p narvon yordamida daraga tushdi... ertasi kuni quyosh tig' urmasdan, yana bir tog' cho'qqisiga ko'tarildilar. Yana ikki kun shu tariqa kechdi». Tezkor va katta daryolardan kechib o'tish oson emas, albatta. Amir Temur bunday paytlarda meshlar, yog'ochlardan yasalgan sollar, arqon tortib undan ushlab o'tish usullari va boshqalardan foydalanganlar. Jangovorlik faoliyatida tog', o'rmon, saholarda, ayniqsa, kechasi va tuman kunlarida manzilga adashmay topib borish, chamalay bilish quyosh, oy, yulduz, soya, shamol va boshqa omillardan foydalanishni yaxshi bilgan. Amir Temur faoliyatida harbiy-jismoniy mashqlardan foydalanish eng ustuvor tadbirlardan biri bo'lgan.

Yuqorida qayd qilganimizdek, temuriylar orasida davlatni idora qilish, madaniy-marifiy jihatdan tarixda katta o'rin egallagan Zahriddin Muhammad Boburdir. Boburiylar sulolasi Hindistonda 300 yildan ortiqroq hukm surgan.

Boburning otasi Umarshayx Mirzo Amir Temurning nabirasi. Faig'ona davlatining hokimi bo'lgan. Bobur yoshligidan ilm-fanga, she'riyatga qiziqqan. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan «Bobur» (Sher) taxallusini olgan. Otasining vafotidan keyin (1494 y.), 12 yoshida taxtga o'ttigan. Qisqa qilib aytganda, u taxt uchun bo'lgan kurashlarda mag'lubiyatga uchrab, o'z yaqinlari va askarlari bilan Afg'oniston, Hindistonga yurish qiladi va bir umr o'sha yerda qolib ketadi. U o'z hayoti, zamonasi va barcha voqealarni «Boburnoma» asarda yozib qoldirilgan. Unda Hindikush tog'laridan otda uzoq mamlakatlarga o'tgani, tog'u-toshlarda chiniqish uchun yalangoyoq yuigani, kuch- g'ayrat to'plab jang qilgani haqida hikoya qiladi.

Taniqli adib Pirimqul Qodirov «Yulduzli tunlar», «Bobur», «Avlodlar davoni», tarixiy romanlarida nafaqat tarixiy voqealar, Bobur hayotinigina emas, balki o'sha davr madaniyati, urf-odatleri, mashaqqatlarga bardosh berishi, jismonan chidamli va kuchli bo'lishlik kabi ijtimoiy-tarbiyaviy tomonlarga katta e'tibor bergan. Bu esa hozirgi avlodlar, ayniqsa, yoshlarni vatan tuyg'usi, uni himoya qilish, jangovarlik ruhini mustahkamlashda xizmat qiladi.

Buyuk sarkardalar Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur va undan keyingi davrdagi hokimiyatni boshqaruvchilar o'z jangchilarini faqat jang qilish san'atinigina emas, balki ularni jangovorlik ruhida tarbiyalashning asosiy mazmuni jismonan kuchli, epchil, chaqqon, chidamli bo'lishga ham o'rgatganlar. Bunga yuqorida qayd etilgan jismoniy tarbiya vositalarini maqsad yo'lida ishlatganlar.

Xulosa qilib aytganda, uzoq va yaqin o'tmishimizda xalqimizning jismoniy madaniyati mazmun jihatdan ijtimoiy-tarbiyaviy sohada o'ziga xos milliy xususiyatlar bilan boyib kelgan. Ularning tarixiy yo'nalishlari hamda ilmiy-nazariy jihatlarini o'quvchi yoshlarning jismoniy tarbiya darslarida mukammal o'rganishlarini davr talabalari asosida ta'minlash bugunning dolzarb muammolaridan biridir

?

O'rta asrlarda qanday an'anaviy jismoniy tarbiya vosatalaridan foydalanilgan? Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlari ta'lim tarbiya xaqida qanday fikrlarni bildirishgan?

Abu Ali ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning qanday vosatalarini tavsiya qilgan? Amir Temur askarlarning jangovorlik xarbiy-jismoniy tayyorgarliklarida qanday mashqlardan foydalangan?

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. T., O'qituvchi, 1997
Xoshimov K., Nishonova S. va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997
Xo'jaev F. . O'zbekistonda jismoniy tarbiya. T., O'qituvchi, 1997.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008

Mavzu 5. YANGI VA ENG YANGI DAVRDA CHET EL MAMLAKATLARDA JT VA S (XVII asr o'rtalari - XX asrlar)

1. Yangi davrda JT va S ning rivojlanishi xususiyatlari.
2. Chet mamlakatlarda jismoniy tarbiyaning nazariy asoslarini vujudga kelishi.
3. G'arbiy Evropa va AQSHda gimnastika va sport o'yinlari tizimlarining rivojlanishi.

Yer yuzida ijtimoiy-madaniy turmushning tubdan o'zgarishi o'rta asrlarga kelib bog'lanadi. Yevropa, Osiyo, Amerika, Afrika qit'alaridagi ilg'or madaniyat vakillari jismoniy tarbiyani inson hayotining uzviy omili ekanligini isbotlashga harakat qildi. Natijada, jismoniy tarbiya vositalarini oilaviy hamda maktab tarbiyasida qo'llanishga erishildi. Erishilgan ilg'or tajribalar davlatlardan-davlatlarga, qit'alardan- qit'alarga tarqaldi, ya'ni qilichbozlik, o'q otish, kurash, aravada poyga, suzish kabi o'nlab o'yin-mashqlar xalqaro miqyosda qo'llanila boshladi. Bu jihatlarda Germaniya, Fransiya, Italiya, Rossiya, Xitoy, Yaponiya, AQSH va boshqa ko'p davlatlarda jismoniy tarbiyaning rivojlanishi hamda keyinchalik milliy sport turlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

XVI-XIX asrlardagi burjua inqilobi feodal tuzumning asosini buzib-yanchib tashladi va kapitalizmning g'alabasini ta'minladi. Bu davrda tabiatshunoslikka doir juda ko'p ilmiy kashfiyotlar qilindi. Moddiy dunyoning barqarorligi va g'ayritabiiy kuchlarning yo'qligi haqidagi fikrlarga olib keldi. Odarning aqli, irodasi va jismoniy fazilatlarining namoyon bo'lishida tarbiya natijasi ko'rinda boshladi. Bu hol insonning pedagogikaga bo'lgan qiziqishi ortishiga va jismoniy tarbiyaning nazariy asoslari amalda bajarilishiga sabab bo'ldi. Jon Lokk (Angliya), Jan Jak Russo (Fransiya), Iogann Pestalossi (Shveysariya)ning pedagogik qarashlari hamda XVIII asrning oxiridagi nemis filantropklarining pedagogik tajribasi jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotning taraqqiy qilishiga katta ta'sir etdi.

Jon Lokk (1632-1704) ingliz burjua inqilobi davrining ko'zga ko'ringan faylasufi, pedagogi bo'lgan. O'sha vaqtlarda ingliz burjuaziyasi o'z mustamlakachilik hukmronligini kengaytirib borar va metropoliyalardagi siyosiy hokimiyat uchun kurashar edi. Ingliz burjuaziyasi faqat o'z metropoliyalaridagina emas, balki chet el mamlakatlarida ham faol harakat qilishga o'z mollarini zo'rlik bilan o'tkazishga, zarur bo'lganda esa kam taraqqiy etgan mamlakat xalqlarini bostirishga va o'ziga bo'ysundirishga qodir bo'lgan.

Lokk o'z falsafiy va pedagogik ta'limotida ingliz burjuaziyasi va unga qo'shilgan dvoryanlarning manfaatini ifoda qildi. U kishining ichki va tashqi tajribasini bilish manbai deb hisobladi. Uningcha, tashqi tajriba bevosita mavjud bo'lgan tashqi moddiy dunyo bo'lib, u kishi tomonidan sezgi a'zolari (tasavvuri) orqali idrok qilinadi. Ichki tajriba esa inson qalbining faoliyati (refleksi), demak, «Bu ikki manba sezgi obyekti sifatida yagona mohiyatni tashkil etadi, barcha g'oyalimiz ana shu mohiyatdan boshlanadi», - deb e'tirof etgan Lokk.

Sezish a'zolarini (sezish, hid bilish, ko'rish, eshitish) takomillashtirish, harakat a'zolarini (qo'l, oyoq) o'stirish, tanani chiniqtirish, foydali amaliy ko'nikmalar (suzish, otda yurish, eshkak eshish, qilichbozlik, o'q otish) hosil qilish, jismoniy kuchlarni yuqori darajada ishga solish uchun iroda kuchi va qobiliyatni kamol toptirish

zarurligini ishonchli dalillar bilan isbotlab bergan. Bu g'oyalar o'sha davr ingliz maktablaridagi jismoniy tarbiyaga kuchli ta'sir etgan.

XVIII asrda fransuz ma'rifatchilari Didro, Gelvesiy, Golbax, Russo va boshqalar inson shaxsining shakllanishida tashqi muhitning hal qiluvchi roli to'g'risidagi ta'limotni taraqqiy ettirishdi.

Jan Jak Russo (1712-1778) xususiy mulkni kishilar tengsizligining asosiy sababi deb hisobladi. Shu sababdan, u bu sohada mulkchilikni cheklash tarafdori edi. Russoning «Emil yoki tarbiya» kitobida kishini tabiatga muvofiq ravishda individual tarbiyalash g'oyasi olg'a suriladi. Bu fransuz burjuaziyasi xohishiga muvofiq kelar edi. Russoning fikricha, inson erkin bo'lib tug'iladi, lekin u yo'rgakdalik chog'idayoq, dastlab o'z odatlarining quliga, so'ngra esa jamiyat quliga aylanadi. Hech qanday odatlaiga ega bo'lmaslik - eng yaxshi odatdir.

«Tana jondan ilgari tug'iladi, shuning uchun dastlab tana to'g'risida g'amxo'rlik qilish kerak, bu har ikkala jins uchun ham umumiy bo'lgan tartibdir», - deydi u. Russo jismoniy tarbiyani tabiiy ozod insonni tarkib toptirishning asosi, deb hisobladi. Bunda aqliy va mehnat tarbiyasini qo'shib olib borish zarurligini o'qitiradi. U keng xalq ommasining emas, balki mayda burjua sinfining tarbiyasi to'g'risida g'amxo'rlik qildi.

Shveysariyalik buyuk pedagog-demokrat **Iogann Pestalossi** (1776-1827) xalq maorifi g'oyasini quvvatladi. U tarbiya asosini odamning tabiiy qobiliyatlarini o'stirishdan, tarbiya maqsadini odamning ma'naviy qiyofasini tarkib toptirishdan iborat, deb bildi. Uning fikricha, tana faoliyati harakatlarda namoyon bo'ladi, harakatlar esa bo'g'inlar tuzilishi va harakatchanligiga bog'liqdir. U bo'g'inlar uchun gimnastika elementlarini ishlab chiqdi. Bunda barcha harakatlar o'z mazmunini topgan edi. Pestalossi elementar gimnastikani o'ziga xos «mehnat malakalari alifbosi» deb hisobladi, ya'ni ko'tarish, iig'itish yoki uloqtirish, aylantirish, urish va h.k. qilishga o'igatish zarur deb topdi.

XVIII asrning 70-80-yillarida German davlatlarida yangi yo'nalishdagi maktablar paydo bo'ldi. Bular filantrop (insonparvarlar) ochgan maktablar edi. O'qituvchilar bunday maktablarda akademistlar, pedagogistlar va fabulyantlar kabi guruhlarga bo'linishgan. Akademistlar - aslzodalar, pedagogistlar - amaldorlar, fabulyantlar mehnatkashlarning farzandlari bo'lgan. Bunday tartib filantroplarning feodal tabaqachilik tartiblariga qarshi emasligidan dalolat berar edi. Filantropinlardagi gimnastikaning mashhur rahbarlari Gerxard Fit (1763-1836) va Iogann Guts-Muts (1759-1839) kabilar edi. G.Fit «Jismoniy tarbiya ensiklopediyasi tajribalari» nomli uch tomli kitob yozdi. Kitoblarda jismoniy tarbiyaning qadimgi va o'sha davrlardagi tarixi, uning tarbiyaviy mohiyati aks ettirildi.

I.Guts-Muts «Yoshlar uchun gimnastika» kitobini yozdi (1713). Bu kitobdan Yevropa davlatlarida keng foydalandilar. Chunki muallif kitobida jismoniy tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlari, ayniqsa, mashqlarning aniq tasviri va ularning qo'llanish usullari bilan qo'shib bergan edi. U tasvirlagan gimnastik mashqlar sirasiga kurash, yugurish, sakrash, uloqtirish, iig'itish, suzish, arqon. shoti, langarcho'p bilan sakrash va daraxtlarga osilib-tirmashib chiqishga doir mashqlar hamda qo'l mehnati, o'yinlar kiradi.

Jismoniy tarbiyaning pedagogik nazariyasi bu davrlarda turli xilda mavjud bo'lgan. Ingliz faylasufi va sotsiologi Gerbert Spenser (1820-1903) jismoniy tarbiya, aqliy tarbiya va axloq tarbiyasini qo'shib olib borishni quvvatladi. Shuningdek, nemis

faylasufi Fridrix Nixil (1844-1889) va b. sport-gimnastika harakatini yangi davrda keng yoyishga xizmat qildi.

Fransuz pedagogi Jorj Demeni (1850-1917) fiziologiya va jismoniy mashqlar bo'yicha mutaxassis edi. «Jismoniy tarbiyaning ilmiy asoslari» (1903), «Yoshlar jismoniy tarbiyasi» (1917) kabi kitoblarini yozdi. J.Demeni 1880-yilda Parijda «Muqobil gimnastika» klubini tashkil etdi. U shvedlar, nemislar va boshqa xalqlarning gimnastika tizimini izchil ravishda o'rgandi va tanqid qildi. Olim umumrivojlantiruvchi tabiiy mashqlar (yurish, yugurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, osilish, uloqtirish, himoya va hujum mashqlari, qo'l, oyoq, gavda harakatlari va h.k.) bajarishning foydali jihatlarini asoslab berdi, bolalar, yoshlar va xotin-qizlar gimnastikasi tizimini ishlab chiqdi. Bu bilan gavda harakatlarini fiziologik asoslaiga moslashtirish zarurligini ta'kidladi.

Gimnastika tizimlari. XIX asrda iqtisod, siyosat, fan va texnikaning rivojlanishi natijasida jismoniy madaniyat ham rivoj topdi. Ayniqsa, harbiy tayyorgarlikda jismoniy tarbiya vositalari maqsadli ravishda qo'llana boshlandi. Ayniqsa, nemislar, shvedlar va fransuzlarning o'zlariga xos gimnastika tizimlari rivoj topdi. Gimnastika tizimi uchun oddiy mashqlargina emas, yengil atletika, suzish, boks, qilichbozlik, harbiy qurollardan otish va boshqa ko'p mashqlar asos qilib olindi. Bunday tizimlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash bo'yicha mutaxassislar paydo bo'la boshladi.

Nemis gimnastika tizimi. 1810-yilda Berlinda «Pestalossi do'stlari jamiyati» qoshida birinchi gimnastika to'garagi tashkil topdi. Fridrix Yan (1778-1852) yoshlar harakatiga boshchilik qildi. 1811- yilda Berhn yaqinidagi maydonda o'yinlar tashkil qilindi. Bu qatnashchilari asbob-uskunalari o'rnatildi. 1812-yil bahoriga kelib, to'garak bqtanashchilari soni 500 kishiga yetdi. Ularning mashg'ulotlarida gimnastika va harbiy sayohat-mashqlariga keng o'rin berildi. Yan «Gimnastika» so'zini «Turnkunst» (epchillik san'ati), shug'ullanuvchilarni esa turnerlar deb atadi. Keyingi yillarda turnerlar harakati ancha susaydi. Faqat 1862-yilda barcha turnerlar jamiyatlari Umumgermaniya gimnastika ittifoqiga (Doyche Turner Shaft) birlashdi. Ularning gimnastika tizimida mashqlarni o'rgatish usullari, mashqlar klassifikatsiyasi (tasnifi), anatomik-fiziologik xususiyatlari, yuklanma berish me'yorlari bo'yicha yagona talab va nazariya yo'q edi.

Adolf Shpiss (1810-1853) maktabdagi gimnastika darslarining tuzilishini ishlab chiqdi. Uning ta'limoti nemis gimnastika tizimini to'ldirdi va XX asrgacha davom etdi.

Shvetsiya gimnastika tizimi Per Ling (1776-1839) o'z hukumatining taklifiga ko'ra, German davlatlari va Daniyada jismoniy tarbiyaning ahvoli bilan tanishdi. U 1813-yilda Stokgolmda gimnastika institutini tashkil etdi. Gimnastikaning to'rt turini - harbiy gimnastika, pedagogik gimnastika, shifobaxsh gimnastika va estetik gimnastikani alohida ajratdi. Bu turlar maktablarda ham o'rgatila boshlandi. Per Lingning o'g'li Yalmar Ling (1820-1886) boshchiligida gimnastika asboblari takomillashtirildi, yangi gimnastika devorchasi, uzun kursilar xari (brevno), langar cho'plar (shest), narvonlar, arqonlar, kon va h.k. yangi usulda yaratildi. Darslar ko'p qismli (12-18) qilib o'tkaziladigan bo'ldi. Shu sababli, uni keyingi mutaxassislar, nazoratchilar tanqid ostiga olishgan. Shvedlarning gimnastika tizimi ko'pgina Yevropa mamlakalari, hatto Amerikada ham keng qo'llanilgan.

Fransuz gimnastika tizimi Fransiyada hukumat tomonidan mamlakatda gimnastika joriy qilish ishlari polkovnik Fransisko Amorosga (1770-1848) yuklatilgan edi. U 1817-yilda harbiy gimnastika maktabini tashkil qildi. Uning «Jismoniy, gimnastika va axloqiy tarbiyaga doir qo'llanma» (1830) kitobi barcha maktablarga joriy etildi.

«*Sokol*» gimnastika tizimi Chexiyada, so'ngra esa Avstro-Vengriyaning slavyan xalqlari o'rtasida XIX asrning 60-yillarida «Sokol» (Lochin) gimnastika harakati vujudga keldi. Chex burjuaziyasining nemis burjuaziyasi tomonidan siqib qo'yilishi sababli, ular o'z milliy ozodligiga intilib, «Sokol» harakatini yaratdilar. Bu yoshlarning «Sokol» jamiyati tuzilishiga olib keldi. 1871-yilda chexiyada 130 ta «Sokol» jamiyati mavjud bo'lgan. Jamiyatda chex jismoniy tarbiyasining milliy tizimi tarkib topib, ayrim jihatlari nemis gimnastikasiga o'xshagan. Tizimda mashqlarning gavdaga ta'siri emas, balki bajariladigan harakatlarga ko'proq e'tibor berilgan. Keyinchalik gimnastika mashqlarining odam sog'ligiga va uning irodasiga bo'lgan ta'sirini e'tirof etib, kitoblar yozishgan. Lekin ularda o'qitish usullari o'z ifodasini topmadi. Shunday bo'lsada, bu nemislar gimnastikasiga nisbatan ancha boy va uslubiy jihatdan ancha mukammal bo'lgan. O'qituvchilar ba'zi mashqlarni o'n martalab takrorlash o'rniga murakkab mashqlar majmuini (kompleks) bajartirish yo'llariga o'tdilar.

Chexlar saf mashqlari va kiyimlarga juda katta e'tibor berishgan. Gavda hamda oyoqlarning nozik, aniq va tashqi ko'rinishi go'zal harakatlarigina amalda qo'llanilgan. Gimnastikani juda ham ziynatli qilish uchun har xil buyumlardan: tayoqlar, sharflar, qadimiy qurol turlari nayzalar, qalqonlar va h.k.dan foydalanishgan. Turnik, bruss, konda bajariladigan mashqlar, shuningdek, erkin mashqlar musiqa jo'rligida bajarilib, turli buyumlar yordamida ijro etiladigan mashqlar, piramidalar, akrobatika mashqlari sinchiklab ishlab chiqilgan. Ular quyidagi to'rt guruhga ajratilgan:

- Asboblarsiz bajariladigan mashqlar — erkin mashqlar va h.k.

- Asboblarda bajariladigan mashqlar — buyumlar bilan va asboblarda ustida bajariladigan mashqlar.

- Guruh bo'lib bajariladigan mashqlar — piramidalar, o'yinlar.

- Harbiy mashqlar — qilichbozlik, kurash, mushtlashish (boks) mashqlari,

«Sokol» gimnastikasining asosiy muallifi, mashqlarning asosiy texnikasi va usullarini ishlab chiqqan kishi estetika professori Miroslav Tirsh (1832-1884) edi. Shunday qilib, yangi davrda gimnastikaning pedagogik, uslubiyat va tashkiliy asoslari yuzaga keldi hamda rivoj topdi.

Sport o'yinlari tizimi Sport o'yinlari tizimi gimnastika tizimi qatorida jahondagi juda ko'p mamlakatlarda tashkil topdi. Ularning tashkiliy va uslubiy shakllari o'ziga xos tamoyillarda tarkib topdi. Uning asosida musobaqalar uchun mo'ljallangan va yaxshi natijalarga erishishni ko'zda tutgan mashqlar ifodalangan edi.

Tizim turli mamlakat xalqlarining turmush sharoitida uchraydigan xilma-xil mashqlar va o'yinlarni o'zida mujassamlagan. Shahar va qishloqlarda o'tkaziladigan bayramlarda kurashchilar, mushtlashuvchilar, akrobatlar, qilichbozlar, yugurish va sakrash ustalari, polvonlar o'z mahoratlarini namoyish qilishgan. Shimoliy mamlakatlarda chang'ida va konkida uchish musobaqalari rasm bo'lgan.

Shahar va qishloqlarning atoqli kishilari orasida otda yurish, qilichbozlik, golf o'yini, kriket, kamon va to'pnochadan o'q otish, turli xil o'vlar ancha rivojlangan. Shu davrda professional kurashchilar, bokschilar, giryra (tosh) ko'taruvchilar, akrobatlarning uchrashuvlari, bahslari boshlangan. Ko'pgina davlatlarda o'quv yurtlari (maktablar, kollejlari, universitetlar) tashkil qilinib, ularda akademik sport va sport o'yinlari rivojlantirishga rahnamolik kuchaygan edi.

Buyuk Britaniyada sport o'yinlari tizimi XVII asr o'rtalaridagi burjua inqilobi natijasida Buyuk Britaniyada iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanish yuzaga kelib, u yirik kapitalistik mamlakatga aylandi. Shu tariqa Buyuk Britaniyada boshqa mamlakatlarga nisbatan avvalroq sport-o'yin tizimi shakllandi. Boshqa mamlakatlarni bosib olish, mustamlakachilik yo'li bilan o'z boyligini oshirdi va davlatni mustahkamladi. Bunda ulkan dengiz floti va harakatchan ekspeditsiya bo'limlari (otryadlar) muhim rol o'ynadi. Ular kollejlari, universitetlar va harbiy o'quv yurtlari bitiruvchilaridan iborat edi.

Buyuk Britaniyada sport o'yinlari tizimining ilk asoschisi Regbi shahridagi kollej direktori pedagog Tomas Arnold (1795-1842) hisoblanadi. U o'z faoliyatida o'quvchilarning harakatchanligi va faolligini rivojlantiruvchi, qiyin sharoitlarga tezda mo'ljal olish, qo'rqmaslikni tarbiyalovchi sport turlariga katta e'tibor berdi. Bular jumlasiga, yengil atletika, boks, eshkak eshish, suzish, regbi, futbol, kriketni kiritdi. Uning ta'limoti va tuzgan tizimi mamlakat va chet ellardagi o'quv yurtlarida keng qo'llanildi.

AQSHda sport va o'yinlar tizimi Sport o'yinlari tizimi AQSHda keng tatbiq qilina boshlandi. XIX asrning 20-30-yillarida mamlakatning turli o'quv yurtlari, universitetlarida jismoniy tarbiya darslari o'qitila boshlandi. Shu davrning 50-70-yillarida ba'zi sport klublari tashkil etilib, musobaqalar o'tkazildi.

AQSHning milliy aholisi - hindular orasida turli xil o'yinlar davom etgan. Ular qilichbozlik, kamondan o'q otish, nayza uloqtirish, uzoq masofalarga yugurish, sakrashlar, kurash va boshqa mashqlar bilan doimiy shug'ullanganlar. Shuningdek, Yevropadan, ayniqsa, Angliyadan o'tgan sport- o'yinlar AQSHga keng tarqaladi.

XIX asrda aristokratlarning o'z vaziyatlarini mustahkamlab olishlarida sport manfaat keltiruvchi omil bo'lib qoldi. Ular oddiy xalqdan ajralib turish maqsadida sport ishqibozlarining nizomini ishlab chiqadi (Buyuk Britaniya 1864). Bunda oddiy mehnatkashlarning musobaqalarda qatnashishi mumkin emasligi ko'rsatilgan. Faqat XIX asr oxirlarida inqiloblarning kuchayishi sababli, yoshlar sport musobaqalarida cheklangan holda qatnashish imkoniyatiga ega bo'ladilar (Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va boshqa). Keyingi yillar mobaynida bir qator yirik mamlakatlarda gimnastika, sport o'yinlarining ko'pgina turlari shakllandi va rivoj topdi. Bu obyektiv hodisa, jamiyat taraqqiyoti qonuniyatining mahsuli edi.

Harbiy, skaut va boshqa tashkilotlarda sport. XIX asr oxiri va XX asr boshida sport-gimnastika harakati rivojlanishida harbiy fanlarning takomillashuvi va harbiy xizmat muddatlarining qisqarishi muhim rol o'ynadi. Ko'pgina mamlakatlarda harbiy xizmat muddati 4-6 yilga kamaytirildi. Bu, o'z navbatida, xizmatchilarni uzluksiz tayyorlab turish va chaqiriqqacha bo'lgan yoshlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishni taqozo etdi. Shu sababdan, hukumat harbiy doiradagilarning talablariga asosan maktablar, universitetlar va sport jamiyatlarida jismoniy tarbiyani

kuchaytirishga qaror qildi. Eski jismoniy tarbiya tizimlari o'rniga yangi va takomillashgan tizimlar ishlab chiqila boshladi.

Maktablar, universitetlarning o'quv dasturlariga sport va o'yinlar kiritildi. Fransiya, Angliya, AQSH, Shveysariya, Belgiya va boshqa mamlakatlarda ommaviy maktablar qatorida «Yangi maktab»lar yuzaga keladi. Bu maktablar intemat xususiyatiga ega bo'lib, qiziquvchilaming katta mablag'lari hisobiga faoliyat ko'rsatgan. O'qitish uchun maxsus mutaxassislar taklif etilgan. Maktab maydoni va atroflarida sport musobaqalari va o'yinlar tashkil qilingan. Ular shaharlarning eng go'zal va diqqatga sazovor joylarida o'tkazilgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshida Angliyada yoshlarni tarbiyalashda skaut bo'limlariga (otryad) katta e'tibor berildi. Bu bo'lim yoshlar tashkiloti hisoblangan. Skaut otryadlarining asoschisi ingliz harbiy generali Baden Pael (1857-1941) edi.

Burjuaziya yoshlarga o'z ta'sirini o'tkazish maqsadida sport rivojini rag'batlantirishni boshqa tashkilotlarga ham singdiradi.

AQSHda 1870-yilda yoshlarning xristian tashkilotlarida sport bilan shug'ullantirish ishlari amalga oshirildi. Bunda shved va nemis gimnastika tizimi mazmuni va usullaridan foydalanildi. O'rgatishda diniy xodimlar ruh (jon), aql va tana majmuidagi tushunchalar asosida sport o'yinlarini qo'lladi. AQSH xristian yoshlar ittifoqining g'oyalari, ish shakllari va usullari Yevropa mamlakatlariga ham yoyildi.

Ishchi sportining vujudga kelishi va rivojlanishi Jismoniy tarbiya harakatining yanada kengroq yoyilishida ishchilar sport klubining tashkil qilinishi va rivojlanishi alohida o'rinda turadi. XIX asrning ikkinchi yarmida inqiloblarning ko'payishi va kuchayishi natijasida demokratiyaning amalga oshishiga imkon yaratildi. Bu esa havaskorlik sporti, gimnastika va turistik (sayohat) tashkilotlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

Birinchi marotaba 1850 yilda Germaniyada sport tashkilotlari tuzila boshlandi. Lekin reyxsstagning 1878 yildagi «Qat'iy qonun»i asosida sotsialistik partiyagina emas, hatto kasaba uyushmalari va gimnastika klublari ham ta'qib qilindi. «Qat'iy qonun»ning bekor qilinishi bilan (1890 y.) ishchilar sport tashkilotlari yangidan qad ko'tardi. Shu davrda Berlin, Leypsig va boshqa shaharlarda Ishchilar gimnastika tashkiloti ittifoqining yig'ilishlari bo'ldi. 1813 yilda Germaniya Ishchilar sport uyushmasi tashkil etildi. XX asr boshlarida bunday tashkilotlar Vengriya, Belgiya, Chexiya, Bolgariya va boshqa mamlakatlarda ham ta'sis etildi.

Tadbirkorlik sport klublari ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ular zavod, fabrika va turli muassasalarning rahbarlari tomonidan tashkil etilib, ishchi va xizmatchilarga qaratilgan. Bu faoliyat faqat sport va turizm bilan shug'ullanishgagina qaratilib qolmasdan, ishchi va xizmatchilarning rahbarlari bilan aloqasini yaxshilash hamda turli oqimlarga qo'shilmasligining oldini olishni ham nazarda tutgan.

Tadbirkorlik sport va gimnastika tashkilotlari Germaniya, AQSH, Angliya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda ham vujudga keldi. 1913 yil Gente shahrida (Belgiya) Germaniya, Fransiya, Belgiya, Avstriya mamlakatlarining ishchilar sport tashkilotlari vakillari «Xalqaro ishchilar madaniyat va sport uyushmasi» Markaziy byurosini tuzdi. U 1914 yil fevraldan boshlab Bryusselda o'z faoliyatini boshladi. Birinchi jahon urushi yillarida ham bu tashkilot o'z faoliyatini susaytirmadi.

Jismoniy madaniyatda rekreatsion harakatlar Rekreatsiya - qayta tiklash, sog'lomlashtirish, hordiq chiqarish ma'nolarini bildiradi. Jismoniy madaniyatning taraqqiyotida rekreatsion harakat muhim o'rin tutadi. Chunki u faol dam olishning mujassamlashgan vosita, usullaridan hisoblanadi.

Rekreatsion jismoniy madaniyat harakatining rivojlanishiga obyektiv sabablar ko'p. Ya'ni zavod-fabrikalar, maktablar va boshqa joylarni qurish uchun joylarni band qilish, shaharlarning kengayishi, ekologiyaning buzilishi, ishchi va mehnatkashlar ish vaqtining ko'payishi, dam olish hamda hordiq chiqarishga imkoniyatlarining kamayishidir. Yoshlar o'rtasida ichish, chekish, bezorilik va tartibsizlikning o'sishi ham ularga qarshi tadbirlar olib borishni taqozo etdi. Yana bir tomoni shundaki, fan-texnika taraqqiyoti va ba'zi kishilarning turmush sharoiti faol harakat qilishdan orqada qolib ketdi. Natijada, gipodinamiya hollari rivojlana boshladi. Bularning barchasi salomatlikning susayishi va kasalliklarning ko'payishiga olib keldi. Ana shu illatlardan saqlanish yo'lida jismoniy tarbiyadan foydalanish ishi shakllandi.

Bu yillarda birinchilardan bo'lib Angliya XIX asrning 70-yillarida harakat qildi va Londonda o'yinlar uchun maydonlar tashkil qilindi, istirohat bog'lari barpo etildi, turli ijtimoiy harakati faollari sayrlar, o'smirlar va katta yoshdagilar bilan o'yinlar o'tkazildi. XX asrning 80-90-yillarida shunga o'xshash istirohat va ko'ngil ochish bog'lari AQSH, Germaniya, Polsha, Kanada, Fransiya, Avstraliya, Urugvay va boqsha mamlakatlarda ham bunyod etildi.

Lyuter Gulik. Rekreatsion harakatni davlat miqyosida tashkil etuvchilardan biri amerikalik shifokor Lyuter Gulik (1866-1918) hisoblanadi. Bu harakatning mohiyatini ilmiy asoslab berish unga tegishlidir. XIX asr o'rtalaridayoq AQSHda «O'yinlar uchun maydonlar kerak» degan harakat mavjud edi. Uning «Sof havo» dasturi asosida bolalar uchun yozgi dam olish oromgohi tashkil qilingan. Boston shahrida 1868-yilda birinchi marotaba o'yinlar uchun maydonlar qurilgan. 1861-yilda Vashington atrofida yozgi dam olish oromgohi qurilgan. Shu davrlarda ilk bor rekreatsion klublar vujudga kela boshladi.

1855-yilda sog'liqni tiklash va jismoniy tarbiya Amerika Assotsiatsiyasi ta'is etilib, u o'yin maydonlari va sog'lomlashtirish oromgohlarini qurishda yordam berdi. Shunga o'xshash muassasalar boshqa davlatlarda ham tashkil qilindi. Ular Germaniyada «Yoshlar va kattalarning o'yiniga ko'maklashish Markaziy komissiyasi», Daniyada «O'qituvchilar o'yiniga ko'maklashish milliy komissiyasi» Urugvayda - park va sport milliy kengashi, Polshada - yoshlarning o'yini va hordiq chiqarish komissiyasi, o'yinlar va sayrlar bo'yicha Shveysariya jamiyati bo'lgan.

Havaskorlik va professional sport So'nggi davrda sport keng qanot yozib taraqqiy qila boshladi. Kollejlar va universitetlardagi sport keng jamoatchilik doirasiga yoyilib, jismonan chiniqish va faol dam olish vositasiga aylana bordi. XIX asr oxirlarida sport havaskorlik va professional darajasiga chiqib oldi. Bu 1894-yil Parijda havaskorlik sportining tamoyillarini o'rganish va uni keng yoyishga bag'ishlangan Xalqaro Kongressda rasmiy tasdiqlangan.

Havaskorlik sporti Havaskorlik sportiga maqom (status) berishdan maqsad aristokratik sport doirasidagilar va boshqa sohalardagi sportchilarni chegaralash, o'z navbatida esa jismoniy mehnat bilan shug'ullanuvchi ishchilar, sport sohasidagi mutaxassislar, murabbiylar, pedagoglarga keng imkoniyat yaratib berishdan iborat. Mehnat jarayonida sport bilan shug'ullanib chiniqish va yana ish haqi olish

havaskorlikka ziddir, degan g'oya paydo bo'ldi. Shu sababdan, bu jarayon professionallikni yuzaga keltirdi. Shu tariqa klublar tashkil etilib, havaskorlik sporti harakati rivojlana boshladi. Klublar ham, davlat ham xususiy ko'rinishga ega edi. Chunki ishchilardan yig'ilgan a'zolik badallari klub xarajatlarini qoplay olmas edi. Avvallari faqat bir sport turi bo'yicha klublar tashkil etildi. Keyinchalik esa bir necha sport turlari (polisport) bo'yicha klublar yuzaga keldi. Shu qatorida sport jamiyatlari tashkil etila boshladi. Sport harakatining rivojlanishi musobaqalarning qoidalarini ixchamlashtirish, rekordlarni rasmiylashtirish, axborotlarni yig'ish kabi faoliyatlarni yuritishni taqozo qildi. Bu, o'z navbatida, avvalo mahalliy va milliy, keyinchalik ba'zi bir sport turlari bo'yicha xalqaro uyushmalarni tashkil qilishga olib keldi, ya'ni ittifoqlar (soyuz), ligalar (yetakchi), federatsiyalar (uyushma) yuzaga keldi.

Birinchi milliy uyushma - AQSHning beysbol milliy federatsiyasi edi. U 1858-yilda ta'sis etilgan. Oradan besh yil o'tgach (1863 y.), ingliz futbol ligasi vujudga keldi. Keyinchalik esa gimnastika, qilichbozlik, boks va boshqa sport turlari bo'yicha milliy uyushmalar Yevropa, Amerika, Osiyo, Avstraliya mamlakatlarida ham tashkil qilindi. Sport harakatining kengayishi, qit'alarda milliy sport uyushmalarining tashkil etilishi, xalqaro sport federatsiyalarining ta'sis etilishi va musobaqalar o'tkazib turilishi xalqaro Olimpiya o'ynlarini tiklash va o'tkazishga olib keldi. Bu haqda alohida bobda tanishish mumkin.

Professional sport Havaskorlik sporti qatorida professional sport ham rivoj topdi. XVII-XVIII asrlarda mavjud bo'lgan sovrinli sport («Prizovoy sport») o'rniga hozirgi davr professional sporti paydo bo'ldi, bu savdo-ishlab chiqarish va moliyaviy kapital bilan uzviy bog'liq edi. Professional sportchini sotib olish va sotish mumkinligi sababli yollanma ish kuchi predmetiga aylanadi. Chunki u tovarlarni reklama qilish va boshqa sohalarida katta foyda keltira boshladi. Professional sportchi va tadbirkorlarning (menejer) o'zaro munosabatlari shartnomalar asosida rasmiylashtiriladi «Qanday bo'lmasin g'alaba» shiori ostida katta pul evaziga barcha joylarda reklama qilish professionalizm yo'lida amalga oshirib borildi.

Sportchilarga g'yohvand moddalar (doping) berish, ularning jismoniy, ma'naviy xususiyatlari sun'iy ravishda kuchaytirildi. Professional sport ko'rgazmalarida jinoyatkorlik ishlari ham amalga oshirilishi ko'zda tutilgan edi. Professional sportni rivojlantirish bilan kassa yig'imini, reklamalar, turli xil ayyorlik yo'llari bilan katta foydani qo'lga kiritadi.

Professional sportning salbiy tomonlari bilan biigalikda uning targ'ibot yo'lidagi ba'zi ijobiy xususiyatlarini ham tan olishga to'g'ri keladi. Ya'ni ommaning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi, yoshlarni sport, o'yin va gimnastika bo'yicha tashkil qilingan klublarga jalb etishda bu sport harakatining o'ziga xos xizmatlari mavjud bo'lgan.

Birinchi jahon urushi arafasi yillarida jismoniy tarbiya va sport

Birinchi jahon urushi arafasi, urush yillarida jismoniy tarbiya va sportni milliy lashtirish avjiga chiqdi. Imperialistik hokimiyat harbiy qurollanishni kuchaytirish, o'rinbosarlarni (rezerv) harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlashini yaxshilashga katta kuch sarf qila boshladi. 1911-yildan boshlab Germaniyadagi sport uyushmalarining barcha yo'riqnoma va dasturlari yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashga

da'vat etadi. Bunda ko'proq harbiy-sport o'yinlari, katta guruhda yurishlar, sport klublari tashkil qilish avjiga chiqdi. Nemis maktablarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik darslari tashkil qilinib, haftada 3 soatgacha mashg'ulot o'tkazila boshlandi va har kuni 10 daqiqali gimnastika va yurish (marshirovka) tashkil qilindi.

Fransuz harbiy leytenanti Jorj Eber (1875-1957) o'zining harbiy jismoniy tayyorgarlik usulini tashkil etdi. Bunda yurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, uloqtirish, suzish, himoya va hujum kabi jismoniy mashqlarga tayanildi. Shuningdek, u harbiylarga miltiq, to'pponcha, shpagadan foydalanish, otda yurish, mototsikl haydash, qayiqlarda eshkak eshish, yelkanlarni tiklash, belkurak, lom, arra, bolta va bolg'alarni qo'llay bilish kabi sifatlarni tezda o'zlashtirishni tavsiya etdi.

Eber sportga qarshi bo'lib, faqat sportdagi professionallikning jiddiy tarafdori edi. U «Sport jismoniy madaniyatga qarshi» nomli kitobini yozadi. U shu sohaga rahbarlik qilsada, ilmiy tayyorgarlikka ega emas edi va o'z uslubiyatini faqat tajribalar asosida tashkil etadi. Eber Demenidan farqli ravishda xotin-qizlarning jismoniy tarbiyasiga qarshi noilmiy fikrlar bildiradi. Uning fikricha, erkaklarning mashqlarini xotin-qizlar ham bajarishi lozim. Buni o'rgatilgan hayvonlar misolida ko'rish mumkinligini ta'kidlaydi.

Eberning uslubiyatini Fransiya va boshqa bir qator mamlakatlardagi harbiy o'quv yurtlarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarida qo'lladilar.

Jismoniy tarbiyani milliyalashtirish AQSH, Angliya va boshqa mamlakatlarda ham amalga oshirildi. O'q otish jamiyatlari, jismoniy va harbiy tayyorgarlik qo'mitalari, skautlar jangovor otryadlarining tashkil etilishi, shuningdek, o'quv yurtlari dasturlariga harbiy-jismoniy tayyorgarlikning kiritilishidan maqsad salomatligiga ko'ra yaroqli kishilarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat edi.

P.F Lesgaftning jismoniy tarbiya ta'limi Petr Fransevich Lesgaft (1837-1909) ajoyib olim va revolyutsiyadan oldingi Rossiyadagi jismoniy tarbiyaning eng faol ijodkori, jismoniy tarbiya ilmiy sistemasining asoschisidir. U o'zining ilmiy asarlarida jismoniy tarbiya jarayonining hamma tomonlarini aks ettirdi.

P.F.Lesgaft 1861 yilda meditsina-xirurgiya akademiyasini tamomladi va shu akademiyaning o'zida anatomiya o'qituvchisi bo'lib ishlay boshladi. U 1865-yillarda birin-ketin ikkita dissertatsiya yoqladi hamda meditsina doktori va xirurgiya doktori degan ilmiy darajalarni oldi. Lesgaft dissertatsiyalar tayyorlayotgan vaqtidayoq antropologiyani odam haqidagi fan sifatida keng ma'noda tushundi va uni o'rganishga kirishdi. Xuddi shu vaqtning o'zida u odam organizmining taraqqiy etish nazariyasi asoslari ustida ham ishlay boshladi. U bu ishga taraqqiyotning materialistik g'oyasini asos qilib oldi. Bu g'oyaga ko'ra, odam organizmi asosan tashqi muhit ta'siri bilan to'xtovsiz o'zgarгани holda taraqqiy eta boradi.

Lesgaft mashqlarni butun oiganizmi va uning ayrim qismlarini taraqqiy ettiruvchi yagona vosita deb bildi. Gavdaning barcha a'zolarini uyg'un ravishda mashq qildirilganda, organizm juda yaxshi taraqqiy etadi. Bu narsa Lesgaftni, jismoniy tarbiyaning ilmiy ravishda asoslangan tizimini yaratish zarur, degan fikrga olib keldi. U bu ishga ikkinchi dissertatsiyasini yoqlaganidan so'ng bir necha yil o'tgach kirishdi.

P.F.Lesgaft 1872 yildan boshlab doktor Beiglinning xususiy davolash gimnastika ishxonasida konsultant sifatida ishladi. 1874 yilda Lesgaft o'zining gimnastika masalalariga doir birinchi maqolasini chop ettirdi. Maqolada

gimnastikaning asoslari haqida, asosan, uning oiganizmga ta'siri to'g'risida gap borar edi. So'ngra Lesgaft harbiy vazirlikning topshirig'i bilan bir yil mobaynida Yevropaning turli mamlakatlarida bo'ldi. Bundan maqsad o'sha mamlakatlarda jismoniy tarbiyaning qanday yo'lga qo'yilganligi bilan tanishish edi.

P.F.Lesgaft 1876 yilda o'zining «Anatomiyaning jismoniy tarbiyaga munosabati va maktabda jismoniy ta'limning asosiy vazifasi» degan asarini nashrdan chiqardi. Endilikda bu asarda jismoniy tarbiyaning vazifalari anchagina kengroq bayon qilingan edi. U jismoniy tarbiyaning bilim sifatidagi xarakterini ta'kidlab o'tishga harakat qilib, uni jismoniy tarbiya deb emas, balki jismoniy ta'lim deb atadi. Undan keyingi yillarda Lesgaft «Maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasiga doir qo'llanma» (1-qismi 1888 yilda, 2-qismi esa 1901-yilda yozilgan), «Nazariy anatomiya asoslari», «Oila tarbiyasi» va boshqa yirik-yirik asarlarini yozdi.

Lesgaft o'z nazariyasini yaratib borib, jismoniy tarbiyani turmushga tatbiq qilish sohasida zo'r tashabbus ko'rsatdi. U 1874 yildan boshlab ko'p yillar mobaynida harbiy o'quv yurtlari o'quvchilarining jismoniy tarbiyasiga rahbarlik qildi. Xuddi shu yillar ichida u jismoniy tarbiya rahbarlari tayyorlash kurslarida jismoniy tarbiya materiallariga doir bir qancha ma'ruzalar o'qidi. P.F.Lesgaft garchi o'quvchi yoshlar jismoniy tarbiyasiga yordam berish jamiyatida faqat kotib bo'lib hisoblangan ham, aslida uning rahbariga aylanib qolgan edi.

P.F.Lesgaftning jamiyat ishlarida ishtirok etishi shunga olib keldiki, jamiyat faoliyati demokratik xarakter kasb etdi. Jamiyatning bolalar maydonchalariga kichik xizmatchilar va hatto ishchilarning bolalari ham qo'yila boshlandi. Bolalar bilan harakatli o'yinlar, ekskursiyalar va sayrlar o'tkazdilar, qishda konki va chanalarda uchilar, yozda esa qayiq va kemalarda suzishar edi.

1894 yil boshlarida jamiyat Lesgaftning tashabbusi bilan jismoniy mashqlar rahbarlarining kurslarini ochish haqidagi masalani xalq maorifi vazirligi oldiga qo'ydi. Vazirlik kurslari erkaklar bilan ayollarning birgalikda ta'lim olishlariga qat'iy ravishda qarshi chiqdi. Vazirlik boshqa to'siqlarni ham yuzaga keltirdiki, ularni bartaraf qilishga ikki yil ketdi. 1896 yilning yanvar oyidagina «Jismoniy mashqlardan ayol rahbarlar tayyorlash uchun muvaqqat kurslar» ochishga ruxsat etildi. Lesgaft kurslarning mudiri qilib tayinlandi. 1898 yilda uning iltimosi bilan kurslarda o'qish muddati 3 yil bo'lgan «Jismoniy ta'limning ayol tarbiyachilari va rahbarlari kurslari» nomi ostida qayta tashkil etildi. Kurslar qayta tashkil etilganidan keyin jamiyat faoliyati kengayib ketdi. Bolalar o'yinlari va jismoniy mashqlariga kurslarning o'quvchilari ishlab chiqarish amaliyoti tartibida rahbarlik qila boshladilar. Kurslarni tamomlaganlar Rossiyaning ko'pgina shaharlariga borib, bolalar orasida olib boriladigan jismoniy tarbiya ishlarni yo'lga qo'ya boshladilar.

Birinchi rus revolyutsiyasi yillari davrida Lesgaft kurslar o'rniga Oliy erkin maktab yaratdi. U yerda o'sha davrdagi eng yaxshi olimlar leksiylar o'qidilar. Maktab binosida talabalarning har xil yig'ilishlari, ishchilarning yig'ilishlari o'tkazilar edi. Ishchi deputatlarning soveti o'z ishini shu yerda olib boigan. 1907 yil oxirida hukumat Oliy erkin maktabini yopib qo'ydi.

P.F.Lesgaftning butun hayoti va faoliyati chorizim reaksiyon kuchlari bilan uzluksiz kurashdan, butun insoniyat manfaatlari yo'lida fan tantanasi uchun kurashishdan iborat bo'ldi. Lesgaft biologiya, antropologiya, pedagogika, anatomiya, tarix va jismoniy tarbiya sohasida ish olib borib hamda o'z ilmiy faoliyatini amaliyot

bilan uzviy ravishda bog'lab, o'zining jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasining asosiy tamoyillarini taraqqiy ettirdi.

P.F.Lesgaft ishlab chiqqan jismoniy ta'lim nazariyasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Aqliy ta'lim ham, jismoniy ta'lim ham odamni butun jamiyat baxt-saodati uchun serunum mehnat qilishga tayyorlash imkonini berishi kerak. Har qanday ta'limning asosiy maqsadi odamning shaxsiy manfaatini emas, balki jamiyatga foyda keltirishni birinchi o'ringa qo'yishiga erishishdan iborat bo'lmog'i lozim. Odam deydi Lesgaft, butun umrida ijodkor bo'lishi, yodaki uslublardan foydalanmasligi darkor. Shunday qilingan taqdirdagina odamning uzluksiz shaxsiy kamolotiga va butun jamiyat madaniyatining taraqqiyotiga erishish mumkin.

2. Inson aqliy faoliyatida ham, jismoniy faoliyatida ham ijodiy faollikka qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun vositalar ongli ravishda tanlangan taqdirdagina erishish mumkin. Shuning uchun Lesgaft mashq qilish natijasida hosil bo'lgan narsalami bir-biridan farq qila olishga odatlanishni, ularni o'zaro bir-biri bilan taqqoslay olish hamda ularga baho bera bilish, ya'ni tahlil qila olishni jismoniy ta'limning eng muhim vazifalaridan biri deb hisobladi. Lesgaft ana shu nuqtai nazardan mashqlarni ko'rsatib berishni emas, balki ularni tushuntirib berishning o'zi bilan cheklanishni tavsiya qildi. Bu narsa o'quvchini bajargan harakatini ko'r-ko'rona takror qilib berishga emas, balki uning haqida ongli tasavvur hosil qilishga, undan keyin esa o'sha harakatni takror bajarishga majbur etadi. Odam ongi deydi Lesgaft, uning har bir faoliyatini oldindan bajarishi kerak.

3. «Hech qanday kamchiligi yo'q normal organizm»ga ega bo'lgan odamning har taraflama kamol topishigina serunum va mahsuldorroq mehnat qilishga qodirdir. Har taraflama kamol topishigina juda oz kuch sarflab, juda qisqa vaqt ichida eng yaxshi natijalarga erishib ishlash imkonini beradi.

4. Lesgaft kishining har taraflama kamol topishi deganda, odamning aqliy va jismoniy kuchlarini bir-biriga qo'shib, to'g'ri taraqqiy ettirishni, ong yetakchi rol o'ynagan paytda kishi faoliyatida bu kuchlarning faol ishtirok etishiga imkon beruvchi ulardagi uzviy bog'liqlikni nazarda tutdi.

5. Har bir odam jismoniy kamolotining yosh, jinsiy va individual xususiyatlarini hisobga olib, kuch sarflashdagi asta-sekinlik va izchillik tamoyiliga rioya qilgan taqdirdagina har tomonlama jismoniy kamolotga erishish mumkin.

6. Jismoniy ta'limning ilmiy jihatdan asoslab berilgan tizimi yordamida ish tutgan taqdirdagina to'g'ri jismoniy o'sishiga erishish mumkin. Jismoniy ta'limning tajriba tizimi ko'pchilik avlod tajribasida sinab ko'rilganidan keyingina to'g'ri tajriba deb tan olinishi mumkin.

7. Jismoniy ta'lim tizimining o'zi esa har xil sharoitda va har xil shaklda qo'llanuvchi, ta'lim-tarbiyaviy vazifalaiga qarab asta-sekin o'zgaruvchi uncha ko'p bo'lmagan harakatlar tizimidan tarkib topadi. Lesgaft yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish yoki irg'itish, kurash, oddiy gimnastik mashqlar, o'yinlar va ekskursiyalarni ana shunday mashqlar deb hisobladi.

P.F.Lesgaft o'zining jismoniy ta'lim tizimini yaratib, G'arbiy Yevropa mamlakatlari jismoniy tarbiya tizimini qattiq tanqid qildi. U bu gimnastika tizimi mashqlari bola organizmining anatomik tuzilishiga mos emasligini isbotlab berdi. Olim nemis va shved gimnastikasini tanqid qilishda me'yordan oshmadi va umuman,

o'zidan keyingi olimlar, jumladan, F.Lagranj (Fransiya) singari gimnastikaning ahamiyatini kamsitmadi. Aksincha, gimnastika mashqlarini keng qo'llagan holda jismoniy ta'limning ilmiy jihatdan asoslab berilgan tizimini yaratish ustida ishladi. U olimlar va pedagoglarni ijodiy faol bo'lishga, gimnastika va sportning odat tusiga kirgan chet el tizimi rus yoshlari jismoniy ta'limiga kirib kelishiga tanqidiy ko'z bilan qaramaslikka qarshi kurashishga da'vat etdi.

P.F.Lesgaft tizimining asosiy kamchiligi shundaki, u jismoniy tarbiyaning sinfiy xarakterini tushunmadi, uni faqat biologik nuqta nazardan tushuntirib berdi. Bundan tashqari, u boshqa xatolarga ham yo'l qo'ydi. Masalan, u sport musobaqalari va bolalar uchun gimnastika snaryadlarida bajariladigan mashqlarning foydalı ekanligini inkor etdi, jismoniy mashqlarga o'rgatishda ko'rsatishning ahamiyatini kamsitdi. U o'zining jismoniy tarbiya tarixiga doir asarlarida rus xalqi badan tarbiyasini tekshirishga yetarlicha e'tibor bermadi. Shunday bo'lishiga qaramasdan, Lesgaft asarlari hozirgi kunga qadar o'zining ilmiy qiymatini saqlab keladi.

Jismoniy tarbiyaning harbiylashtirilishi va fashistlashtirilishi. Birinchi jahon urushidan keyin kapitalistik mamlakatlarda jismoniy tarbiyani to'gridan-to'g'ri keng ko'lamda harbiylashtirish ayrim mamlakatlarda esa uni fashistlashtirish boshlanib ketdi. Chet el mamlakatlari o'quv yurtlarida olib borilayotgan jismoniy tarbiya dasturlari qayta ko'rib chiqildi. Mehnatkashlarning sport tashkilotlariga kirishini yengillashtirdi, ularni korxonaga egasiga qarashli fabrika-zavod sport klublariga, skaut tashkilotlariga, jismoniy tarbiyaning katolik hamda xristian uyshmalariga jalb etish ishlarini avj oldirib yubordi. Chet el mamlakatlari sport tashkilotlarida yoshlarni jismoniy jihatdan har tomonlama o'stirish emas, balki ularga harbiy bilimlar, ko'nikma va malakalar berish, o'z ideologiyasini majburan qabul qildirishga urindi.

Germaniyada revanshist va agressiv doiralar nemis harbiy imkoniyatlarini qayta tiklash planlarini ko'tarib chiqa boshladilar. Ular nemis yoshlarini jismoniy jihatdan baquvvat, «Buyuk Germaniya»ni tiklashni hamda nemis militaristlarining «Germaniya hammadan yuqori» degan chaqirig'ini amalga oshirishni to'la istaydigan qilib tarbiyalashga intildilar. 1920 yilda general Bergardi Germaniyaning harbiy quvvatini qayta tiklash yo'lini ko'rsatib berdi. U, Versal shartnomasiga muvofiq, Germaniyaga qoldirilgan 12 yillik muddat bilan xiamat o'taydigan 100 ming soldati bo'lgan armiya asosida urushga tayyorlanish «g'oya»sini ilgari surdi. Uning planiga ko'ra, bu armiya ofitserlar sostavini tayyorlash darajasida ta'lim olgan va eng yangi texnika bilan qurollangan bo'lishi hamda buyrug'i ommaviy armiya ofitserlar sostavining negizini tashkil qilishi kerak edi. Oddiy soldatlarni grajdan gimnastika va sport tashkilotlarida tayyorlash va tarbiyalashni tavsiya etdi. Hukmron doiralar tomonidan bu g'oya qo'llab-quvvatlandi hamda gimnastika va sport klublarining keng tarmoqlarini tashkil etish ishlari rag'batlantirila boshlandi.

1933 yil fashizmning hokimiyat tepasiga kelishi german xalqining jismoniy tarbiyasi tarixida eng mudhish davrning boshlanishi bo'ldi. Fashistlar hokimiyatni qo'lga olishi bilan Qizil sport birligi uchun kurash komitetiga birlashgan barcha ishchi sport tashkilotlarni yo'q qildilar. LSI seksiyalari tarqatib yuborildi va Jismoniy tarbiya davlat komiteti tugatildi. Jismoniy tarbiya, sport ishlariga rahbarlik qilish ishlari imperiya sport komisari Chammer Ostenga topshirildi.

Sport komissari ishni juda ko'p burjua sporti tashkilotlarini markazlashtirishdan va sportning eng ko'p tarqalgan turi bo'yicha 15 ta «unifikatsiyalashtirilgan»

totalizator uyushmalar tuzishdan boshlandi. Bular oblost, rayon va okrug bo'linmalaridan iborat territorial prinsipda qurilgan umumgerman miqyosidagi tarmoqli sport soyuzlari edi. Har bir soyuz tepasida national sotsiolistlar partiyasi a'zosi bo'lgan imperiya sport komissarining ishongan kishisi turardi.

Sportni harbiylashtirish va fashistlashtirishga sobiq ishchilar sporti tashkilotlarining a'zolari va ilg'or burjua sportchilari qarshi chiqdilar. Yashirin ish tutayotgan ishchilar sport klublarining aktivlari fashistlarning misli ko'rilmagan terroriga qaramay, gitlerchilar rejimi hamda sportni fashistlashtirishga qarshi kurashning nihoyatda turli-tuman formalaridan foydalandilar.

Fashistlar qattiq terror qilish natijasida keksa nemis sport tashkilotlarining qarshiligini yengishga hamda sport harakatini fashistlar yo'lga solishga muvaffaq bo'ldilar.

Berlin Jismoniy tarbiya oily maktabi sport sohasidagi fashistlar g'oyalarining manbai edi. Fashistlar sport «fani»ning bu markazida sportda ariylarning «ustunligi» irqiy nazariyasi ishlab chiqilardi fashistlarning qallob ideologlari, go'yo agressiya inson tabiatiga xos narsa, sport esa agressiyaning namoyon bo'lishi, shuning uchun xam u millatning boshqa xalqlar ustidan hukmron bo'lishiga tayyorlashning muhim vositasi, deb isbotlashga urindilar.

1934 yildan boshlab Germaniyaning sport tashkilotlarida dala sporti (gelendeshport) alohida o'rinni egalladi. Uning vazifasi jangovor holat paytida dala sharoitlariga moslana bilish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat edi. Qo'llanmada shunday yozilgan edi: «Tabiatni unitib qo'rgan shaharlik rekrut gelendeshport tufayli u bilan qaytadan tanishishi kerak. Sport rekruti harbiy harakatlarning barcha turlari-saflarning orasi va saflarning orasi ochilgan holatlarni o'rganishi u yurish, yugirishni bilishi har qanday to'siqlardan o'ta olishi, karta, kompfis, yulduzlar va boshqa orintirlarga qarab yo'l tuta olishi, eshtish ko'rishni mashq qildirishi, xarbiytopografiya bilimlarini egallashi lozim».

1934 yidda fashistlar Germaniyasida uch darajali - bronza, kumush va oltin davlat sporti znachogi joriy qilindi. 18-35 yoshlardagi har bir erkak kishi belgilangan muddat ichida ana shu znachok uchun norma topshirishi shart edi. Bronza znachogini olish uchun sport-rekrut maktabini va bir yillik gelendeshport maktabini tomomlash, 100 metrga yugirish, uzunlikka sakrash, gurzini yuqoriga otish, yadro irg'itish, 3000 metrga yugi rish, kichik kalibli miltiq otish, 12,5 kg yuk bilan 25 km ga marsh bilan borish mo'ljalga granata uloqtirish hamda gelendeshport programmasi asosida sinov topshirishi kerak edi.

Fashistlarning «sport» tarbiyasi «Quvonch tufayli kuch» tashkiloti yonida tuzilgan «mehnat fronti» (fashist kasaba soyuzlari) vositalari ham amalga oshirildi. 1936-1939 yillarda sportni fashistlashtirish yanada kuchaydi. 1938 yilda ta'sis etilgan Jismoniy mashqlar millatchilik imperiya soyuzida o'z ifodasini topdi. Fashistlar Italiyasida ham jismoniy tarbiya va sport ishlari keng miqyosda harbiylashtirildi va fashistlashtirildi. 1922 yilda xokimiyat tepasiga kelgan Italiya fashizmining siyosati «Buyuk Italiya»ni tuzish uchun yangi imperialistik urushga tayyorlanishga qaratildi.

Italiyada maktab yoshidagi bolalar hamda yoshlarning jismoniy jihatdan o'sishi va ularga fashistlar tomonidan beriladigan tarbiya ishlariga maorif ministriligining jismoniy tarbiya departamenti va maxsus ijtimoiy tashkilot «Opera natsionale Balilla» rahbarlik qildi. «Balilla» asosan 8-13 yoshlardagi o'g'il bolalarni birlashtirdi.

1930-yilga kelib uning saflaridan qriyb 900 ming a`zosi bor edi. 14-18 yoshdagi o`smirlar «Avangardisti» tashkiloti sostaviga kirdilar. 30-yillarda uning qariyb 400 ming a`zosi bo`lgan. 8-13 yoshdagi qizlar (qariyb 250 ming qiz) «Pikoli italiyane» («Kichik yoshdagi italiyan qizlar»), 14-18 yoshdagi qizlar esa (qariyb 150 ming qiz) «Djivaniye italiyani» («yosh italiyan qizlar») tashkilotlariga birlashdilar.

«Opera natsionale Balilla» ning 93 ta provibtsiya bo`limi bo`lgan. Fashistlar «sekretarlari» rahbarligidagi bu bo`limlarning 4000 ga yaqin mahalliy tashkiloti bor edi. «Balilla» faoliyati davlat tomonidan ajratilgan yirik mablag`, kapitalistlar va burjua tashkilotlarining yordami bilan ta`minlandi.

«Balilla» tashkilotlarida yengil atletika, qilichbozlik, gimnastika, eshkak eshish va hakazo keng qo`llaniladi. Shu bilan bir qatorda har bir joyda geografik va iqlim sharoitlariga qarab, maxsus sport turlari: Alpda tog` chang`i sporti, dengiz bo`yida suzish, yelkan sporti, daryolarda suzish, eshkak eshish, tekislikda ot sporti, hamma joyda sport o`yinlari (regbi, futbol, basketbol, voleybol), otish, velosiped sporti va sportning motorli turlari ham taraqqiy ettirildi.

Bularda sportning avtomobil, mototsikl, aviatsiya, planer va parashyut turlari, qilichbozlik, kurash, boks, og`irlik ko`tarish va gimnastikani taraqqiy ettirishga katta ahamiyat berildi. Italiyada fashistlar armiyasiga rezervlar tayyorlash maqsadida «Opera natsionale dopolivora» nomi bilan juda ko`p tashkilotlar vujudga keltirildi.

Yaponiyada jismoniy tarbiya va sport ishlarini harbiylashtirish nihoyatda tez sur`atlar bilan olib borildi. Siyosati yangi bosqinchilik urushiga tayyorlanish vazifalariga bo`ysundirilgan yapon imperialistlari ana shu maqsadlarda maktab, sport va gimnastika tashkilotlaridan keng foydalandilar.

O`quv yurtlari va sport tashkilotlari harbiy-jismoniy tarbiyaning, shovinistik va militaristik kayfiyatlarini propaganda qilishning asosiy markazlari bo`lib qolgan edi.

Eng yaxshi komandir va sport kadrlari yetishtirib chiqargan kolledj va universitetlarda harbiy-jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari dzyu-do, qilichbozlik, otish, gimnastika, suzish, yengil atletika, voleybol, regbi va b.edi.

1927 yilda hukumatning ko`rsatmasiga muvofiq Yaponiyaning o`quv yurtlariga o`quvchi yoshlarga harbiy ta`lim beris Gaulgofer va Shtrayxer hni kuchaytirish uchun ofitserlarning katta bir guruhi yuborildi.

Yaponiya imperializmi harbiy mashinasining tarkibiy qismiga asta-sekin aylanib ketgan sport tashkilotlari, skaut tashkilotlari, Xristian yoshlari soyuzi va sport uyushmalari o`quv yurtlariga kirmay qolgan 16-20 yashar yapon yoshlarini harbiy sharoitga muvofiqlashtirishning asosiy vositalari bo`lib xizmat qildi.

1920 yilda *Fransiyada* maktabgacha tarbiya yoshidagi va maktab yoshidagi bolalar jisminiy tarbiyasi to`g`risida yangi qaror qabul qilindi.

Jismoniy tarbiyaning yangi programmasiga gimnastika snaryadlarida bajariladigan mashqlar kiritilmagan, ammo unda tabiiy to`siqlar (zovur, to`siq, devor) dan o`tish hamda narsalar tashishga (qum to`lg`azilgan qop, chechak va shu kabilar) keng o`rin berilgan edi.

1925 yilda Fransiyada harbiy ministrlik bilan mustahkam aloqada bo`lgan yoshlarni jismoniy tarbiyalash bo`yicha Davlat sekretariati tuzilib, uning tashabbusi bilan 9000 ta maktab huzurida o`quvchilarni harbiy ishlarga tayyorlovchi mustaqil suratda ishlaydigan sport va otish jamiyatlari tashkil etildi

Angliya birinchi jahon urushi natijasida g'olib mamlakatlar qatoriga kirgan edi. Ammo bu hol uning iqtisodiy va siyosiy ahvolini mustaxkamlamadi.

B. Shou o'zining «Mafusailga qaytish» nomli asariga yozgan muqaddimasida Angliya maktablaridagi tarbiyani juda aniq qilib hamda haqqoniy tarzda xarakterlab berdan edi: «Imtiyozli maktabda bolani turli yo'l bilan bema'nilikka, axloqsizlikka o'rgatiladi, uni tekin daromad olishga asoslangan bizning jamiyatimiz mohiyatiga ko'ra aldaydilar, unga be'manilik, dabdabalik va vatanparvarlikka ishonch ruhi singdirildi, ammo uni otishga, otda chopishga, jismoniy kuchini o'stirishga o'rgatish kerak bo'lganda, u o'zining bu mashqlarning hammasini yaxshi, hatto iloji boricha a'lo darajada bajarishini chinakam istaydigan odamlardan eng malakali yordam va yo'l-yo'riq oladi. Ular mushtlashishini din yo'lidan boorish, o'ldirishni esa erkak kishining ziynati, deb tushunadilar.

AQSHda maktab, o'rta va oliy o'quv yurtlari yordamida yoshlarni o'z ideologiyasi ruhida tarbiyaladi, ularni jahonga hokim bo'lish bo'lish planlarini amalga oshirishga, «amerikacha yashash»ni propaganda qilishga tayyorladi. Amerika cherkovi, harbiy boshqarma va juda ko'p yarim sport-yarim harbiy tashkilotlar, masalan, «Amerika legion» kabi tashkilot ham ana shu maqsadda ish olib bordi. Jismoniy tarbiya burjuaning butun tarbiya sistemasining bir qismiga aylana bordi. 1920 yilda AQShning Sport rahbarlari va universitetlardagi o'yinlar jamiyati komiteti jismoniy tarbiya vazifalarini aniqlar ekan, uning muhim vazifasi yoshlarni itoatgo'ylik va intizomlilik ruhida hamkorlik qilish, o'z manfaatidan voz kechish ruhida va ularda Amerika jamiyati uchun zarur bo'lgan boshqa fazilatlarini tarbiyalab yetishtirishdan iborat deb ko'rsatildi.

Bir qancha kapitalistik mamlakatlarda birinchi va ikkinchi jahon urushlari o'rtasidagi davrda jismoniy tarbiyasi tizimida yangi usullar keng tarqaldi. Bu usullar armiya va maktablarda jismoniy hamda harbiy tayyorgarlik sohasida o'tkazilgan islohotlarga bog'liq ravishda paydo bo'lgan edi. Yangi usullar xukmron sinflarining buyurtmasini bajarishga qaratilgan edi.

Ular bu usullarni birinchi galda maktab yoshidagi va harbiy xizmat yoshiga yetgan yoshlarni tarbiyalash uchun yaratdilar.

O'sha yillarda muvozanat saqlash nazariyasi deb ataluvchi nazariya keng tarqaldi. Uning mohiyati shundan iboratki, jismoniy tarbiya texnika taraqqiyoti tufayli odamning yo'qotgan jismoniy kuchini tiklash kerak edi. Bunda asosiy e'tibor insonni har tomonlama o'stirishga emas, balki uni jismoniy jixatdan mustaxkamlashga qaratildi, masalaning tub mohiyati esa mehnatkashlarning ekspluatatsiya qilishining og'ir formalarida emas, balki taraqqiy etib borayotgan ishlab chiqarish texnikasida deb qaraldi.

K.Gaulgofer va M.Shtrayxerning Avstriya tabiiy maktab gimnastikasi metodikapitalistik mamlakatlar, ayniqsa Boltiq bo'yi davlatlari Polsha, Avstriya va Germaniya maktablarida keng tarqaldi. Bu gimnastika metodi birinchi jahon urushidan keyin Avstriya va boshqa bir qator mamlakatlarda maktab ta'limi sohasida o'tkazilgan burjua islohatlari bilan bog'liq ravishda paydo bo'lgan edi. Avstriya tabiiy maktab gimnastikasi imperialistik urushgacha Avstriya-Vengriya maktablarida tarqalgan nemis A. Shissning sun'iy va to'qilgan maktab gimnastikasining o'rinini bosishi talab etilgan edi.

Gaulgofer va Shtrayxer maktab yoshidagi bolalar uchun jismoniy tarbiya darsini batafsil ishlab chiqdilar. Ular darsni uch qismga bo'lib, ularga quyidagi mashqlarni kiritdilar:

Birinchi gruppajonlantirish mashqari (tez yugurish, yugurish, irg'ish bajariladiga o'yinlar, nafas mashqlari);

Ikkinchi gruppagavda uchun asosiy mashqlar, muvozanat saqlash, kuch va chaqqonlik mashqlari (yugurish, yurish va sakrash);

Uchinchi gruppatinginhlantirish mashqlari (yugurmasdan bajariladigan o'yinlar, sekin yugurish). Shuningdek, ular ekskursiya, ochiq havoda o'ynaladigan o'yinlar, suzish, chang'i va chanada yurish, gimnasitika mashqlari bajarish (10 minut davomida) hamda sinf mashg'ulotlari paytida minutlari o'tkazishni taklif etdilar.

Avstriya gimnastika maktabining juda ko'p o'qituvchilari ikkinchi jahon urushi oldida Avstriya va Germaniyadagi fashistlar yo'l boshchilarining xizmatida bo'lgan edi. Fashistlar armiyasi rezervlarini jismoniy va ideologik jihatdan tayyorlash ishida Avstriya tabiiy gimnastikaning ijodkorlari K.Gauldofer va M. Shtrayxer muhim rol o'ynadi.

Avstriya maktab gimnastikasi hamda daniyalik N.Bukning asosiy gimnastikasi bilan bir qatorda «ruh va gavda garmoniyasi» g'oyasini targ'ib etgan Zurening gigenik gimnastikasi metodlari, individual-tabiiy taraqqiyot nazariyasini haddan tashqari maqtagan Bode metodi va boshqalar G'arbiy Yevropa mamlakatlarida keng yoyildi. Butunlay biologik asosda yaratilgan bu metodlar yoshlarni sinfiy kurashning eng muhim vazifalaridan chalg'itishga qaratilgan edi. Gimnastika metodlarining barchasi yoshlarni yangi jahon urushida jismoniy, harbiy va ideologik jihatdan tayyorlashni o'z oldiga vazifa qilib qo'ygan burjua sporti va gimnastikasining ajralmas qismi edi.

AQShda 1926 yilda korxonaga egalari qarashli sport turlari taxminan 2 million kishi bor edi. 1930 yillarga kelib bu klublarning a'zolari ikki barobar ko'paydi. Chikago borxonalarining biridagi faqat bitta sport klubida 28 mingdan ziyod a'zo bo'lgan. Bu korxonaga ishga kirishni istovchi har bir ishchining zavod sport klubiga a'zo bo'lishi shart qilib qo'yilgan edi.

Mehnatkashlarni o'z ta'siri ostiga olish maqsadida ommaviy sport tomoshalarining assotsiatsiyalari, AQSh va Angliyadagi aktiv dam olish assotsiatsiyalari, Germaniyadagi «Quvonch tufayli kuch paydo bo'ladi», Italiyadagi «Ishdan keyin dam olish» va shular singari ommaviy tashkilotlarning keng tarmoqlarini vujudga keltirdi.

?

Yangi davrdagi jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi qanday bo'lgan?

Yangi davrda havaskorlik sporti va professional sportning farqi nimada?

Rekreatsion sport tushunchasi nima?

XX asr oxirlarida chet el mamlakatlarida jismoniy madaniyat va sport taraqqiyotining xususiyatlari nimalardan iborat?

Adabiyotlar

Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993

Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish T., 2008.

Mavzu 6. XALQARO SPORT VA OLIMPIYA XARAKATI

1. Xalqaro sport va olimpiya xarakatining vujudga kelishi.
2. XOKning tashil topishi, maqsadi va vazifalari.
3. Zamonaviy Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.

Xalqaro sport va Olimpiya harakatining vujudga kelishi XIX asrning oxirgi yillariga to'g'ri keladi. Bu davrlarda tarix sahnasida nisbatan osoyishtalik hukm surayotgan bir payt edi. Xalqaro sport va Olimpiya harakatining vujudga kelish sabablari ko'pgina rasmiy manbalarda izohlangan. Ularni quyidagicha sharhlash mumkin.

Xalqaro sport aloqalarining vujudga kelish sabablaridan biri, jahondagi mamlakatlarda ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarning rivojlanishida, deb bilish zarur bo'ladi. XIX asrning oxirlarida Germaniya, Angliya, Fransiya, AQSH, Rossiya, Italiya kabi taraqqiy etgan davlatlar iqtisodiy va madaniy jihatdan ancha yuqori darajaga ko'tarildi. Bu davrda ishlab chiqarish, fan, ta'lim tez rivojlandi. Bu jarayonlar ishlab chiqarish, xalqaro uyushmalar, trestlar, sindikatlarni va bir qator boshqa yangi tarmoqlarni tashkil etish bilan birgalikda davom etdi. Yevropa mamlakatlari va Amerikada ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonining mahsuli sifatida aloqa va kommunikatsiya vositalari yuzaga keldi. Chegaralangan kichik doiradagi milliy jarayonlar jamoat taraqqiyotiga putur yetkaza boshladi. Bunday sharoitda turli sohalar bo'yicha xalqaro munosabatlarni kuchaytirish, ya'ni iqtisodiy, ilmiy, madaniy va sportdagi aloqalarni bog'lash qonuniyat darajasiga yetdi.

XIX asrning oxiri nisbatan tinchlik-osoyishtalik bilan o'tdi. Fransiya-Yaponiya urushidan (1870-1871) va Parij Kommunasi (1871) boshlab, rus-yapon urushigacha (1904-1905) va Rossiyadagi birinchi inqilobgacha (1905-1907) jahonda hech qanday yirik urushlar bo'lmagan edi. Bunday holat mamlakatlararo aloqalar va sportni rivojlantirishga qulaylik yaratdi.

Jamoat harakatlari yoshlar orasida jismoniy tarbiyani rivojlantirish bo'yicha jamoatchilik (ommaviy) harakatining yuzaga kelishi ham bunga katta sabab bo'ldi. XIX asrning so'nggi choragi jamoat arboblari, tibbiyotchilar, pedagoglarning yoshlarga ta'lim berish, jismoniy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan umumiy harakatlari, faoliyatlari ancha kengaygan davr edi. Bu jarayonlarda jismoniy tarbiya va sportning yangi shakllari, usullarini izlash boshlandi. Ba'zi mutafakkirlar milliy jismoniy tarbiya va sport bilan chegaralanib qolmasdan, balki xalqaro sport aloqalarini o'rgatishni tavsiya etib maydonga chiqdilar. Bu yo'lda Fransiya, Yunoniston, Angliya, Germaniya, Rossiya, AQSH, Shvetsiya va boshqa mamlakatlarning jamoatchiligi o'z faoliyatlari bilan alohida ajralib turar edi. Yoshlarni jismoniy tarbiyalash maqsadida olimpiya o'yinlaridan foydalanish kabi fikrlar ham bildiriladi. Bu to'g'rida chex pedagogi Ya.A.Komenskiy, nemis gimnastika maktabining asoschilari I.X.Guts-muts va G.Fit, rus jismoniy ta'limi tizimining asoschisi P.F.Lesgaft va boshqalar bir necha bor ta'kidlashgan.

Ular qadimgi yunon olimpiya o'yinlari kabi musobaqalarni tashkil etish yoshlarni jismoniy va ma'naviy jihatdan tarbiyalash yo'lida ko'p xizmat qilishi mumkinligini e'tirof etganlar.

Olimpiadalarga oid arxeologik qazilmalar Yoshlarni jismoniy tarbiyalashning modeli sifatida qadimgi Olimpiya o'yinlaridan foydalanish g'oyalari ommalashib bordi. Bunda qadimgi Olimpiya qishlog'ini arxeologik qazishlar natijasi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. XVIII asrda arxeolog olimlarning diqqat-e'tiborini qum va loyqalar bosib yotgan qadimgi Olimpiada o'yinlarining o'rni o'ziga jalb etgan edi. Eng avvalo, qadimgi Olimpiya joyini Bernard de Monfakon (Fransiya), keyin nemis olimi loaxim Vinkelman, ingliz arxeolog Richard Gandmer va boshqalar aniqladi.

XIX asr boshida birinchi qazish ishlari o'tkazildi. Nemis arxeologi Ernest Kursius (1814-1896) boshchiligidagi o'tkazilgan qazish ishlari ancha muvaffaqiyatli o'tdi. Olti marotaba tashkil etilgan ekspeditsiya (1875-1881) natijasida Olimpiyada ko'p sonli arxitektura inshootlari va haykallarning qoldiqlari topildi. 1887-yilda arxeologik qazish ishlarining natijalari matbuotda e'lon qilindi. Bu esa qadimgi olimpiya o'yinlariga bo'lgan qiziqish va havasni oshirib yubordi. Shu asosda jamoatchilik doirasida olimpiya harakatini tiklash g'oyalari tug'ildi.

Sportning rivojlanishi va XSU tuzish. Xalqaro sport va Olimpiya harakatining vujudga kelish sabablaridan eng muhimi sportni rivojlantirish va xalqaro sport uyushmalarini (XSU) tuzish harakati bo'ldi. Hozirgi davr sporti XVIII-XIX asrlardagi yirik ijtimoiy o'zgarishlar, ishlab chiqarish jarayonidagi inqiloblar, harbiy ishlar, fan, madaniyat va san'atdagi taraqqiyot mahsulidir.

XIX asrning ikkinchi yarmida juda ko'p hoziigi zamon sport turlari va o'yinlari vujudga keldi. Turli mamlakatlarda sport klublari tashkil etildi, musobaqalar o'tkaziladigan bo'ldi, sport inshootlari (tomosha joylari) qurildi. Angliyadagi Temza daryolarida va Rossiyaning Niva daryosida eshkak eshish hamda yelkan sportini rivojlantirish uchun boy tajribalar to'plangan edi. XIX asrning boshidan buyon maxsus sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazib borilgan. 1829 yil Angliyada Kembrij va Oksford universitetlari o'rtasida eshkak eshish bo'yicha musobaqa uyushtirildi. 1838 yildan boshlab esa Xenleyn parus va eshkak eshish regatasi o'tkazila boshla,di.

Rossiyada 1847 yilda Peterburgda yelkan sporti birinchi rasmiy musobaqa o'tkazildi. AQSHda 1852 yilda (Vinnipeg ko'li) eshkak eshish bo'yicha musobaqa tashkil etishdi. Vengriya, Yunoniston, Amerika, Avstraliya va boshqa bir qator mamlakatlarda suzish bo'yicha musobaqalar tashkil etila boshlanadi.

1845 yilda Itonda (Angliya), birinchi yengil atletika musobaqalari o'tkaziladi. 1860 yilda Angliyada 15 ta klub mavjud bo'lib, ular o'rtasida, ayniqsa, universitetlar orasida musobaqalar o'tkazish an'anaga aylandi. 1876 yilda Vengriyada va bir yildan keyin Nyu-Yorkda birinchi yengil atletika musobaqalari uyushtiriladi. Bu sport turi Germaniya, Fransiya va Yunonistonda ham rivoj topdi. Boshqa mamlakatlarda esa u o'z rivojini birmuncha qiyinroq boshlaydi.

Rossiya, Finlyandiya, Shvetsiya va Norvegiya xalqlari orasida chang'i va konkida uchish sporti keng tarqalgan edi. 1769 yilda Oslo shahri yaqinida jahonda birinchi marotaba chang'ida yugurish musobaqasi o'tkazilgan edi. XIX asrning 60-yillarida bu sport turlari bo'yicha muntazam ravishda musobaqalar o'tkaziladi. Chang'ida sakrash uchun birinchi tramplinlar vujudga keldi.

Bu davrlarda ko'pgina sport o'yinlari ham rivojlanadi. Futbol texnikasi va taktikasi ancha takomillashtiriladi. Bunda puflab to'ldiriladigan rezinali kameraning yaratilishi (50- yillar) muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

1863 yilda Angliyada futbol ligasi tashkil etiladi. Bu hozirgi davr futbolining yaratilish asosini tashkil etgan edi.

Kegli o'yini, laun-tennis va kriket ham rivoj topadi hamda ular uchun maxsus o'yin maydonlari quriladi. 1883 yil Regbi shahrida (Angliya) charm to'p o'yini boshlanadi. Bunda bir o'yinchi to'pni qo'l bilan ushlab oladi va darvoza tomon yugurib borib, uni otadi. Futboldagi qoidani buzgan bu o'yinchining harakati asosida yangi o'yin turi paydo bo'ladi. Bu o'yin shu shahar nomi (Regbi) bilan atala boshlanadi. Keyinchalik bu o'yin boshqa mamlakatlarda ham tez rivojlanadi. AQSHda bu o'yin amerika futboliga aylanadi.

Bu davrlarda rivoj topgan sport turlaridan yana biri boks edi. Angliyada bu sport turi keng tarqalib, XIX asrda professional turga aylanib ketadi.

Fransiya, Italiya, Germaniya, Vengriya, Rossiya, Angliya, Shvetsiya kabi mamlakatlarda shpaga va rapirada qilichbozlik xalq tarixiga chuqur singib ketgan tur hisoblanar edi. Taniqli kishilar orasida ot sporti, miltiq, to'pnon va kamondan o'q otish ham rivojlangan edi. Otchoparlar, otish tirlari qurila boshlanadi va poyga, o'q otish musobaqalari uyushtiriladi. XIX asrning 60-yillarida ba'zi bir mamlakatlarda velosport bilan shug'ullanishi vujudga keldi. Rossiya, Germaniya Yunoniston, Vengriya kabi asosan kurash mashur edi.

XIX asr oxirlariga kelib jismoniy mashqlar, sport, gimnastika, o'yinlar va sayohatlarni (turizm) bir-biridan ajratish va turlariga bo'lish tizimiga asos solindi.

XIX asrning birinchi va ikkinchi yarmida ayrim mamlakatlarda Olimpiya o'yinlarini amaliy jihatdan tiklashga harakat qilindi. 1834-1836-yillarda Shvetsiyaning Ramiyoz shahrida ikki marotaba Skandinaviya Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan. Uning dasturidan qisqa va o'rta masofalarga yugurish, balandlikka va langar cho'p bilan (shest) sakrash, kurash kabi turlar joy olgan. Bu o'yinning tashabbuskori Lind universitetining professori Gustav Iogann Shartau bo'lgan. Uning taklifi bilan qadimgi olimpiadalar haqida ma'ruzalar o'qilgan.

Yunonlarning olimpiya o'yinlariga qiziqishi, albatta, ma'lumdir. XIX asrda Yunoniston tomonidan qadimgi olimpiya o'yinlarini qayta tiklash haqidagi takliflar ko'p takrorlangan. Mamlakat mustaqilligi tarafdori bo'lgan Evangelis Sappas har to'it yilda o'yinlarni o'tkazish va unda sport, sanoat va qishloq xo'jalik mahsulotlari ko'igazmalarini tashkil etishni taklif qilgan edi. U olimpiya o'yinlari jarayonida ko'rgazmalar asosida savdo, iqtisod va madaniy aloqalarning o'zaro kuchayishini ko'ra bilgan. U o'z mablag'lari hisobiga ko'rgazma zallari va savdo shaxobchalarini quradi. Uning tashabbusi bilan 1859 yilda Afinada Panorek o'yinlari o'tkazilib, unda faqat yunonlarga nishtirok etgan.

Moddiy ta'minotning talabga javob bermagani sababiga ko'ra, bu o'yinlar ahyon-ahyonda (1870, 1875, 1888 yil) o'tkazilgan. Bu o'yinlar musobaqa sifatida yuqori saviyada bo'lmasada, olimpiya harakatining qayta tiklanishiga muhim hissa qo'shgan edi. Mamlakatlardagi sport klublari asta-sekin milliy uyushmalar va ligalarga birlasha boshladi. 1868 yilda Germaniyada barcha gimnastika uyushmalari Nemis gimnastika uyushmasiga birlashdi.

1888 yil AQSHda havaskor atletik uyushma, 1903 yil Shvetsiyada - umumshved sport uyushmasi tashkil etildi. Umummilliy sport tashkilotlari boshqa mamlakatlarda ham yuzaga kela boshladi. Bu uyushmalarning boshida asosan yirik kapital egalari

turar edi. Ular ko'pincha metsenat (homiy) sifatida klublar, ligalar, uyushmalarning faoliyatini taqdirlash bo'yicha ishtirok etishgan

XIX asr oxirida mamlakatlardagi sport tashkilotlarining o'zaro tajriba almashish faoliyatlari yuzaga kelib, keyinchalik ular Xalqaro sport uyushmalariga asos solganlar.

1881 yilda jahonda birinchi marotaba Yevropa gimnastika uyushmasi tashkil etilgan. Shu yilning o'zida esa Xalqaro gimnastika federatsiyasi (DIJ) tashkil topgan. 1882 yilda Konkida uchish Xalqaro uyushmasi (ISU) va Xalqaro eshkak eshish federatsiyasi (FISA), 1900 yilda Xalqaro velosport uyushmasi (USI), 1904 yilda Xalqaro futbol federatsiya-assotsiatsiyasi (FIFA), 1908 yilda Xalqaro havaskorlik suzish federatsiyasi (FINA), va Xalqaro muz ustida xokkey Ugasi, 1912 yilda Xalqaro yengil atletika havaskorlik federatsiyasi (IAAF), 1913 yilda Xalqaro nayzabozlik federatsiyasi (FIB) tashkil etilgan.

1885 yilda Xalqaro Xristian yonlar uyushmasi (UMSA) sport departamenti bilan birgalikda tashkil etildi. 1902 yilda esa «Makkabi» uyushmasi, ya'ni yahudiyalar tashkiloti tuzildi. Shu tariqa xalqaro sport uyushmalari va olimpiya qo'mitasini tashkil etishiga sharoitlar yaratiladi.

Birinchi xalqaro Kongress. Qadimgi olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi to'xtatilganidan keyin (394 y.) roppa-rosa bir yarim ming yildan oshiq vaqt o'tdi. 1894-yilda Xalqaro Olimpiya qo'mitasining tashkil etilishi va 1896 yil I Olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi bilan sport olamining yangi tarixiy davri boshlandi. Bu ikki katta sohaning tashkil etilishi fransuz jamoat arbobi, pedagog va ma'rifatchi baron **Per de Kuberten** (1863-1937) faohiyati bilan chambarchas bog'liqdir. U zodagon (aristokrat) oilasida tug'ilib, tarbiya oladi. Uning dunyoqarashi demokratiyaga ishonch, sportdagi irq, millatchilik va kamsitishlaiga nafrat ruhida shakllangan. Bir qancha yillar fransuz sport uyushmasida kotib bo'lib xizmat qilgan. U jismoniy tarbiya va sport bo'yicha qator kitoblarning muallifidir.

Per de Kuberten Olimpiya o'yinlariga (1912) bag'ishlab o'tkazilgan san'at tanlovida «Sport madhiyasi» poemasi uchun oltin medal bilan taqdirlangan edi. Kubertenning xalqaro olimpiya harakati rivoji uchun qilgan xizmatlari hech bir narsaga almashtirib bo'lmas darajada bebahodir.

Birinchi xalqaro atletik kongress 23 iyun 1894 yilda Parijdagi Sorbonna univresitetida o'tkaziladi. Kongressda 12 mamlakat vakillari ishtirok etadi. 21 mamlakat esa yozma ravishda o'z roziligini bildiradi. Katta mamlakat hisoblangan Germaniya bundan bosh tortadi, chunki mamlakat tepasidagi harbiylar Olimpiya o'yinlari g'oyalariga qarshi edilar.

Kongressda asosan to'rtta masala muhokama etiladi, ya'ni:

1. Havaskorlik va professional sport haqida.
2. Olimpiya o'yinlarini qayta tiklash to'g'risida.
3. O'yinlarning dasturi va uni o'tkazish tartiblari haqida.
4. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining tarkibi haqida.

1894 yil 23 iyunda Kongressda **Xalqaro Olimpiya qo'mitasi** tuzilganligi haqida qaror qabul qilindi. Uning tarkibiga Yunoniston, Fransiya, Rossiya, Angliya, AQSH, Shvetsiya, Vengriya, Chexiya, Belgiya, Argentina, Yangi Zelandiya vakillari kiritildi. Olimpiya qo'mitasining birinchi Prezidenti etib yunonistonlik Demetrius Vikelas (1894-1896) saylandi.

Keyinchalik uning o'rnini Per de Kuberten egalladi va 1925 yilgacha XOQ Prezidenti sifatida faoliyat ko'rsatdi. So'nggi 12 yil davomida u XOQ Faxriy Prezidenti deb hisoblandi.

Kongressda **Olimpiya xartiyasi** tasdiqlandi. Unda XOQning maqsad va vazifalari, o'yin qoidalari va ular bilan bog'liq asosiy masalalar ifoda etilgan edi.

I Kongress Xalqaro Olimpiya harakatida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Uning mohiyati keyingi Olimpiya harakatini rivojlantirishda asosiy o'rinda turadi. Kongress kun tartibidagi barcha masalalarni ko'rib chiqib, tegishli qarorlarni qabul qildi.

Olimpiya Kongressida I Olimpiya o'yini Afinada o'tkazish haqida qaror qabul qilingan edi. Antik Olimpiya o'yinlari vatani yunoniston bo'lganligi va D.Vikelasning XOQ Prezidenti qilib saylanishi buning asosiy sababi edi.

1896 yil 6 aprelda Afinada **I yozgi Olimpiya o'yinlari** ochildi. O'yinlarga 14 mamlakatdan 245 nafar sportchi keldi. Ular Avstraliya, Avstriya, Bolgariya, Buyuk Britaniya, Vengriya, Germaniya, Yunoniston, Daniya, Italiya, AQSH, Fransiya, Chili, Shveysariya, Shvetsiya mamlakatlarining vakillari edi.

O'yinlar dasturiga ko'ra 9 tur: yengil atletika, gimnastika, suzish, yuk (tosh) ko'tarish, kurash, o'q otish, qilichbozlik, velosiped poygasi va tennis bo'yicha kurashlar olib borildi. Yengil atletika turida AQSH sportchilari 9 ta (12 tadan) yuqori natijalarni qo'lga kiritdi. Uch hatlab sakrashda D.Konnoli birinchi Olimpiya chempioni bo'ldi. Gimnastika turida Germaniya sportchilari g'olib bo'ldi. K.Shuman tayanib sakrashda eng yaxshi natijaga erishdi. Velopoygada fransuz P.Masson g'olib keldi. Tennisda ingliz D.Boland, suzish venger A.Xayosh ustunlik qilishdi. Otish va qihchbozlik bo'yicha ochkolar to'plashda yunonlar yuqori ko'rsatkichlaiga erishib, g'olib bo'lishdi. Yunonlar umumiy ochkolar bo'yicha birinchilikni egalladi. Amerikalik R.Garret disk uloqtirishda va yadro iig'itishda g'olib bo'ldi. Shuningdek, u uzunlikka sakrashda ikkinchi va balandlikka sakrashda uchinchi o'rinni egallab, barchaniga e'tiborini qozonishga qat'iy bo'ldi.

Jahonda Olimpiya o'yinlari xalqaro miqyosida o'tkazishga asta-sekin zamin tayyorlangan. XIX asrning oxirida bu ish to'la amalga oshirildi.

1920 yilda birinchi jahon urushdan keyingi davrdagi olimpiada o'yinlari bo'lib o'tdi. Bu o'yinlar Belgiya poytaxti Antverpen shaxrida o'tkazildi. Urush natijasida yetkazilgan zarar iqtisodiy qiyinchiliklar o'yinlarni tayyorlash va o'tkazishga ta'sir qildi. Belgiya hukumati zarur bo'lgan sport inshootlarini qurishga yetarli darajada mablag' olmagani uchun ham sport inshootlari ayrim metsehat- kapitalistlar bergan yordam va sportchilar ortasida yig'ilgan mablag' hisobiga qurildi.

1920 yilda bo'ladigan olimpia o'yinlari (hisob bo'yicha VII olimpiada o'yinlarga) xalqaro ahvol keskinlashib ketgan bir vaqtda tayyorlanildi. Dunyoning oltidan bir qismi jahonda birinchi ishchi-dehqonlar davlati vujudga keldi. Birinchi marta VII olimpiada o'yinlarida besh qit'a sportchilarining birligi va do'stligining simvoli - beshta xalqaro olimpiada bayrog'i hirpiradi. Ammo, bunga qaramasdan, Germaniya va uning 1914-1918 yillar jahon urushidagi ittifoqchilarining sportchilari olimpiada o'yinlariga qo'yilmadi.

VII olimpiada o'yinlarida 29 mamlakatdan 2606 sportchi qatnashdi. Urushda qatnashmagan yoki undan kam zarar ko'rgan mamlakatlarning sportchilari yaxshigina muvaffaqiyatlarga erishdilar. O'yinda 13 ta yangi rekordlar o'rnatildi, shundan 6 tasi jahon rekordidan yuqori edi. Qo'lga kiritilgan medallarning g'ayri rasmiy hisobi va hisoblab chiqilgan ochkolar (bu 1912 yildagi olimpiada o'yinlardan boshlab yuritilgan) bo'yicha birinchi o'rinni AQSh, ikkinchi o'rinni Shvetsiya, uchinchi o'rinni Angliya, to'rtinchi o'rinni Finlyanda sportchilari egalladilar.

VIII olimpiada o'yinlari 1924 yili Parij (Fransiya) da o'tkazildi. Bunda 44 mamlakatdan 3092 sportchi qatnashdi. AQSh sportchilari Yevropaga yengilgina g'alabaga to'la erishish ishonchi bilan keldilar. Ammo Yevropa sportchilari, ayniqsa, finlar, inglizlar ularga qattiq qarshilik ko'rsatdilar.

Futbol o'yinlari ayniqsa qiziqarli o'tdi. Sportning bu turida Urugvay komandasi g'olib chiqqan edi. IX Olimpiada o'yinlarida 46 mamlakatdan 3015 sportchi qatnashadi, jumladan Germaniya sportchilari ham qatnashdilar. Sport nuqtai nazaridan olib qaraganda bu o'yinlar uncha ahamiyatga ega emas edi. Sportning ko'pgina turlaridan erishilgan texnik natijalar 1924 yildagi olimpia o'yinlaridagi natijalardan past edi. Uncha ko'p bo'lmagan yaxshi natijalar IX olimpiadaning sport texnika natijalarining umumiy manzarasi (yani musobaqalarda qo'lga kiritilgan past ko'rsatgichlar) ni o'zgartira olmadi.

X Olimpiada o'yinlari 1932 yilda Los-Anjeles (AQSh)da o'tkazildi. Amerikaning hukmron doiralari Amsterdamda ancha putur yetgan AQShning sport sohasidagi obrosini tiklashni ko'zlab, X olimpia o'yinlarini katta dabdaba bilan o'tkazishga qaror qildilar. Los-Anjeles sport inshootlarining yirik kompleksi - olimpiada stadioni, suzish xavzasi, mashq qilish maydonchalari maydonlar va olimpiada qishlog'i qurildi. Aqsh komandasining muvaffaqiyat qozonishini ta'minlash uchun unga juda ko'p mashhur negr sportchilari kiritildi.

Ammo AQSh hukmron doiralari X olimpiada o'yinlaridan kutgan umidlari to'la ro'yobga chiqmadi. Olimpia o'yinlarida 38 mamlakatdan 1408 sportchi qatnashdi. Yaponiya vakillari suzishda g'olib chiqdilar. Ular 6 ta imkoniyatdan 5 ta oltin medal oldilar.

XOQ 1936 yilda bo'ladigan XI olimpiada o'yinlarini fashistlar Germaniyada o'tkazishga qaror qildi. Bu jahonning ilg'or kayfiyatdagi barcha sportchilarining qat'iy noroziligiga sabab bo'ldi. Jahonning ilg'or jamoatchilik fikri Berlin o'yinlariga baykot e'lon qilishdi.

IX olimpiada o'yinlarini fashistlar Germaniyadan birorta demokratikmamlakatga ko'chirishini talab qildi. Ammo shunga qaramasdan, o'yinlar Berlinda o'tkazildi. XOQ jahon sport jamoatchiligining ovoziga quloq solmadi.

bo'ladi. Bu harakat turli mamlakatlarda har xil nom bilan yuritila boshladi Masalan, Norvegiya va Germaniya Federativ Respublikasida «Trimm», Italiyada - «Biz sizlarga taqlid qilamiz», AQSHda «Jismoniy faollik» kabi.

«Sport hamma uchun» harakati rekreatsion jismoniy mashqlar shaklidagi jismoniy tarbiya mashg'ulotidir. Bu o'z navbatida, mehnatkashlar ommaviy-jismoniy madaniyatining ajralmas bir qismi hisoblanadi. Bu harakatni keng targ'ibot qilishga ommaviy axborot vositalari jalb qilindi. Ko'p sonli ishlab chiqarish firmalari, aholining turli xil jismoniy tarbiya vositalariga qiziqishini hisobga olgan holda juda ko'p miqdorda sport buyumlari, kiyimlarini bozorga chiqarmoqda.

Sport va cherkov Cherkovlar sportdan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga harakat qildi. Urushdan keyingi davrlarda cherkov xodimlari davlat yordamida yoshlarni cherkovga jalb qilishda sport imkoniyatlarini keng qo'lladilar. AQSHda xristian yoshlarining birlashgan harakati (tashkilot), talaba-katolik milliy tashkilotlari jismoniy tarbiya va sport ishlari bilan shug'ullandi. Germaniyada 40-yillarda «Doyche Yugendkrift» («Germaniyaning yosh kuchlari») va «Eyxenkroys» («Dub xoch») tashkilotlari Vatikan bilan kelishilgan holda tuzilgan edi. Italiyada katolik sportchilari uyushmasi faoliyat ko'rsatdi. Sportdan keng foydalanuvchi eng yirik cherkovlardan biri, xristianlarning Xalqaro assotsiatsiyasi (IMKA) hisoblanadi. Cherkovlar, ayniqsa, Vatikan yoshlarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash vositasi sifatida sportni tan oldi.

1952 yilda papa Piy II Xalqaro sport ilmiy Kongressiga yo'llagan xatida «Cherkov sportining texnika, gigiyena, fiziologiya tomonlari bilan qiziqmaydi. Katolik cherkov xodimlari sportning tana va ruhni tarbiyalaydigan vositalarini tan oladi», - deydi. 1968 yil papa Pavel VI Vatikanda Xalqaro Olimpiya qo'mitasi qatnashchilarini qabul qildi U o'z nutqida «Cherkov sportining rivojlanishiga siddiqillik bilan qiziqadi, chunki din va Olimpiya o'yinlari orasida ziddi- yatlar ko'rinmaydi», - degan edi. Shunday qilib, cherkov hozirgi zamon dunyosiga qo'shilishiga majbur bo'ldi, deyish mumkin.

Olimpiya sportining rivojlanishi G'arb mamlakatlarining ko'pchiligi Olimpiya sport turlarini rivojlantirishga katta e'tibor bermoqda edi. Urushdan keyingi yillarda G'arb davlatlarida Olimpiya sport turlarini rivojlantirishda bir qator asosiy yo'nalishlar vujudga keldi.

Birinchidan, Olimpiya sportini rivojlantirishda davlatlarning roli o'sib bordi. Ikkinchidan, Olimpiya sportiga ta'sir etuvchi monopoliyalar, korporatsiyalar, firmalarning moliyaviy ta'minoti davlat bilan birgalikda amalga oshirildi. Uchinchidan, katta sportda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalari keng qo'llanila boshladi. To'rtinchidan, sportchilarni tayyorlash maqsadida maxsus markazlar, bir necha davlatlar birlashib mashg'ulotlar o'tkazish joylari amalda qo'llanildi. Bunday holatlar, ayniqsa, AQSHda ko'proq uchramoqda. AQSHda Olimpiya sportiga rahbarlik bir qator tashkilotlar tomonidan olib boriladi.

Bunda Oliy o'quv yurtlariaro Milliy assotsiatsiya (NKAA), Havaskorlik atletika jamiyati (AAYU), Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) faol ishtirok etadi. Uzoq vaqtlar bu uch tashkilot o'rtasida mustahkam aloqa bo'lmagan, chunki o'zaro kelishmovchiliklar kuchli bo'lgan edi. Bunda moliyaviy ta'minot, milliy jamoani tarkib toptirish, Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish, boshqa xalqaro musobaqalarda qatnashish kabi masalalarda o'zaro kelisha olmaganlar. Bunday holatlarni tugatishga

AQSHda «Havaskorlik sporti haqida»gi qonunning qabul qilinishi (1978) sabab bo'lgan. Shu qonun asosida AQSH MOQ mamlakatdagi barcha havaskorlik sport uyushmalarini o'ziga birlashtirib olgan. Shu sababdan, barcha masalalarni MOQ hal etadi. AQSHda Olimpiya va Panamerika o'yinlarida jamoalarning qatnashish-qatnashmasligini MOQ hal etadi.

AQSH MOQsi Olimpiya va Panamerika o'yinlariga jamoalarni tayyorlash, qatnashish va barcha faoliyatlarga rahbarlikni amalga oshiradi. Bunda moddiy-texnik bazani mustahkamlash, sportchilarning mashg'ulotlarini tashkil etish, ilmiy-uslubiy tavsiyalar tarqatish va boshqalar muhim o'rin tutadi.

AQSHda Olimpiya sportining deyarli barcha turlari mavjud. Ular orasida suzish, velosport, o'q otish, boks, yengil atletika kabi turlar kengroq tarqalgan. Ma'qul bo'lgan sport turlaridan ot va yelkan sporti, golf, qilichbozlik kabilar hisoblanadi. Bu turlar bilan ko'pincha xususiy sport klublari shug'ullanadi. Ulaiga badavlat kishilar a'zo bo'ladi. Shular qatorida baliq ovi, sayohat (turizm), amerikacha futbol, Sokker (Evrone futbol) beysbol va regbi ko'p qo'llaniladi. Amerika terma jamoalarini tayyorlash o'quv mashg'ulot markazlari Kolorado-Springs va Skvo-Vellida o'tkaziladi. Kolorado-Springs sport majmuida bir yo'la 800 sportchi shug'ullanishi mumkin. Olimpiya sportining yuqori natijalarga ko'maklashuvchi masalalarini Agoya, Arizona, Janubiy Kaliforniya universitetlarining laboratoriyalarida o'rganiladi.

Sport va biznes Urushdan keyingi yillarda jahonda jismoniy tarbiya va sportga monopoliyalar, trestlar, matbuot homiylari, kino va televideniya rahbarlarining qiziqishi ortib bordi.

Katta tijorat (biznes) uchun tadbirkorlar professional sportdan keng foydalandilar. Ular boks, futbol, xokkey, beysbol, avtosport va boshqa turlarni daromad manbaiga aylantirib yuborishdi. Professional sportchilarni mol (tovar) kabi sotib olish va sotish kuchaydi. Professional sport ham, havaskorlik sporti ham siyosat bilan uzviy bog'lanib qoldi. AQSHda professional sportchilardan prezident va senatorlarni saylashda keng foydalandilar. Turnirlarda siyosiy arboblarning professional sportchilar bilan birga chiqadilar. Bu siyosiy partiyalarda, turli kompaniyalarda o'z mavqelarini yaxshilash yo'lida ularga manfaat keltiradi.

Siyosatdan yiroqlik, insonparvarlik, havaskorlik Urushdan keyingi davrlarda G'arb mamlakatlari sport-gimnastika harakatining nazariy-amaliy faoliyatida sportdagi asosiy tamoyillardan yuz o'girish holatlari yuzaga keldi. Ya'ni siyosatdan yiroqlashuv, insonparvarlik va havaskorlik yangi yo'nalishlarda davom etdi. Sportda kamsitish, chegaralanishga yo'l qo'yilmaslik g'oyalari rivojlandi. Lekin kamsitish o'rniga siyosiy jihatdan b'azi mamlakatlarni o'z yo'lidan qaytarishga kirishildi. Bu xalqaro sport maydonlaridagi ba'zi davlatlarni siqish, xalqaro ahvolning keskinlashuvi (Vengriyada - 1956, Chexoslovakiyada -1968, Afg'onistonda - 1979 voqealar va h.k.) sabab bo'ldi. Bunday holatlar sportdagi gumanizm tamoyillariga ham ta'sir o'tkazdi.

Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda insonparvarlik g'oyalaridan uzoqlashishning asosiy sabablaridan biri sportchilarning yuqori natijalarni ko'rsatishi uchun doping ishlatilishi (giyohvandlik), sportga aloqador bo'lmagan turli xil musobaqalarning uyushtirilishi (xotin-qizlar, odamlarning itlar bilan olishuvi va h.k.) sabab bo'ldi.

Havaskorlik harakatining halokatga uchrashi esa urushdan so'nggi davrlardagi milliy va tashqi sabablar bilan bog'liqdir. Ichki sabablardan biri shuki, har yili sportda eng yuqori natijalarni ko'rsatish talabi kuchayadi, sportdan keladigan daromadlarni yo'q qilish, bunda ommaviy axborot vositalarini ishga solish kuchaydi. Tashqi sabablar esa sportdagi havaskorlikning susayishi, xalqaro sport maydonlarida kuchlar tengligining o'zgarishlari hisoblanadi. Shu sababdan, havaskorlik sport tamoyillarini saqlash eski yo'lga qaytdi, ya'ni havaskorlik sporti professional sport chegarasi doirasida rivoj topa boshladi. Olimpiya xartiyasidan «Havaskorlik» atamasi o'chirib yuborildi.

1984 yilda Los-Anjelesda o'tkazilgan XXIII o'yinlardan boshlab, Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ) va bir qator sport federatsiyalarining (XSF) ruxsati bilan professional sportchilar Olimpiya o'yinlarida qatnashish huquqini oldilar. Asosan, ular futbol, basketbol, xokkey tennis, figurali uchish kabi turlarda ishtirok etdilar.

Inqiroz holatlaridan ustun kelish yo'lida sportda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalarini qo'llash amalga oshirildi. Bu sportdagi yuksak natijalarga erishish yo'llarida ko'mak bo'ldi. AQSH, GFR, Yaponiya, Fransiya, Angliya, Italiya kabi taraqqiy qilgan yirik mamlakatlarda tibbiyot, fiziologiya, psixologiya sohalarida ilmiy tadqiqot o'tkazildi. Sportga o'rgatish va mashg'ulotlarni tashkil qilish usullari ishlab chiqildi. Ilmiy-tadqiqot natijalariga asosan, universitetlar va kollejlarning majmualarida hamda yuqori malakali sportchilarni jalb etish yo'li bilan ilmiy markazlarda katta sinov-tajribalar amalga oshirib borildi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda jismoniy tarbiya va sport jahonning barcha mamlakatlarida tezlik bilan rivojlandi. Eski usullardan voz kechildi.

Xalqaro sport harakati va Olimpiya o'yinlarining o'tkazilishi yoshlarni sportga jalb etish, iqtidorli yoshlarni tarbiyalash va ularning sport mahoratlarini oshirishda katta rag'batlantiruvchi kuch bo'ldi. Bu jarayonlar AQSH, GFR, Fransiya, Italiya, Skandinaviya mamlakatlari hamda Sharqda Yaponiya, Koreya kabi mamlakatlarda keng rivijlandi.

Nemis sportchilarining xalqaro sport va Olimpiya maydonlariga chiqish yo'li oson kechmadi. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining (XOQ) qaroriga binoan Birinchi jahon urushining asosiy sababchisi sifatida Germaniya 1920 y. (Antverpen) va 1924-yilgi (Parij) Olimpiya o'yinlariga qo'yilmadi. Lekin Germaniya hnkumati va jamoatchi sport tashkilotlari mamlakatda sportni rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalandilar. 1926 yilga kelib, nemis sportchilari og'ir atletika, ot sporti, yengil atletika, yunon-rum kurashi, suv polosi kabi turlari bo'yicha jahonda oldingi o'rinlarni egalladi. 1928 yilda Amsterdamdagi o'yinlarda nemis sportchilari paydo bo'lib, birdaniga yuqori natijalarga erishdi. Ular olgan medallari soniga ko'ra ikkinchi o'rinni egalladi. AQSH sportchilari birinchi o'rinda edi.

1930 yilda Germaniya 1936-yildagi Olimpiya o'yinlarini o'tkazish huquqiga ega bo'ldi. Shu tariqa XI Olimpiyada Berlinda va IV qishki Olimpiyada o'yinlari Gormish - Partenkirxenda o'tkazildi.

1933 yilda Gitler mamlakatda fashistik va militaristik tartiblarini o'rnatib, Olimpiya o'yinlari bayrog'i ostida o'zining qabih siyosatidan foydalandi. Bunday sharoitda Olimpiya o'yinlarini o'tkazishga qarshi demokratik kuchlar qanchalik harakat qilmasin, o'yinlar Berlinda tashkil qilindi. Germaniyadagi totalitar tuzum o'zining Yevropadagi «Yangi tartibini» namoyish qildi

Germaniya o'z hududida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida hammadan ko'proq medallar olishga erishdi. Umuman, medallar quyidagicha taqsimlandi: Germaniya - 89 (33-26-30)ta, AQSH - 56 (24-20-12)ta edi. Germaniyaning akademik eshkak eshish (baydarka va kanoe), og'ir atletika, gimnastika, ot va yelkan sporti, boks, besh kurash kabi turlari ustunligi bor edi.

1936 yilgi qishki Olimpiyadada tog' chang'isi bo'yicha erkaklar va ayollar o'rtasidagi musobaqalarda Germaniyaga teng keladigan raqiblar ham yo'q edi.

1938 yilda XOQ yana bir katta xatoga yo'l qo'ydi. Ya'ni sportni rivojlantirishdagi xizmatlari uchun gitlerchilar Ger- maniyasini «Quvonch orqali kuch» kubogi bilan taqdirladi.

Italiya. Jismoniy tarbiya va sport bu mamlakatda keng doirada taraqqiy etdi. Mussolinining siyosati yangi urushga tayyorgarlik va buyuk Italiyani yaratishga qaratildi. Harbiy-sport ishlari sportklublar, jamiyatlar va uyushmalarda olib borildi.

Italiya sport tashkilotlari Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) tomonidan boshqarildi va xalqaro sport hayotida faol ishtirok etdi. Italiya sportchilari 1900-yildan boshlab, uzluksiz ravishda Olimpiya o'yinlari, Yevropa chempionatlari hamda boshqa xalqaro sport musobaqalarida ishtirok etib keldi, Italiyaning futbol bo'yicha terma jamoasi («Skuadra Adzurr») ikki marotaba (1934, 1938 y.y.) chempion bo'ldi. U 1936 yilda Olimpiya oltin medaliga sazovor bo'ldi. Jahon va Yevropa chempionatlarida italiyalik qilichbozlar, velosipedchilar, o'q otuvchilar, tog' chang'ilari, gimnastikachilar va boshqa bir qator sport turlari vakillari g'alabalarni qo'lga kiritdi. Italiya deyarli barcha xalqaro sport uyushmalari tarkibidan o'rin egallagan edi.

Yaponiya. Bu mamlakatda milliy xususiyatlar asosida jismoniy tarbiya va sport rivojlanishi yuqori darajada o'sib bordi. O'sha davrlarda Yaponiyaning siyosati Osiyoni bosib olishga qaratilgan edi. Shu maqsadda maktablar va sport-gimnastika tashkilotlaridan unumli foydalanildi. O'quv yurtlari va sport klublari jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning asosiy markaziga aylantirildi. Bo'lajak oddiy harbiylarni tayyorlash boshlang'ich maktablarda, amalga oshirildi. Bunda eski milliy jismoniy mashqlar, ya'ni dzyu-do, kenzo (tayoqlarda qilich tushish), kamondan o'q otish va hozirgi zamon sport turlari: gimnastika hamda o'yinlar qo'llanilgan. Kollejlar va universitetlarda harbiy kadrlar tayyorlanib, ularda ham dzyu-do, karate, qilichbozlik, o'q otish, gimnastika, beysbol, regbi, suzish, yengil atletika mashqlaridan maqsadli foydalanilgan. Yaponiyada sumo milliy kurashi keng tarqalgan.

Yaponiya sportchilari xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib keldilar. Ular 1912 yilgi V Olimpiyadan 1936 yildagi XI Olimpiyadagacha doimiy ravishda ishtirok etdi. Birinchi oltin medalni M.Oda 1928 yilda uch hatlab sakrash bellashuvlarida qo'lga kiritgan. 1932 yilgi Olimpiya o'yinlarida (Los-Anjeles) yaponiyaliklar suzish bo'yicha 6 turdan beshtasida g'alabaga erishadi. 100 m. masofaga erkin suzish bo'yicha 15 yoshli Ya.Miyazaki birinchi o'rinni egalladi.

1500 m.ga erkin suzish bo'yicha 14 yoshli K.Kitamura g'olib chiqdi. U yosh bo'lsa-da, bu masofani 19 daqiqa 12,4 soniyada bosib o'tib, jahon rekordini o'rnatdi. Bu natijani boshqalar faqat 20 yildan keyin o'zgartirishga muvaffaq bo'lishgan.

Yaponiyalik chavandoz T.Insi o'yinlarda oltin medal sohibi bo'lishga erishdi. 1936 yilgi Olimpiyadada yaponlar suvda suzish bo'yicha 11 ta medalga ega bo'lib (4-2-5), bu sport turida peshqadam bo'lishdi.

Xulosa qilib aytganda, Berlin-Rim-Tokio uchligidagi siyosiy munosabatlar va urush harakatlari bosqinchilik hamda fashistlashish darajasiga ko'ra bir-birini to'ldirdi. O'quvchilar va yoshlarni harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlash, harbiy xizmatlarning jangovarligini oshirishda sport-gimnastika burjua tashkiloti davlat hokimiyatiga yaqindan yordam berdi.

Xalqaro sport harakati va uning g'oliblariga ma'lum darajada itoat etgan bu davlatlar Olimpiya o'yinlarida ongli faollik hamda ustunlik bilan ishtirok etib keldi. Bunday jihatlar har bir mamlakatdagi sportchi yoshlarning qiziqishlarini rivojlantirishga muhim hissa qo'shganligi bilan e'tiborga molikdir.

Demokratiya vakillari deb yuritilgan AQSH, Fransiya, Buyuk Britaniya, Skandinaviya mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport-gimnastika harakati birmuncha o'zgacha rivojlana boshladi. Ular haqida quyidagi ma'lumotlar guvohlik qilishi mumkin.

AQSH. Urushlar oralig'i davrida AQSHda moliyaviy iqtisodiy holatga katta e'tibor berildi, bu jahonda taraqqiy etgan kapitalistik dunyoni vujudga keltirdi. AQSH jahonda hokim bo'lish siyosatini olg'a surdi. Boshqa davlatlarga amerikacha yashash tarzini targ'ib qila boshladi. Bu yo'lda sportchilarning xalqaro musobaqalarda ishtirok etishi maqsadga qaratilgan tadbirlardan biri bo'lib xizmat qildi.

Yoshlarni tarbiyalashning muhim vazifasi sifatida sportga alohida ahamiyat berildi va sport tashkilotlari faoliyatini qattiq nazorat ostiga oldi. Ko'pgina shtatlardagi maktablarda jismoniy tayyorgarlik haqida qonunlar qabul qilishdi. Shu qonunlar asosida moliyaviy yordam berish, jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash, jismoniy tarbiya darslariga ajratilgan vaqtlarni belgilash ko'zda tutildi. Shu tariqa umumiy tarbiyaning bir bo'lagi sifatida jismoniy tarbiya qonunlashtirildi.

17 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar maktablar sport skaut tashkilotlarida jismoniy tarbiyani olishadi. Bunda gimnastikaga nisbatan sport o'yinlariga ko'proq e'tibor kuchaytirildi. Boylarning bolalari kollejlari, universitetlarda ta'lim olib, jismoniy tarbiya bilan sport klublarida mashg'ul bo'lishdi. Amerikada kollejlari va universitetlar asosan sport ishlarining markazi hisoblanar edi. Amerikaning kollej va universitetlarida ko'proq yengil atletika, suzish, basketbol, eshkak eshish sporti, tennis, beysbol, amerikacha futbol bilan shug'ullanish tashkil qilindi. Oliy o'quv yurtlaridano universitet sportining milliy assotsiatsiya (NCAA) yetkachi tashkilot hisoblanar edi. Bu tashkilot 1906 yilda tuzilgan edi.

Amerikada havaskorlik sporti harakatida 1888 yilda tashkil etilgan atletika uyushmasi asosiy rol o'ynadi. Bu tashkilot Amerikada mavjud bo'lgan barcha sport tashkilotlari ustidan rahbarlik qildi, faqat universitet sporti mustaqil edi. Atletik uyushma boshida yirik moliyaviy va ishlab chiqarish kapitali turar edi. Amerikada 1894 yilda Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) tashkil etilib, u mamlakat Olimpiya harakatini boshqardi. Ikki urush oralig'ida Amerika sport bo'yicha jahondagi eng yirik va kuchli davlatga aylandi. Amerika sportchilari yozgi va qishki Olimpiya o'yinlari, jahon miqyosida o'tkazilgan sport musobaqalarining doimiy qatnashchisi bo'lib qoldi.

Mamlakatda sport taraqqiyotiga asosan 1932 yil Los-Anjelesda o'tkazilgan X yozgi va Leyk-Pleissida o'tkazilgan IV qishki Olimpiya o'yinlari sababchi bo'ldi. Amerikalik sportchilar Olimpiya o'yinlarida yengil atletika, o'q otish, boks, tramlindan sakrash, tennis, regbi, bobsley, eshkak eshish, suzish kabi turlarda ancha

ustunlik qildi. Suvda suzish bo'yicha Jon Veysmyuller 1924 va 1928 yildagi Olimpiya o'yinlarida 5 ta oltin medalga sazovor bo'lgan.

1936 yil Berlindagi Olimpiya o'yinlarida Jessi Ouens 4ta oltin medal bilan mukofotlandi, ya'ni 100 va 200 m.ga yugurish, uzunlikka sakrash va 4x100 m. estafetada qatnashdi. Amerikada irqiy kamsitishlarga qaramasdan, mamlakat shuhrati uchun terma jamoalar tarkibiga negrlar ham kiritildi. Ular Olimpiya o'yinlarida g'olib kelib, keyin professional sportga o'tib ketishardi. Bu davrda Amerikada professional sport amerikacha turmush tarzining xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblangan.

Professionallik negizida sport ancha rivojlanib, bunda turli xil reklamalar, matbuot, radio va keyinchalik televideniya uzluksiz targ'ibot olib borish muhim rol o'ynadi. Bu o'z navbatida sport trestlari, kompaniyalar, yirik stadionlar qurish kabi maxsus tijorat ishlab chiqarish sohasini yuzaga keltirdi. Bunday sharoitlarda o'tkazilgan matchlar (uchrashuv) va tadbirlar tadbirkorlarga ulkan boyliklar keltirdi. Amerikada professional sport biznesga (savdo, tijorat) aylandi. Ishbilarmonlar sportchilarni ekspluatatsiya qilish yo'li bilan katta boyliklar to'plashdi. Masalan, 1927-yilda boks bo'yicha jahon chempionati o'tkazilib, Tunney va Demis uchrashuvi uyushtirildi va undan 2 mln.dan ortiq dollar foyda olinadi. Shu tariqa Amerikada bokschilar, basketbolchilar, futbolchilar, regbichilar, beysbolchi va xokkeychi sportchilar tovar sifatida sotiladigan va sotib olinadigan darajaga yetib, bu jarayon keng tarmoqlanib ketdi.

Fransiya. Yoshlar jismoniy tarbiyasi va sporti Fransiyada o'ziga xos tarzda rivojlanib bordi. 1920 yilda maktab yoshigacha bo'lgan bolalar va maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiyasi haqida qonun qabul qilindi. Harbiy vazirlik o'quv yurtlarda jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi nizomni tasdiqladi. Jismoniy tarbiyaning vosita va usullari asosi uchun Joq Eberning tabiiy-tayanch gimnastikasi tizimi qayta ishlangan holatda va shvedlar gimnastikasining ba'zi qismlari olingan edi. Ko'p sonli sport klublari va tashkilotlarida Olimpiya o'yinlari turlari, ayniqsa, futbol, tog' chang'isi sporti va figurali uchish kabilar keng rivojlandi.

20-yillar oxiri va 30-yillar boshida mamlakatda faol dam olish jarayonida sportdan foydalanishga katta e'tibor berildi. Bunda rekreatsion sport keng quloq yozdi. 1936 yilda sport ishlari va faol dam olish davlat boshqarmasi tashkil etilishi bilan rekreatsion sport o'z maqomiga ega bo'ldi.

Fransiyada Olimpiya harakatini rivojlantirishda baron Per de Kubertening nomi bilan bog'liq faoliyatlar ko'p. 1894 yilda Parijda Xalqaro Olimpiya qo'mitasini (XOQ) tuzishga harakat qilindi. Shu asosda Fransiya Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ, 1894) tashkil etildi. Parijda ikki marotaba Olimpiya o'yinlari o'tkazildi, ya'ni 1900 yilda - II, 1924 yilda - VIII o'yinlari.

Shuningdek, 1924 yilda Shamoni shahrida I qishki Olimpiya o'yinlari tashkil etildi. Bu davrlarda Parijda ko'pgina xalqaro sport uyushmalarining shtab-kvartiralari joylashgan edi.

Fransiya sportchilari 1904 yilda Sent-Luisda bo'lib o'tgan yozgi Olimpiya o'yinlaridan tashqari, barcha yozgi va qishki Olimpiya o'yinlarining qatnashchisi hisoblanadi. 1924-1936 yildagi o'yinlarda velosipedchilar g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda futbolchilar g'oliblikka ega bo'lishdi. 1924-1928 yildagi o'yinlarda basketbolchilar g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda bokschi Joq Eber g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda beysbolchi Demis g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda xokkeychi Demis g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda xokkeychi Demis g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda xokkeychi Demis g'oliblikka ega bo'lishdi.

1924-1928 yildagi o'yinlarda xokkeychi Demis g'oliblikka ega bo'lishdi.

1908 yil Londondagi IV Olimpiyada o'yinlarida Rossiya sportchilari yaxshi natija ko'rsatishdi. Rossiyada Olimpiya qo'mitasi bo'lmaganligi sababli sportchilar birma-bir alohida o'yinlarga yetib boradi. Guruhda 8 kishi bo'lib, N.Panin (figurali uchish), N.Orlov, A.Petrov, Ye.Zamotin va G.Demin (kurash), G.Lind, A.Petrovskiy (yengil atletika) va martineonlardan (velosport) iborat edi. Figurali uchish bo'yicha N.Panin Olimpiya chempioni bo'ldi. Keyingi (Stokgolm) o'yinlarda rus sportchilarini boshqa davlatlar tan olib boshladi.

1911 yil 16 marta Rossiya Olimpiya qo'mitasi (ROQ) tashkil etildi. Uning tarkibiga G.I.Ribopyer, G.A.Dyupperon (XOQ a'zosi sifatida), A.P.Lebedev (Sankt-Peterbuig havaskorlik sport klubi), R.F.Fulda (Moskva, futbol uyushmasi), A.P.Chaplinskiy (S.Peterburg, og'ir atletika uyushmasi), A.K.Lindemut (Riga, Boltiq Olimpiya qo'mitasi), V.N.Shustov (Moskva, konkida uchish uyushmasi), S.V.Ivanov (S.Peterburg, chang'i uyushmasi) kiritildi.

1912 yil Stokgolmda Rossiya sportchilari rasmiy ravishda XOQ a'zosi sifatida qatnashdi. Bunda 170 ga yaqin vakillar, shundan 50 ga yaqin sportchilar bor edi. Lekin natijalar yaxshi bo'lmadi. N.Kley (kurash) va o'q otish jamoasi (4 kishi 12 ta) kumush medallarini olishgan - chang'ichilar esa 2 ta bronza medaliga sazovor bo'ldi.

1914 yil 1 avgustda Germaniya Rossiyaga qarshi urush e'lon qildi. Shu sababdan, sport tashkilotlarining barcha faoliyatlari urushga qarshi qaratildi.

Sovet mamlakati Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) Xalqaro Olimpiya qo'mitasiga yo'llanma yubordi. Natijada, 1951 yil 7 mayda Venadagi XOQning sessiyasida bu masala ko'rib chiqildi va XOQ prezidenti Otto Mayer talabning qoniqtirilishini ma'lum qildi. Shu tariqa sovet sportchilari Xalqaro Olimpiya o'yinlarining eng faol ishtirokchilariga aylandi.

1952 yil Xelsinki (Finlyandiya). Sovet sportchilari jahonning eng kuchli sportchilari bilan ilk bor uchrashib, kuch sinashdi. Bunda sportchilari (XV Olimpiya o'yinlari) sportchilar 2 ta jahon va 6 ta Olimpiya rekordlarini o'rnatdi. Bu bilan 22 ta oltin, 30 ta kumush va 19 ta bronza medallariga sazovor bo'ldilar. AQSH sportchilari 44 ta oltin medal (sovetlarga nisbatan ikki barobar ko'p) olishdi.

Birinchi sovet oltin medal egasi N.Romashkova (disk uloqtirish) edi. 29 sportchi chempion unvonlariga sazovor bo'lishdi. O'yinlarda ilk qatnashish umuman zafarli bo'lsada, suzish, qilichbozlik, ot sporti, futbol kabi ayrim sport turlarida sportchilar ancha sust qatnashdi.

1980 yil Leyk-Plesid. Yil boshida sovet sportchilari Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish uchun Leyk-Plesid (AQSH) shahriga boradilar. U yerda muvaffaqiyatli chiqishlar qilib, 22 ta mukofatga (10 ta oltin, 6 ta kumush va bronza medallari) erishadilar. N.Zimiyatov 30, 50 km.ga chang'ida quvish sportida, A.Tixonov (biatlon-estafeta), I.Rodnina (konkida figurali uchish), V.Zozulya (chana sporti) kabilar shohsupaning eng yuqori pog'onasiga ko'tarilishdi. O'yinlarda AQSH sportchilari g'olib kelishdi.

XXII yozgi Olimpiya o'yinlari Rossiyaning markazi Moskvada 1980-yil 19-iyuldan 3-avgustga qadar o'tkazildi. Bu o'yinlar sotsialistik tizimdagi barcha mamlakatlar uchun joy va mavqe jihatdan birinchi bo'lib hisoblandi. Olimpiya o'yinlarida 81 mamlakatdan kelgan sportchilar jami 203 ta medal uchun kurash olib bordi. Sovet sportchilarining soni 500 dan ortiq edi. Ularning tarkibida Ittifoqchi

Respublikalarning yetakchi sportchilari ishtirok etdi. O'yinlarda maydon egalari (mezbonlar) 80 ta oltin, 69 ta kumush va 46 ta bronza medaliga sazovor bo'lishdi.

O'sha vaqtdagi siyosiy qarama-qarshiliklarning kuchayishi, harbiy tahdid haqidagi turli xil uydirmalarning ortib borishi sovetlar va AQSH o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirgan edi. Bu o'z navbatida, AQSH hukumatining Moskvadagi Olimpiya o'yinlarini boycot qilishiga olib keldi. Shu sababdan, AQSH sportchilari Moskvadagi o'yinlarda qatnashishdan mahrum bo'ldilar. Bu butun jahon ahlining diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etdi, chunki ikki ulkan davlat o'rtasidagi tinchlik, totuvlik muvozanatlari ochiqdan-ochiq buzilgan edi.

XIV (Sarayevo, 1984) va XV (Kalgari, 1988) qishki Olimpiya o'yinlarida sovet sportchilarining ishtiroki va g'alabalari sport tarixida katta iz qoldirdi. Bu o'yinlarda yosh sportchilarning mahoratlari va kelajagi namoyish etildi.

1984 yil Los-Anjelesda (AQSH) o'tkazilgan XXIII Olimpiya o'yinlarida sovet sportchilari ishtirok etmadi, chunki yuqorida qayd etilgan siyosiy va harbiy tahdidlar, ayniqsa, AQSH sportchilarining Moskvadagi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etmaganligiga javob tariqasida shunday xulosalarga kelingan edi. Bu davrda qilingan xatolarning achchiq oqibatlari faqat keyinroq ma'lum bo'ldi va yuzaga chiqdi. Sovet mamlakati rahbarlari bundan tegishli xulosalar chiqardi va jahonda tinchlikning barqaror bo'lishi yo'lidagi aqliy harakatlarga qo'shildi. Ularning natijalari esa keyingi Olimpiada o'yinlarida o'z ifodasini topdi.

1988 yil Seul. Yozgi XXIV Olimpiya o'yinlari Seulda (Janubiy Koreya) tashkil etildi. Sovet va AQSH sportchilari jahondagi eng kuchli sportchilarning birgalikdagi bellashuvlari yana davom etdi. O'yinlarda 160 mamlakat sportchilari ishtirok etdi. Sovet sportchilari 55 ta oltin, 31 ta kumush va 46 ta bronza medallarni egallab, eng oldingi o'rinda karvonboshilik qildi.

1992 yil Barselona (Ispaniya) shahrida XXV Olimpiya o'yinlari o'tkazildi. Bunda sobiq sovet sportchilari so'nggi bor uyushgan terma jamoalarni tuzib, o'yinlarda muvaffaqiyat bilan ishtirok etdi.

1996 yil (Atlanta), 2000-yil (Sidney) Olimpiya o'yinlarida Rossiya va sobiq respublikalar mustaqil ravishda o'yinlarda ishtirok etishdi.

Xulosa shuki, xalqaro olimpiya o'yinlarida sovet sportchilarining ishtiroki jahon sportchilari mahoratini oshirish va Olimpiya g'oyalarini demokratlashtirish yo'lida katta xizmat qildi.

1952 yilda Xelsinkida (Finlyandiya) o'tkazilgan XV Olimpiya o'yinlarida Germaniya Federativ Respublikasi (GFR) hech qanday to'sqinliklarsiz ishtirok etdi. Lekin Germaniya Demokratik Respublikasi (GDR) o'yinlarga qo'yilmadi. Olimpiadada 11 ta jahon va 47 ta Olimpiya rekordlari o'matildi. Sovet shtangachilari, gimnastikachilari, kurashchilari o'q otuvchi va eshkakchilari katta yutuqlarga erishdi. Olimpiada medallari uchun kurash asosan SSSR, AQSH, Vengriya va Shvetsiya mamlakatlari o'rtasida keskin ravishda o'tdi. AQSH - 76 va SSSR - 71 medalni qo'lga kiritdi. Vengerlar 16 ta oltin, 10 ta kumush va 16 ta bronza medallariga sazovor bo'lishdi va uchinchi o'rinni egallashdi. Chexiya sportchisi Emil Zatopek marafonda va 5, 10 km.ga yugurishda g'olib chiqdi.

XVI Olimpiya o'yinlari (1956 yil Melburn Avstraliya). O'yinlar o'tkazilishi xalqaro munosabatlarning keskinlashuvi davriga to'g'ri keldi. Shunday bo'lsada, o'yinlar keskin kurashlar ostida olib borildi. Yengil atletika, suzish, og'ir atletika, o'q

otish turlari bo'yicha 14 ta jahon va 65 ta olimpiada rekordlari o'rnatildi. V.Kus (SSSR) 5 km va 10 km. masofaga yugurishda g'olib chiqdi. Sovet sportchilari 98 ta oltin, kumush va bronza medallariga ega bo'lib, 624,5 ochko bilan Olimpiada chempioni bo'lishdi. Shu sababli Avstraliya matbuot: «SSSR Amerikaning Olimpiya o'yinlaridagi 60 yillik hukmronligini puchga chiqardi», - deb yozishgan edi.

XVII Olimpiya o'yinlari. 1960-yil Rimda sovet sportchilari 103 ta oltin, kumush va bronza medallarini olishga erishdi. AQSH sportchilari esa 71 medalni qo'lga kiritdi. Sovetlarning 11 yengil atletikachisi oltin medal sohibi bo'ldi.

XXII Olimpiada o'yinlari, 1980 yil, Moskva. Bu o'yinlarga Vyetnam, Angola, Zimbabve, Mozambik kabi mamlakatlar birinchi marotaba tashrif buyurishdi. 25 ta sport turi bo'yicha 203 ta medallar shodasi (komplekt) uchun kurash olib borildi. O'yinlarga AQSH va boshqa bir qator kapitalistik mamlakatlardan sportchilar qatnashmadi. Bu haqda o'tgan boblarda bayon etildi. Olimpiada dasturi o'tgan o'yinlarga nisbatan keng va boy edi. O'yinlarda 80 dan ortiq davlatlarning sportchilari ishtirok etdi. 36 ta jahon, 74 ta Olimpiada rekordlari o'rnatildi.

XXIII Olimpiada o'yinlari, 1984 yil. Los-Anjeles (AQSH). O'yinlarda SSSR va bir qator sotsialistik davlatlar (SSSR tarafdorlari) ishtirok etishmadi. Buning sababi AQSHga boykot javobi bo'lsa, ikkinchidan AQSH hukumati sportchilar xavfsizligini o'z bo'yniga olmadi. O'yinlarda AQSH sportchilari oldingi safda bordi.

XXIV Olimpiada o'yinlari, 1988 y. Seul (Janubiy Koreya). Avvalgi boblarda ta'kidlanganidek, XOQ Prezidenti Xuan Antonio Samaranch va xalqaro sport uyushmalarining rahbarlari tomonidan olib borilgan faol harakatlar tufayli SSSR va AQSH sportchilari yana sport maydonlarida kuch sinasha boshladilar. O'yinlarda 159 mamlakatdan 8473 sportchi ishtirok etdi. AQSh - 612, SSSR - 518, Janubiy Koreya - 467, GFR - 407, Kanada - 382, Buyuk Britaniya - 370, Xitoy - 293, GDR - 288 sportchi bilan qatnashdi. Olimpiadada SSSR 132 medal (oltin - 55, kumush - 31, bronza - 46 ta) bilan oldingi o'ringa chiqdi. GDR 102 ta (37-35-30) va AQSH 94 ta medal bilan (36-31-27) keyingi o'rinlarni egalladi.

XXV Olimpiada o'yinlari, 1992 yil. Barselona (Ispaniya). Bu o'yinlarda sobiq SSSR o'miga Rossiya bilan hamkorlikda sobiq ittifoqdosh Respublikalarning (MDH) sportchilari so'nggi marta biigalikda ishtirok etishdi. O'yinlarda mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH, AQSH, Germaniya, Xitoy, Kuba, Vengriya mamlakatlarining sportchilari shiddatli kurashlar olib borishdi. MDH - 112 medal (45 ta oltin, 38 ta kumush, 29 ta bronza) bilan birinchilikni egalladi. AQSH - 108 medal (37-34-37), Germaniya - 82 medal (33-21-28), Xitoy - 54 medal (16-22-6), Kuba - 31 medal (14-6-11) va Vengriya - 30 medal (11-12-7) olishga muvaffaq bo'ldi.

XXVI Olimpiada o'yinlari, 1996-yil, Atlanta (AQSH). Bu o'yinlar 19 iyuldan 4 avgustgacha davom etdi. Ularda 197 milliy Olimpiya o'yinlari qo'mitalarining 10305 nafar sportchilari ishtirok etdi. Bu Olimpiada o'yinlari tarixida eng yuqori natija edi. Musobaqalar 26 sport turi bo'yicha o'tdi. Kurashlarda AQSH 44 ta oltin, Rossiya- 26, Germaniya - 20, Xitoy - 16, Fransiya - 15, Italiya - 13, Avstraliya - 9, Kuba 9 ta oltin medallarni sovrindori bo'lishdi. Bu yerda ham ko'ngilsiz hodisa yuz berdi. 27-iyul kechasi Istirohat bog'ida bomba portladi. Natijada, 44 yoshli amerikalik ayol va 40 yoshli turk telekommentator vafot etdi. AQSH Prezidenti Bill Klinton chiqish qilib, mintaqaning barcha hududlaridagi qo'poruvchilarni qoraladi. XOQ bir daqiqa motam sukutini o'tkazib, o'yinlarni davom ettirishga qaror qildi.

XXVII Olimpiada o'yinlari - 2000 y. Sidney (Avstraliya). O'yinlar noyabr oxiri va dekabr oyining boshida o'tkazildi. Bu o'yinga 200 dan ortiq milliy olimpiya qo'mitalarining 11 ming sportchisi ishtirok etishdi. Medallar soni bo'yicha AQSH (oltin - 39, kumush - 25, bronza 33) birinchi, Rossiya (32-28-28) - ikkinchi va Xitoy (28-16- 15) uchinchi o'rinni egalladi. To'rtinchi o'rinni Avstraliya (16-25-17) va beshinchi o'rinni Germaniya (14-17-26) egallashga muvaffaq bo'ldi. Bu Olimpiada XX asrning oxirigi o'yini sifatida tarixda qoldi.

XXVIII Olimpiada o'yinlari Afinada 2004 yilda o'tkazildi. Barcha Olimpiya o'yinlari ochilishi marosimi katta tantana bilan boshlanadi. Afinada qadimgi greklarning milliy an'analari va hozirgi zamon texnik vositalari faqat ishtirokchilarnigina emas, balki televideniya orqali tomosha qilgan millionlab kishilarni ham hayratga soldi.

XXIX Olimpiada o'yinlari Pekinda 2008-yilda o'tkazildi. Olimpiada o'yinlarida jahonning 204 davlatidan 11500 nafar sportchi 28 sport turlari bo'yicha musobaqalarda ishtirok etishdi.

XXX Olimpiada o'yinlari Londonda 2012-yilda o'tkazildi. 2012 yil 27 iyul - 16 avgust kunlari London shahrida bo'lib o'tgan XXX yozgi Olimpiada o'yinlarida jahonning 205 davlatidan 10500 nafar sportchi 302 komplekt medallari uchun 26 sport turlari bo'yicha musobaqalarda ishtirok etishdi Olimpiada o'yinlari davomida jami 44 ta jahon va 117 ta olimpiya rekordlari o'rnatildi.

Olimpiada kongresslari va hozirgi davr muammolari

Hozirgi davr olimpiada harakati va olimpiada o'yinlari katta qarama-qarshiliklar zamonida rivoj topmoqda. Davr taqozosi bilan olimpizm mavjudligi haqida XOQ rahbarlari davlat arboblari, ba'zi sport uyushmalari xodimlari har xil nazariyalar, dasturlar (konsepsiya) Olimpiya harakati va olimpiya o'yinlari, ulardagi tijorat ishlari, kelajakdagi o'yinlarni o'tkazadigan joylar haqida o'zlariga katta baho berishmoqda, turli bashoratlarni qilishmoqda.

Olimpiya kongresslari. 1973 y. Varnada (Bolgariya) o'tkazilgan X Olimpiya kongressi olimpiya harakati muammolarini butunlay hal qilishga kirishdi. Uning kun tartibida: hozirgi davr olimpiya harakati va uning rivojlanish istiqbollari; XOQ, XSF va MOQning o'zaro munosabatlari, keyingi olimpiya o'yinlarining qiyofalari kabi masalalar muhokamaga qo'yildi. Kun tartibidagi masalalarning barchasini hal etisha olmagan bo'lsada, uch tomonlama (XOQ, MOQ va XSF) komissiya tuzildi. Shuningdek, kongress yakuni hujjatlari («Uch tomonlama komissiyaning xulosalari», «Jahonning barcha sportchilariga murojaat») olimpiya harakatining keyingi demokratlashishiga ancha turtki bo'ldi, kongress dunyodagi barcha sportchilarga murojaat qabul etib, ularni xalqaro tinchlik va do'stlikni mustahkamlash hamda Olimpiya harakatining sofliги yo'lida kurashishga chaqirdi.

Olimpiya harakatini yanada rivojlantirishda 1981-yilda Baden-Badenda (Germaniya) o'tkazilgan XI kongress muhim ahamiyat kasb etdi. Bunda uchta masala muhokamaga qo'yildi: keyingi olimpiya o'yinlari; sportda xalqaro do'stlik aloqalari; olimpiya harakatining istiqbol yo'llari. Muhokama jarayonida keyingi olimpiya o'yinlarini o'tkazish masalasi munozaralar, bahslarga sabab bo'ldi, turli munosabatlar izhor etildi. Shuningdek, hozirgi davr olimpiya harakati xususida ham har xil fikrlar bildirildi.

Kongressda XOQning 82 a'zosi, XSFning 37 vakili va Milliy Olimpiya qo'mitalarining (MOQ) 149 vakili ishtirok etdi. Kongressda ilk bor 34 nafar olimpiya chempionlari ham qatnashdi. Kongress tomonidan yakunlovchi qaror (deklaratsiya) qabul qilinib, unda quyidagi jihatlar bayon etilgan edi:

- Olimpiya o'yinlarida «ochiq o'yinlar» uchun joy yo'q;
- Olimpiya o'yinlariga sportchilarni qo'yish tamoyillari («26-qoida» Olimpiya xartiyasi) saqlanib qolaveradi;
- Olimpiya (marosimlari) har doimgidek davom etadi;

- Olimpiya o'yinlarini turli mamlakatlarda o'tkazish amaliyoti davom ettiriladi;
- Olimpiya o'yinlarini tashkil qiluvchi qo'mita va XOQ, XSF, MOQlarining o'zaro munosabatlari yanada mustahkamlab boriladi;
- doping iste'mol qiluvchilarni yanada qattiqroq jazolash choralari ishlab chiqiladi;
- sportda kamsitish faoliyatlariga qarshi kurash davom ettiriladi;
- «Olimpiya birdamligi» dasturini bajarishda qatnashuvchilar sonini ko'paytirish, taraqqiy etayotgan mamlakatlarga ko'maklashish tadbirlari rejalashtiriladi;
- matbuot, teleradio orqali sport harakatidagi ijobiy jihatlarni ko'proq yoritish, yoshlarning sportga qiziqishini tarbiyalashga e'tibor berish;
- mamlakatlarning hukumatlaridan olimpiya harakatini rivojlantirishda ko'mak so'rash;
- xotin-qizlarning sport harakatiga rahbarlik qilishlariga keng yo'l ochish.

XX asrda Olimpiya harakati rivojlanishi asosiy yakunlarini 1994 yil 29 avgust – 3 sentabrda Parijda o'tkaziladigan XII Olimpiya kongressi ko'rib chiqdi. Bunda 3000 kishi ishtirok etdi, ya'ni XOQ (101), XSF (132), MOQ (407), shuningdek, murabbiylar, sportchilar, olimlar, ommaviy axborot vositalari, davlat va nodavlat tashkilotlarining vakillari qatnashdi.

Kongressga X.A. Samaranch raislik qildi. Bunda to'rtta masala muhokama etilib, har biri bo'yicha tavsiyalar qabul qilindi, ya'ni:

- 1.Hozirgi davr Olimpiya harakatining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga qo'shayotgan ulushlari (hissalari).
- 2.Jamiyatda sportchining o'rni va roli.
- 3.Sport ijtimoiy hayotda (sport va siyosat, sport va iqtisod, sport barcha uchun, taraqqiy etayotgan mamlakatlarda sport).
- 4.Sport va ommaviy axborot vositalari.

Kongressdagi mulohazalar, muzokaralarda XX asr davomida sportchilar mahoratini oshirish, yoshlarni tarbiyalashda olimpiya harakati, olimpiya o'yinlari g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lganligi ta'kidlangan.

Katta sportda sportchilarni tayyorlashda ilmiy-texnik taraqqiyot natijalari, zamonaviy uskunalar keng foydalanish zarurligi alohida qayd etildi.

Sportning ijtimoiy-tarbiyaviy va iqtisodiy salohiyati tobora oshib borayotganligi tufayli davlat rahbarlariga uni tobora rivojlantirishda yordam ko'rsatib turishlari, tavsiya etildi.

Jismoniy tarbiya va sportning mohiyati, olimpiya g'oyalarning ahamiyati o'sib borayotganligini e'tiboiga olgan holda, matbuot, teleradio faoliyatlarini maqsadli yo'naltirish ham taklif etildi.

Hozirgi zamon xalqaro sport va olimpiya harakatida XII Kongressdan keyin ham qator jiddiy muammolar saqlanib qolayotganligi ma'lum bo'ldi.

Ulardan biri dopingdan foydalanish, ikkinchisi Olimpiya o'yinlari va boshqa musobaqalarda hakamlikdagi odillik masalasi edi.

Hozirgi davrda sport natijalarining o'sishi tufayli sportchilarni tayyorlashda ma'lum qiyinchiliklar vujudga kelmoqda. Shu sababdan, ba'zi bir murabbiylar sportchilar faoliyatini sun'iy ravishda (doping asosida) kuchaytirmoqda. Olimpiya

o'yinlarining yaxshi an'alarini saqlash yo'lida fidokorona mehnat qilayotganlar bu yo'lida qattiq kurashlar olib bormoqda.

Turli xil moddalarni qabul qilish sportchilar salomatligiga putur yetkazadi, o'zaro munosabat, do'stlik va hamkorliklarga barham beradi. Shu sababdan, 1962-yil Moskvada bo'lib o'tgan XOQ sessiyasida maxsus rezolutsiya qabul qilingan, unda dopinga qarshi kurashda faol ishlash zarurligi uqdirilgan edi. Shunga qaramasdan, bu nuqson kamayish o'rniiga tobora kengaymoqda. 1970-2005-yillar orasida har xil sport turlarida o'nlab jiddiy, hatto fojiviy hodisalar hisobga olingan. IX Panamerika mintaqaviy o'yinlarda AQSHning 13 ta yengil atletikachisi doping ishlatganligi uchun o'yinlardan chetlashtirilgan.

XII Osiyo o'yinlarida (Xirosima, 1994) 11 ta xitoy sportchisi man etilgan gormonal preparatlarni ishlatganligi uchun musobaqalardan ozod qilingan. Shu sababdan, XOQ tomonidan so'nggi olimpiya o'yinlarida dopinga qarshi xizmat komissiyalari tuzildi. Xalqaro sportda doping ishlatish hollarining ko'payishi sababli XOQ 1999 yil 2-4 fevralda Xalqaro konferensiyada buni maxsus masala qilib ko'tarib chiqdi. Sportda bellashuvlarning halol, odilona bo'lishini ta'minlashda hakamlilik omili ancha ustuvor turadi. XOQ xartiyasi va XSFning nizomlarida hakamlarning haqqoniy, adolatli bo'lishi alohida ta'kidlangan.

Shunga qaramasdan, olimpiya o'yinlari xalqaro sport musobaqalari va ular bilan aloqador faoliyatlarda hakamlar, tashkilotchi rahbarlar orasida g'irromlik, vijdonsizlik, hatto sotqinlik holatlari ko'p uchramoqda. Ularni butunlay yo'q qilish yo'lida mutaxassislar, axborot vositalari izchil kurash olib bormoqda.

Konkida figurali uchish, badiiy va sport gimnastikasi, boks, kurash, sport o'yinlarida natijalar bir yoki bir necha hakamlarning subyektiv fikrlari bilangina baholanadi. Bunday holatlarda ko'pincha chalkashlik yuz beradi yoki ataylab tarfashlik qilish kuzatiladi. Bu holatlar maxsus yig'ilishlarda ko'rib chiqiladi va nohaq hakamlar jazolanadi. Shu sababdan, hakamlilik muammolari ilmiy-texnik jihatdan o'rganilib, eng zamonaviy texnik vositalardan foydalanishga o'tilmoqda. Ularning dalillari esa hakamlar hay'ati va nazorat qo'mitalarining ko'z oldida qayta namoyish etiladi. Bu o'rinda futbol o'yinidagi jiddiy harakatlarni video tasviiga olish va qayta ko'rsatishni misol tariqasida keltirishning o'zi kifoyadir.

Olimpiya harakatida o'yinlar dasturi masalasi qattiq kurashlaiga sabab bo'lmoqda. Sportning u yoki bu turini kamaytirish yoki ko'paytirishga qaratilgan harakatlar o'yinlarning to'xtatilishi darajasigacha olib borishi mumkin.

Shu sababdan, sport turlari hozirgi davrda jamiyat taraqqiyotiga mos kelishi lozim. O'yinlar ilmiy-texnika taraqqiyoti, umumiy ijtimoiy taraqqiyot jarayonlarini hisobga olmog'i, sportning kurashchanlik, go'zallik, hamjamiyatlik, do'stona muhitini yaratish tamoyillariga tayanishi shartdir.

Hozirgi davr muammolaridan biri, XOQ, MOQ, XSF faoliyatlarini muvofiqlashtirib turishdan iborat. Keyingi olimpiya o'yinlarining talab darajasi tashkil qilinishi shunga bog'liq bo'lib qolmoqda. MOQ hukumat tashkilotlari bilan, XOQ esa YuNESKO va BMT bilan uzviy aloqada ish olib bormog'i kerak.

2000 yilda XOQ prezidenti X.A.Samaranchning lavozimdagi muddati tugadi. Lekin Sidneyda (Avstraliya) bo'ladigan XXVI Olimpiya o'yinlarini o'tkazish va uni yakunlashgacha u o'z lavozimida faoliyat ko'rsatdi. X.A.Samaranch yoshi 80 dan oshganligi tufayh iste'foga chiqishini ma'lum qildi. 20 yildan (1980-2000 y.) ortiq

davr mobaynida u XOQ Prezidenti sifatida xalqaro sport va olimpiya harakatining rivojlanishi yo'lida katta mehnat qildi. Buni sport olamining yetakchi va rahbar xodimlari tan olishdi. 2001 yil 13 iyulda Moskvada XOQning 112-sessiyasi bo'lib o'tdi. Sessiyada asosan navbatdagi o'tkaziladigan Olimpiya o'yinlari shahrini belgilash va yangi prezidentni saylash kabi masalalar muhokama etildi. Yangi prezident lavozimiga belgiyalik Jak Rogge ko'p ovoz olib, XOQ prezidenti etib saylandi.

Jak Rogge 1942 yil 2 may kuni Gent shahrida tug'ilgan. U tibbiyot fanlari doktori, jarroh; ingliz, fransuz, nemis, golland va ispan tillarida gaplasha oladi. Regbi va yelkanli kema sporti bilan shug'ullangan. Yelkanli kema sporti bo'yicha Belgiya chempioni, Olimpiada (1968, 1972, 1976 yillar) o'yinlari ishtirokchisi. U Yevropa Olimpiya qo'mitasi Prezidenti (1989 y.) Insbruk, Kalgarida o'tkazilgan qishki Olimpiya o'yinlari missiyasi rahbari, Moskva (1980), Los-Anjeles (1984) va Seul (1988) olimpiadalari missiyasi rahbari bo'lgan. Dopingga qarshi Butunjahon Ittifoq agentligi (ADA) a'zosi, 1991 yildan XOQ a'zosi, olimpiada harakati, dasturi va komissiyasi a'zosi. XXVII va XXVIII Olimpiada o'yinlarini muvofiqlashtirish komissiyasining rahbari bo'lgan.

Xulosa shundan iboratki, XX asrning ikkinchi yarmida bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlari, kongresslari va turli sport tadbirlari Olimpiya harakatini rivojlantirishi hamda uni davr talablari asosida demokratlashtirish yo'llari ancha ijobiy bo'ldi. Bunda XOQ prezidenti Jak Rogge, Xalqaro sport uyushmalari rahbarlari, eng muhimi Olimpiya o'yinlarini o'tkazuvchi mamlakatlarning hamkorliklari ancha kuchaydi. Hozirgi davr xalqaro sport va olimpiya harakati muammolarini hal etishda jahon jamoatchiligi birdamligi yuzaga keldi.

?

Pyer de Kubertenning Olimpiya o'yinlarini tiklashdagi asosiy faoliyatlari nimadan iborat edi?

Bu davrda o'tgan Olimpiya o'yinlarining asosiy xususiyatlari nimada?

Olimpiya o'yinlarining eng yaxshi sportchilaridan kimlarni bilasiz?

XX asrning birinchi yarmidagi XOQ prezidentlari kimlar edi?

Olimpiya ramzlari va belgilari nimalardan iborat?

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.

Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish. T., 2008

Olimpiya bilimlari asoslari, o'quv qo'llanma, T., «Sharq» nashr., 2002/

Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T., 2008.

XOQ PREZIDENTLARI

№	XOQ prezidenti	Rahbarlik yillari	Davlat vakili
1	Demetrius Vikelas	1894-1896	Gretsiya
2	Per de Kuberten	1896-1916,1919-1925	Frantsiya
3	Godfri de Blone	1916-1919	Shveysariya
4	Anri de Baye-Latur	1925-1942	Belgiya
5	Yuxanes Zigfrid Edstryom	1942-1952	Shvetsiya
6	Eyveri Brendej	1952-1972	AQSH
7	Maykl Morris Killanin	1972-1980	Irlandiya
8	Xuan Antonio Samaranch	1980 -2001	Ispaniya
9	Jak Rogge	2001- hozirgi davrgach	Belgiya

XOQ KONGRESSLARI

№	O'tkazilgan yil	O'tkazilgan joyi
I	1894	Parij
II	1897	Gavr
III	1905	Bryussel
IV	1906	Parij
V	1913	Lozanna
VI	1914	Parij Париж
VII	1921	Lozanna
VIII	1925	Praga
IX	1930	Berlin
X	1973	Varna
XI	1981	Baden-Baden
XII	1994	Parij
XIII	2009	Kopengagen

Mavzu 7. MARKAZIY OSIYO VA O'ZBEKISTONGA XOZIRGI ZAMON SPORTINING KIRIB KELISHI (XIX asr- XX asr boshlari)

1. XIX asrda Buxoro, Quqon va Xiva xonliklarida harbiy-jismoniy tarbiya.
2. Turkiston o'lkasida maktab va gimnaziyalarda jismoniy tarbiya.
3. Jadidlar faolyati va asarlarida jismoniy tarbiya masalalari.
4. Turkiston o'lkasida ilk sport to'garaklarining tashil topishi.

O'zbekiston mustaqilligi sharoitida sobiq Ittifoq davrida nashr etilgan o'quv qo'llanmalar va turli manbalarni o'rganishda xolisona va tanqidiy yondashishni taqozo etmoqda. Milliy xususiyatlarimizni kamsitish, aholining jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishini ta'minlashda bir tomonlama yondashganlik hodisalari tanqidiy ravishda ifoda etilmagan. Sobiq ittifoq davrida Turkiston o'lkasidagi tarixiy voqe'liklar ataylab buzib ko'rsatildi. Chunki chor Rossiyasining bu o'lkaga turli bahonalar bilan kirib kelishining asosiy sababi bosqinchilik edi. Rossiyaning bosqinchilik yurishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, XVI asrdan – XIX asrning birinchi yarmigacha O'rta Osiyo hududi uchta xonlikka bo'lingan edi: Buhoro amirligi, Hiva va Qo'qon xonliklari. O'zbek xonliklaridagi ijtimoiy va davlat tuzumi feodal tuzumidan iborat edi. Bu davlatlarning boshqaruv shakli feodal monarxiyalardan iborat bo'lgan.

XVIII-XIX asrlarda xonliklarda qo'shinlar muntazam armiya tariqasida bo'lmasdan, balki asosan otliq navkarlardan iborat edi. Navkarlar xon xizmatkorlarining alohida toifasi bo'lib, soliqlardan ozod qilib qo'yilar va urush boshlanib qolgan taqdirda butun qurol-yaroqlari va o'zlarining jangovar otlari bilan kelib, viloyat hokimi yoki bekning qo'l ostida to'planishga majbur edilar.

Buxoro amirligida davlat boshqaruvi va qo'shin Xonlikda hokimiyat huquqi chegaralanmagan amirlar ixtiyorida bo'lgan. Jamiyat hayoti shariat qonunlariga asoslangan holda shakllantirilgan edi. Xonlikda shayxulislom katta mavqega ega bo'lgan. U eng yirik ruhoniy va sud ishlarining sardori hisoblanib, jamiyatning ma'naviy hayotini boshqargan Undan keyingi o'rinda qozikalon (oliy sud) turgan. Shuningdek, qo'shin uchun alohida qozi tayinlangan.

Xonlikdagi qo'shin tuzilishiga doir ayrim ma'lumotlarga ko'ra, u asosan otliqlardan tashkil topib, markaz, o'ng va chap qanotlarga bo'lingan. Markaz harbiy qismining oldingi safida bayroqdor jangchilar turgan. Rus manbalarining ko'rsatishicha, xonlik qo'shinida misdan 13 ta kichkina to'p, yetarli darajada porox bo'lgan. XVIII asrning oxirgi choragiga doir ma'lumotlarga qaraganda, xon 10 ming kishi atrofida qo'shin to'plash imkoniga ega edi. XIX asrning boshlarida cho'yandan yasalgan to'plardan foydalanilgan.

XIX asrning boshlarida yollanma askarlarning soni 19 ming kishiga borib, turli shahar va harbiy istehkomlarda harbiy xizmatni o'taganlar. XIX asrning o'rtalarida esa, harbiy qismlarning soni ancha oshib, to'plardan va miltiqlardan foydalanish nisbatan kuchayib bordi. Qo'shinda askarlarning soniga qarab yuzboshi va mingboshi singari harbiy lavozimlar mavjud edi. Umumiy qo'mondonlikni lashkarboshi ado etgan. Harbiy sarkardalarga qilgan xizmatlari uchun tanho yer tomorqalari tortiq qilingan, oddiy navkarlarga esa xizmatlari evaziga har yili bo'g'oy, kiyim-kechak va bir oz pul berilgan. Navkarlarning oti o'lib qolsa hazina hisobidan unga boshqa ot

berilgan. Navkarlarning bir oz qismidagina pilta miltqlar bo'lib, ko'pchiligi nayza va qilichlar bilan qurollangan edi. Hatto, XIX asrning boshlarida ham kamon o'qlar keng tarqalgan edi. Ba'zi navkarlarning temir yoki charm qalqonlari bo'lib, ular sovut kiyib olishardi.

XIX asrning boshlarida Buxoro amirligida 3600 ga yaqin navkar bo'lgan. Bu navkarlarning bir qismi professional jangchilar bo'lib, otish va nayza uloqtirishda mohir mergan bo'lganlar. Ular Buxoroning o'zida turar edilar.

Buxoroda muntazam qo'shinlar faqat XIX asrning 30-yillarida paydo bo'ldi va ular sarbozlar deb atalardi. 2 ming nafar sarbozlar o'ziga xos kalta, qizil forma mundir kiyib yurar, nayzali miltiq va to'pponchalar bilan qurollangan edilar. Sarbozlar oddiy xalq orasidan tanlab olinar edi. Har yili ularga harbiy yurish va qurolni ishlatish usullari o'rgatildirdi. Sarbozlar qo'shini XIX asrning o'rtalarida 80 ga yaqin to'p bilan qurollangan va amirning asosiy kuchi hisoblangan. Sarbozlar shahar tashqarisida, qishloqda oilalari bilan birga yashar va xizmatdan bo'sh vaqtlarida o'z xo'jaliklari bilan shug'ullanardilar.

Urush vaqtida qamal va boshqa ishlarni bajarish uchun dehqonlardan yordamchi lashkarlar – qoracherik olinar edi. Bu majburiyat dehqonlar uchun juda og'ir edi.

Madaniy hayotda ham ancha ishlar qilingan. Xon saroyida nodir asarlarni o'z ichiga olgan kutubxonaning bo'lishi diqqatga sazovordir. Misol tariqisida Abdulazizxon va Abdullaxonning kutubxonalarini ko'rsatish mumkin. Bu ilm-ma'rifat dargohida mohir xattotlar va musavvirilar ishlab nodir asarlarni tayyorlash va bezashga alohida ahamiyat berilgan. Adabiyot, tarix va boshqa fanlar sohasida qimmatli asarlar yaratilganligi ma'lum.

Xiva xonligida davlat boshqaruvi va qo'shin Xonlik taxtida eng ko'p o'tirgan xonlardan biri Sayid Muhammad Rahim II (1865-1910) bo'ldi. Xonlikda davlat tuzilishi Buxoronikidan deyarli farq qilmagan. Xon huquqi chegaralanmagan holda davlatni boshqargan. Undan keyingi eng nufuzli lavozim vazir yoki qushbegi hisoblanib, soliqlarni to'plash va umuman xonning barcha topshiriqlarini bajarish bilan shug'ullangan Shaharlarni hokimlar va ularning yordamchilari bo'lmish yuzboshilar va oqsoqollar idora qilganlar. Xonlik hayotida shayxulislom (oxun) va mufti salmoqli o'rin egallagan.

Xonlikning qo'shini asosan otliqlardan iborat bo'lib, unga lashkarboshi qo'mondonlik qilgan. Xiva xonligida otliq qo'shin bilan bir qatorda piyoda qo'shini ham bor edi, lekin otliq qo'shinlar piyoda qo'shinlarga qaraganda 8-9 baravar ko'p edi. Xiva xonligida 13 mingdan ko'proq otliq navkarlari bor edi. Navkarlarga qilgan xizmatlari evaziga suvli yerlar berilib, ular soliqlardan ozod qilinlar edilar.

Askarlar tinchlik paytlarida dehqonchilik va boshqa kasblar bilan shug'ullanganlar. Bunday askarlikka yozilgan kishilar soni XIX asrning 30-yillarida 40 ming kishiga borgan. Askarlik xizmatidagilar soliqlardan va jamoa ishlaridan ozod etilib, har bir kishi yurishda qatnashganligi uchun 5 oltin tanga olgan. Xonning xohishiga ko'ra o'zini ko'rsatgan harbiy lavozimdagilar 10, 20, 50, 100 va undan ko'proq miqdorda oltin tanga olishgan. Biylarga 50 tangadan 100 tangagacha, yuzboshilarga 10 tangadan 20 tangagacha maosh tayinlangan.

Xon saroyida yaxshi qurollangan 1000 kishi xizmat qilgan Qo'shinning asosiy qismi qilich, o'q-yoy va nayza bilan qurollangan. Oz miqdorda pilta miltiq va to'plar

bor edi. Unda o'zbeklar bilan bir qatorda turkmanlar, qozoqlar va qoraqalpoqlar xizmat qilganlar. Xiva xonligining qo'shini harbiy texnika jihatdan ancha orqada edi.

Xonlikda madrasalar qurishga katta e'tibor qaratilgan. 14 madrasa bunyod etilgan. Mingdan ortiq masjidlar din va xalq xizmatida edi. Maktablarda ham hayot qaynagan. Madrasalarning ko'pligi savodxonlikning ancha yuqori darajada bo'lganligidan darak beradi. Xonlikda san'at sohasida ham olg'a siljishlar yuz berganligi haqida ma'lumotlar bor. Bu davrda Xiva xonligi uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib, siyosiy tomondan ko'proq o'zaro chiqishmovchilik va qonli urushlar girdobida hayot kechirdi. XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmida xonlikda birmuncha qulay sharoit yuzaga kelgan bo'lsada, lekin fanva madaniyatning izchillik bilan rivojlanishiga o'zaro yo'l urushlar yo'l bermadi

Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi va qo'shin Qo'qon xonligidagi hokimiyatni boshqaruv tartiblari Buxoro va Xiva xonliklaridan deyarli farq qilmagan. Bu yerda ham xon cheklanmagan huquqqa ega bo'lib, o'zining xohish-irodasiga ko'ra ish yuritgan. Qo'shinda mingboshi, beshyuzboshi, yuzboshi va o'nboshi lavozimlari bo'lgan. Uning muayyan qismi muntazam xizmatni o'tab, ko'pchiligi tinchlik paytida dehqonchilik, hunarmandchilik va boshqa ishlar bilan shug'ullangan. Harbiy xizmatni o'tovchilarga bir ot va egar-jabduq berilgan. Yuzboshi bir yilga – 147 so'm, ellikboshiga – 98 so'm, o'nboshiga – 65 so'm, oddiy sarbozga – 48 so'm haq to'langan. Viloyatlardagi qo'shin hokim tomonidan ta'minlangan, poytaxtdagisi hukumat zimmasida bo'lgan. Qo'shin qilich, nayza, piltali miltiq va to'plar bilan qurollangan bo'lib, harbiy mahorat ancha pastlashib ketgan edi. Ichki o'zaro to'qnashuvlar, ayniqsa, Buxoro xonligi bilan urushlar qo'shinning tinkasini quritgandi.

XIX asr davomida qimmatli tarixiy asarlar yaratildi. 1822-yili Mirza Qalandar Isfaragiy tomonidan «Shohnoma» asari nihoyasiga yetkazildi. Bu manbada xonlikning tarixiga doir qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan

Xonlikda maktab-madrasalarda savod chiqarish bilan birga diniy va qisman dunyoviy fanlar bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazilgan. Ularda ta'lim va tarbiya olgan kishilar orasidan mashhur shoirlar, olimlar yeishib chiqqan.

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va uchta xonlikda yuzaga kelgan salbiy o'zgarishlar ular o'rtasidagi aloqalarning uzilishi, o'zaro nizolar, tashqi kuchlarning ta'siri va ichki ziddiyatlar bilan bog'lik bo'lgan. XIX asr boshida yuz bergan ma'lum iqtisodiy jonlanish Afg'oniston, Eron, Xitoy, Misr va Rossiya bilan o'rnatilgan iqtisodiy aloqalarga borib taqaladi. Xonliklarda tashqi mamlakatlar bilan iqtisodiy va diplomatik aloqalarni rivojlantirish bilan birga adabiyot, san'at, tarix va boshqa muhim ijtimoiy fanlar, me'morchilik va hunarmandchilik sohalari ravnaqiga katta e'tibor berilgan

Xonliklarning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga asketizm (yunoncha *askesis* - his-tuyg'ular ta'siri va dunyoviy hayot tarzidan voz kechish da'vatiga tayangan diniy tamoyil) diniy aqidalariga asoslangan musulmon dini katta ta'sir ko'rsatib kelgan. Xonliklarda ta'lim tizimi faqat diniy o'quv muassasalaridan iborat bo'lgan. Ta'lim muassasalarining asosiy turlariga boshlang'ich ma'lumot beradigan maktab hamda o'rta va oliy diniy ta'lim beradigan madrasalar kirgan edi. Madrasalarda talabalar diniy falsafa, arab tilining grammatikasi, musulmon huquqlari, mantiq

ilmlarini o'rganishgan Maktab va madrasalarda jismoniy tarbiya darslari bo'lmagan. Jismoniy mashq bajarish, hatto serharakat o'yinlar o'ynash ham ruhsat etilmagan.

Shunga qaramasdan, xalq o'zlarining milliy o'yinlarini tashkil qilishni davom ettirdi. Kurash, poyga, uloq, darbozlik, akrobatika, harakatli o'yinlar keng tarqaldi. Navro'z, hosil bayrami va boshqa udumlaiga bag'ishlangan xalq sayllari hamda katta to'ylarda polvonlarning bellashuvi, mohir chavandozlarning chaqqonligi, darboz o'yinlari, arqon tortishish, tosh ko'tarish kabi o'yin va namoyishlari hammani hayratga solar va juda qiziqarli bo'lgan.

Markaziy Osiyo hududida yashagan ajdodlarimizdan meros qolgan juda ko'p boy manbalar mavjud. Bunday tugamas boyliklar orasida jismoniy madaniyat alohida ahamiyat kasb etadi. Jismoniy madaniyat insonlarni bolalikdan sog'lom qilib o'stirish, ularning jismoniy va madaniy kamolotini ravnaq toptirishi, sog'lom turmush kechirish, mehnat qobiliyatini oshirish, uzoq umr ko'rishga ko'maklashuvchi muayyan faoliyatdir. Bunda ajdodlarimizning ov qurollarini yasash, tog', daryo, cho'llarda vahshiy hayvonlarni tutish uchun kuch-quvvat, epchillik, merganlikni o'rganganlar. Bunda otda turib kamondan o'q otish, nayza sanchish, kurashish, piyoda yugurish, to'siqlardan o'tish, an'anaviy urf-odatlar, ommaviy sayllarda harakatli o'yinlarni tashkil qilish kabi murakkab mashqlarni bajaiganlar. Turli janglarda bu qurollardan mohirona foydalanilgan.

Xalq o'z udumlari va an'analariida kurash, ot o'yinlari, qilichbozlik, darboz, poyga va turli harakatli o'yinlardan foydalanilganlar. Bu tadbirlar yoshlarni kuchli bo'lishi, Vatanni sevish, kasbni egallash va uddaburonlikka chorlagan.

Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya doimo an'anaviy hususiyatlarga ega bo'lgan. Jismoniy mashqlar empirik tarzda (yunoncha *empeiria* - tajriba yo'li bilan) vujudga kelgan va ilmga asoslanmagan bo'lsa ham, hamisha chuqur xalq an'analari o'zida saqlab kelgan Jumladan, milliy jismoniy madaniyat asosini ifodalovchi jismoniy tarbiyaning milliy shakllari, vositalari va uslublari shakllantirilib borilgan.

Markaziy Osiyoda asosan kurash turlari va chavandozlik sport sifatida shakllangan bo'lib, musobaqalar xalq bayramlari, milliy sayillar va turli tantanalarda tashkil qilingan. Askarlar harbiy-jismoniy tayyorgarligi milliy jismoniy tarbiya shakllari yordamida amalga oshirilgan va mamlakatni jasurona himoya qilish yo'lida ko'p asrlar davomida to'plangan tajribalar umumlashtirilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent, Samarqand va Farg'onada hukm surgan Turkiston general-gubernatorlik hududida jismoniy madaniyat rus madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib kelgan va dastavval mahalliy milliy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lmagan. Shu yillar davomida Turkistonda zamonaviy sport turlari joriy etilmay kelgan va mahalliy millatga mansub aholi tarkibidan etakchi sportchilar etishib chiqmagan. Turkiston general-gubernatori mahalliy millat vakillarining sport jamiyatini tuzishga qat'iy qarshilik qilgan.

XIX asr oxiri – XX asrning dastlabki yillari O'zbekistonda zamonaviy sport turlari kirib kelgan va keng tarqalgan. Bunda rus madaniyati bilan o'rnatilgan aloqalar jismoniy madaniyat va sport tizimida ham kuzatiladi.

Turkiston o'lkasi - O'zbekistonda jismoniy madaniyat va zamonaviy sport tizimining shakllanishi va rivoshlanish tarixini shartli ravishda quyidagi davrlarga ajratish mumkin:

1. 1860–1890 yillar – ruslarning dastlab ilmiy ekspeditsiyalar tarkibida, keyin esa rus armiyasi bosqini oqibatida Turkistonga kelishi.

2. 1890–1920 yillar – rus aholisini Turkistonga ommaviy koʻchib kelishi va ular tarkibida mavjud boʻlgan koʻplab ziyolilar va pedagoglarning mahalliy aholi oʻrtasida rus madaniyatini shakllantirishlari.

3. 1920–1950 yillar – Oʻzbekistonda sobiq ittifoq jismoniy tarbiyasi tizimiga asoslangan jismoniy madaniyat va sportni shakllanishi hamda rivojlanishi.

XIX asr oxiri – XX asrning dastlabki yillarida Oʻrta Osiyo hududlarida sport turlarining rivojlanishiga real imkoniyatlar paydo boʻlgan. Rus halqini Turkiston oʻlkasiga ommaviy koʻchib oʻtishi, birinchidan zamonaviy sport turlarini rivojlantirishga imkon yaratgan boʻlsa, ikkinchidan mahalliy aholini jismoniy tarbiya va sport bilan shugʻullanishiga turki bergan. XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida Turkistonda ishlagan koʻplab pedagog ziyolilar, ayniqsa ularning oʻlkada muqim qolib faoliyat koʻrsatgan qismi avvalo Turkistonning yirik shaharlarida yashagan evropalik aholi, keyin mahalliy aholi jismoniy madaniyatini shakllanishiga hissa qoʻshganlar.

Bu davrda Turkiston oʻlkasi ijtimoiy–iqtisodiy taraqqiyotida ham sezilarli oʻzgarishlar sodir boʻlgan. birinchidan, Oʻrta Osiyoga kapitalizmning kirib kelishi, turli banklar tarmoqlarini tashkil etilishi, zavod va fabrikalar, temir yoʻllarni qurilishi, ikkinchidan - mahalliy ziyolilarning etishib chiqishi va milliy progressiv harakatning faollashishi oʻlka aholisi bilimi va madaniyatini yanada oʻsishiga sabab boʻldi. Aynan shu davrda oʻzbek halqi hayoti va turmushida madaniyat sohasiga doir yangiliklar tashviqiy- targʻibiy nashr vositalari, jurnallar va kitoblar orqali aholi ongiga singdirila boshladi. oʻlkada koʻplab sanoat va qishloq hoʻjalik koʻrgazmalarining oʻtkazilishi nafaqat iqtisodiy aloqalarning oʻrnatilishiga, balki barcha halqlar madaniyatini oʻzaro yaqinlashishiga asos boʻldi .

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston oʻlkasida rus oʻquv yurtlari tizimi yaratildi. 1875 yilda Toshkent, Fargʻona, Samarqand va boshqa shaharlarda gimnaziyalar tashkil etildi, lekin ularda mahalliy millat vakillarining foizi juda kam edi. Bu oʻquv yurtlarining dasturida jismoniy tarbiya darslari umuman nazardan chetda kolgan edi. Hukumat halq maʼrifati toʻgʻrisida gʻamxoʻrlik qilmas edi. Masalan, 1914 - 1915 yillarda Turkiston halq taʼlimiga oʻlka byudjetining 2,3%, harbiy politsiya apparatini taʼminlash uchun esa 86,7% ajratilgan. 1914 yilda Turkiston oʻlkasida 160 ta maktab boʻlib, ularda 17 ming bola taʼlim olgan. Turkiston oʻlkasidagi maktablarda jismoniy tarbiya muvaqqat boʻlib, hech qanday tizimga asos solinmagan, chunki jismoniy tarbiya va sport boʻyicha ishlab chiqilgan maxsus dasturlar boʻlmagan.

1890 y. Turkiston oʻlkasining harbiy maktab va bilim yurtlarida gimnastika, qilichbozlik, otish va turli oʻyin mashgʻulotlari oʻtkazila boshlangan Bu davrda Turkiston oʻlkasidagi ayrim oʻquv yurtlarida jismoniy tarbiya joriy qilishga birinchi marta urinib koʻrilgan. Biroq jismoniy tarbiya mashgʻulotlari muntazam oʻtkazilmas edi, chunki oʻqituvchilar, binolar va jihozlar etishmas edi.

XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida Turkistonda milliy ziyolilarning maʼrifatparvar jadidchilik harakati (arabcha *jadid* – yangi) vujudga kelib, ular tomonidan yangi maqomga hos maktablar tashkil qilingan. Jadidchilar dasturi taʼlim tizimini islohot qilishga qaratilgan boʻlib, quyidagi vazifalarni oʻz oldiga qoʻygan

edi: yoshlarga amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni berish; ta'lim sohasida, musulmon maktablaridan farqli o'laroq, o'qitishning yangi zamonaviy shakllarini qo'llash. Yangi usul maktablarida o'rta asr individual o'qitishdan sinflardagi dars tizimiga o'tilgan. Sinflarda geografik haritalar, globuslar va boshqa ko'gazmali qurollar paydo bo'lgan, darslar orasida tanaffuslar kiritilgan, o'quvchilarni urib jazolash bekor qilingan.

Shunga o'hshash barcha o'zgarishlar katta ahamiyatga ega bo'lgan. Biroq bu maktablarda ham jismoniy tarbiya darslari muntazam o'tkazilmagan, faqatgina tanaffuslarda o'qituvchilar rahbarligida harakatli o'yinlar tashkil qilingan.

Abdulla Avloniy (1878-1934). Taniqli o'zbek pedagogi va olimi Abdulla Avloniy Toshkent shahrida, mayda hunarmand-to'quvchi oilasida dunyoga keladi.

XX asr boshlarida O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotida va pedagogik fikrlarning rivojida Abdulla Avloniy alohida o'rin egalladi, butun faoliyati davrida u o'z xalqiga xizmat qiladigan komil insonni yetishtirish, uning ma'naviyatini shakllantirishga alohida e'tibor berdi.

A. Avloniy «Usuli jadid» maktablari uchun 4 qismdan iborat «Adabiyot yohud milliy she'rilar» hamda «Birinci muallim», «Turkiy gulison yohud axloq», «Ikkinchi muallim», «Maktab gulistoni» kabi darslik va o'qish kitoblari yaratdi. «Turkiy gulison yohud axloq» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi ilm-axloq haqida fikr yuritiladi.

Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi 4 bo'limga ajratdi: 1. «Tarbiyaning zamoni». 2. «Badan tarbiyasi». 3. «Fikr tarbiyasi». 4. «Axloq tarbiyasi». «Tarbiyaning zamoni» bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. «Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» deb uqtiradi. Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdir. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq, deb hisoblaydi Avloniy.

Tarbiya zurriyat dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan – uy, bog'cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushuntiradi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish lozimligini uqtiradi. Avloniyning fikricha, sog'lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo'lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. «Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir».

A. Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog'lom qilib o'stirishda otanalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o'qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi.

Abdurauf Fitrat (1886-1934). Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat Buxoro shahrida tug'ilgan. «Fitrat» Abduraufning adabiy taxallusi bo'lib, bu so'z tug'ma tabiat, tug'ma iste'dod degan ma'noni anglatadi.

XX asr boshida butun Sharqda bo'lgani kabi Buxoroda ham ijtimoiy fikr taraqqiyotida jiddiy uyg'onish boshlanib, jadidchilik harakati keng yoyiladi. Amir istibdodining og'irligi Buxoro jadidlarini maxfiy jamiyat tuzishga majbur qildi. Buxoroda jadidlar «Yosh buxoroliklar» nomi bilan ish olib bordi. A. Fitrat mana shu

harakatning rahbarlaridan biri edi. Yosh buxoroliklar o'z faoliyatlarining boshlarida yangi usuldagi maktablar ochib ularda boy hamda kambag'allarning bolalarini o'qitdilar.

Fitrat 1909-yili «Jamiyati hayriya»ning ko'magida Turkiyaga o'qishga ketadi. 1913-yil 4 yillik o'qishdan so'ng Fitrat Turkiyadan Buxoroga qaytib keladi. U Turkiyadan ilg'or qarashlar bilan qaytgan edi.

Fitrat 1916-yili «Oila» nomli falsafiy asarini yozadi. Fitrat 1922-23-yillarda Buxoro Xalq Respublikasidan Germaniyaga, Turkiyaga talabalar yuborish, u yerdagi ilg'or Yevropa ta'lim-tarbiyasi, ilm-fan, texnika sirlarini o'rganish, yangi Buxoro Xalq Respublikasi va Turkistonda maorif va madaniyatni rivojlantiruvchi mahalliy kadrlar tayyorlash tashabbuskori va tanlovchilaridan biri bo'ldi. Leningrad Davlat Dorilfununi 1924-yili Fitratga o'zbek va tojik mumtoz adabiyotlari namoyondalari to'g'risidagi tadqiqotlari uchun professorlik unvonini beradi.

A. Fitratning «Rahbari najot» asari ham to'la ravishda ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlanadi. Ayniqsa, asarning uchinchi bobi oila, bola tarbiyasi, axloq-odob mavzulariga bag'ishlangan bo'lib, bu masalalar hozirgi davrda ham katta ma'rifiy ahamiyatga egadir.

Fitrat ota-onaning vazifasi o'z bolalarini yetuk kishilar qilib tarbiyalashlari zarurligini, bunda ayniqsa, 3 tarbiyaga: 1. Jismoniy tarbiya – salomatlik, 2. Aqliy tarbiya – sog'lom fikrlilik, 3. Axloqiy tarbiya – axloqiy sano, ya'ni axloqiy poklikka e'tibor berish kerakligi ta'kidlanadi.

Fitrat jismoniy tarbiyaga, kishining salomat va baquvvat bo'lib tarbiyalanishiga alohida ahamiyat beradi.

Fitrat bolani tug'ilmasdan burun, ona qornidaligidanoq tarbiyani boshlash kerak, chunki shu 9 oy muddatda farzand ona qoni bilan tarbiyalanadi, deb uqtiradi. Keyinroq bola tug'ilgandan keyin Fitrat bolalarning toza havoda bo'lishlari, atrof, tabiat go'zalliklaridan estetik zavq ola bilishlariga ham ahamiyat beradi.

Fitrat bolalarning jismoniy tarbiyasida turli harakatli o'yinlar katta o'rin tutishini ham aytib o'tadi. Ota-onalarga o'z bolalarining shunday o'yinlar bilan mashg'ul bo'lishlarini ta'minlashlarini maslahat beradi. U bu o'yinlar orqali bolaga hayotni o'rgatish, aqliy va axloqiy tarbiya ham berish mumkin, asosiysi bolani jismonan chiniqtirish, deb biladi. Fitrat yana bolalarning sog'lom, jismonan yetuk bo'lishlari uchun tozalikning ahamiyati juda kattaligini tushuntirib, bolalarga shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilishni o'rgatishni alohida ta'kidlab o'tadi.

Fitrat bunday ta'lim va tarbiyani, bolalarga yaxshi sharoitlar yaratib, ularning salomatliklari va yashashlari uchun g'amxo'rlikni faqat jadid maktablari berayotganini, lekin hukmron doiralar bu maktablarga qarshi chiqish bilan birga ular olib borayotgan ilg'or ta'lim-tarbiya usullariga ham qarshi chiqayotganini, bu maktablarni kofir maktabi deb, ularni faoliyat ko'rsatishga qo'ymayotganini ko'rsatib o'tadi. Shu bilan birga, eski maktablarda buning aksi bo'lib, bolalarning salomatliklari, ularning jismonan chiniqishlari uchun hech qanday sharoitlar yaratilmaganligini gapirib o'tadi.

Mustaqillik, demokratiya, ozodlik g'yolari Fitratning butun faoliyati va barcha asarlari va maqolalarida bosh maqsad bo'lib qolganligi bilan hozirgi yoshlarimizga, ularning mustaqil O'zbekistonning rivojlantirishlarida ibrat-namunadir.

Jismoniy madaniyat va sport tarhi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, XIX asr oxiri – XX asrning boshlarida hududda zamonaviy sportning rivojlanishi uchun imkoniyatlar paydo bo'lgan.

Turkiston o'lkasi shaharlarida ziyolilar tashabbusi bilan sport klublari va jamiyatlari tashkil qilina boshlagan. Sport seksiyalarida shug'ullanuvchilarning asosiy tarkibi harbiy ofitserlar, hizmatchi hodimlar va ziyolilardan iborat edi. Turkiston ziyolilari chet elda dunyoviy ta'lim olgan davrning eng ilg'or ma'rifatli kishilari edi. Ular horijiy davlatlar tajribasi bilan tanishuv hamda ma'rifiy faoliyat natijasida barkamol rivojlanishda inson uchun jismoniy tarbiyaning muhim o'rin egallashini anglab etganlar.

Bu davrda mahalliy aholi uchun yangi bo'lgan yevropa madaniyatining asta-

1904-yilda quvalik Xo'ja polvon Toshkentga kelib, «manman» degan polvonlarni bitta qo'ymay yiqitib yurgan. Bu paytlar Ahmad polvon belida yarasi bilan betobroq edi. Nomus kuchlilik qilib, Xo'janing shashtini qaytarmasdan kurashga tushadi. Ahmad polvon Xo'janing belbog'idan ushlab, bir silkitib ko'kragiga bosdida, muallaq ko'tarib, maydonni aylandi, so'ngra uni sekin yeiga qo'yib: «Mehmonsiz, siyladim», degan. Ahmad polvonning olijanoblighi tomoshabinlar olqishiga sazovor bo'ladi. Ahmad polvon 1911-yil fransuz qoidalari bo'yicha o'tkazilgan klassik kurashda Germaniya chempioni Giber ustidan g'alaba qozondi. Bunga o'xshagan polvonlar O'zbekistonning deyarli barcha hududlarida juda ko'p bo'lgan.

1903 y. Toshkentda birinchi tennis maydoni paydo bo'lgan. Uning ko'rinishi juda oddiy va to'siqlarsiz bo'lgan. Butun shahar bo'yicha faqatgina bilim yurti o'qituvchisi cheh millatiga mansub Van Drachekda bir nechta tennis to'plari va raketkalari mavjud bo'lib, uning rahbarligida o'quvchilar tennis to'rini to'qib olishgan edi. Keyinchalik tennis Andijon, Buhoro, Qo'qon, Farg'ona shaharlarida ommaviylashgan. XX asming 30-yy. tennisning rivojlanishiga Moskva shahridan kelgan mutaxassislar katta yordam berganlar.

1904 y. "Toshkent gimnastika va jismoniy mashq havaskorlari jamiyati", 1906 y. esa "Sokol" ("Lochin") engil atletika guruhi tashkil topgan. 1906-yildan boshlab O'rta Osiyoda futbol rasmiy ravishda tarkib topa boshlaydi.

1908 y. Turkistonda professional kurash bo'yicha chempionat o'tkazilgan edi. Bu chempionatda jaxonning taniqli kurashchilari rossiyalik I Poddubniy, I.Zaikin va b. ishtirok etganlar. Ular bilan mahalliy polvonlar Ahmad, Azim Ho'ja, Haydar Ali, Abdurahmon Vohitov, Toji Aglaev kurash tushganlar. Musobaqalar kurashning uch turidan iborat bo'lgan. o'zbek kurashi, rus belbog'li kurashi va frantsuz kurashi.

1910 y. Samarqandda – ovchilar jamiyati, Andijonda – "Diskobol" jamiyati tuzilgan. O'sha yili Toshkent va Farg'ona shaharlarida yugurish, sakrash va uloqtirish, atletizm va b. havaskor to'garaklar tashkil topgan edi. 1911-yildan boshlab esa Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Andijon, Qo'qon va boshqa shaharlarda turli xil musobaqalar, o'zaro futbol uchrashuvlari o'tkaziladi.

1911 y. Toshkentda "Okrug gimnastika-qilichbozlik maktabi" ochilgan va unda qilichbozlik, snaryadlar ustida gimnastika bo'yicha instruktorlar tayyorlangan. 1912 y. esa o'quv yurtlari uchun jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlaydigan birinchi gimnastika va harbiy saf kursi ochilgan. Bu maktabda 1912 y. eng yirik saralash musobaqalari o'tkazilib, Stokgol'mda bo'ladigan V Olimpiada o'yinlarida Rossiya jamoasini to'ldirish uchun Turkistondan eng yahshi sportchilar tanlab olingan edi.

1911-1912 yy. Farg'ona va Qo'qonda birinchi futbol jamoalari tashkil qilingan. Keyingi yillarda Turkistonning boshqa shaharlarida ham futbol jamoalari tuzilib, Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Andijon va Qo'qon jamoalari o'rtasida shaharlararo uchrashuvlar o'tkazilgan. 1913 y. Turkiston o'lkasida eng yirik sport jamiyati – "Toshkent havaskor sportchilar jamiyati" tuzilgan edi.

1916 yilda «Sport safarbarligi» degan tashkilot ish boshlaydi. Bunga gimnaziya, seminariya, real bilim yurti, kommersiya va hunar bilim yurtlarining talabalari bir oy muddatga safarbar etilar edi. Harbiy qo'shinlar uchun mo'ljallangan jismoniy tarbiya dasturi bu kursda qo'llanilgan. Buning asosiy maqsadi yoshlarni harbiy- jismoniy tayyorlash va ko'rikdan o'tkazish bo'lgan.

bo'lgan sport to'garaklari o'miga sport seksiyalarini (sho'ba) tashkil etish tavsiya etildi. Lekin bu tajribalar hayotda juda sekin amalga oshirildi

1928 yil avgustda Umumittifoq I spartakiadasi Moskvada o'tkazildi. Unda barcha ittifoqchi respublikalar va ba'zi bir chet mamlakatlarning sportchilari ishtirok etdi. 7225 qatnashchi orasida 600 dan ortiq inglizlar, argentinalik, germaniyalik, norvegiyalik, urugvaylik, finlyandiyalik, fransiyalik, chexiyalik sportchilar bor edi. Ikki hafta davomida yengil atletika, gimnastika, kurash, o'q otish, gorodki, eshkak eshish va boshqa sport turlari bo'yicha musobaqalar davom etdi. Umumiy yakunlar bo'yicha spartakiadada Rossiya - birinchi, Ukraina - ikkinchi, Belorussiya - uchinchi, O'zbekiston - to'rtinchi, Kavkazorti - beshinchi va Turkmaniston - oltinchi o'rinni egallashdi.

1929 yildan boshlab «Umumittifoq jismoniy tarbiya ikki haftaligi» kasaba uyushmalari tomonidan o'tkazila boshladi va bunda qishloq sportchilarining ham ishtiroki amalga oshirildi.

Partiya va hukumatning 1929-yil 23-sentabr hamda 1930 yil Iaprel qarorlariga asosan mamlakatda jismoniy tarbiya va sport ishlariga rahbarlik qilish tartiblari kuchaytirildi. Markaziy Ijroiya qo'mita (MIQ) tarkibida Butunittifoq jismoniy tarbiya kengashi tashkil etildi.

Yangi Konstitutsiya qabul qilinishi (1936) bilan bu kengash «Butunittifoq jismoniy tarbiya va sport bo'yicha qo'mita»ga aylantirildi.

1930 yildagi anjumanga asosan klublar tizimidan jismoniy tarbiya ishlab chiqarishga yo'naltirildi. Yangi ishchilar sport klublari o'rniga jismoniy tarbiya jamoalari (kollektivi fizkulturi) tuzila boshladi. Bunda «Har bir jismoniy tarbiyachi ilg'or, har bir ilg'or - jismoniy tarbiyachi» shiori keng tarqaldi.

1935-1936 yillarda ko'ngilli sport jamiyatlari tashkil etila boshlandi. «Dinamo» (1923), «Spartak», «Lokomotiv», «Krasnoye Znamena» (1935) jamiyatlarining ilg'or tajri- balariga tayanib, Kasaba uyushmalari Markaziy Kengashi qaroriga asosan 64 ta ko'ngilli sport jamiyatlari (DSO) vujudga keldi.

30-yillardagi jismoniy tarbiya va sport rivojlanishining muhim tomonlaridan biri siyosiy va davlatni himoya qilish tarafiga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

1930 yil Butunittifoq yoshlar tashkilotining (komsomol) tashabbusi va bevosita ishtiroki bilan «SSSR mehnat va mudofaasiga tayyor» (GTO) jismoniy tarbiya majmui tashkil etildi. 1931 yilda jismoniy madaniyat Oliy kengashi GTO majmuining I bosqichi va 1933-yilda II bosqichini tasdiqladi. 1934 yilda esa BGTO («Bud gotov k trudu i oborone») majmui bolalar uchun ishlab chiqildi va tasdiqlandi.

Bu uch bosqichli jismoniy madaniyat majmuida asosan, barkamollik va salomatlik yo'nalishlari mujassamlanib, sovet jismoniy tarbiya tizimining asosini tashkil etdi. Shu sababdan, barcha joylarda bu majmuaning talablari hamda me'yorlarini bajarishga bo'lgan qiziqish, intilish kuchaytirildi.

1940 yilda bu majmua yangidan qabul qilindi. Bunda majburiy va tanlov tartibiga imkoniyat berildi. Majburiy turlarga: gimnastika mashqlari, to'siqlarni oshib o'tish, suzish, chang'i sporti, yugurish, o'q otish, gigiyenik bilimlar asosini va jismoniy tarbiya tizimini bilish talab qilib qo'yildi.

Tanlab olish turlarida 7 guruh mashqlar tavsiya etildi. Bunda kuch, tezlik, chidamlilik, epchillik, botirlik va qat'iylik kabi sifatlarni, himoya va hujum, uloqtirish hamda otish usullarini rivojlantimvchi mashqlar ko'zda tutildi.

1929 yilda xalq komissarligi maktablarda 2 soatlik jismoniy tarbiya darslarini joriy etgan edi. Shu bilan birga bolalar sport maktablarini tashkil etish haqida qaror qabul qilgan edi. «Dinamo», «Spartak» sport jamiyatlari tarkibida sport maktablari tashkil qilingan.

1937 yilda 200 dan ortiq bolalar sport maktablari mavjud edi. Maktab o'qituvchilari va oliy o'quv yurtlari talabalarining umumittifoq sport musobaqalari tashkil qilindi.

Sovet jismoniy tarbiya tizimining ilmiy asoslari tobora rivoj topa boshladi. 1925, 1927, 1929 yillarda o'tkazilgan Butunittifoq ilmiy anjumanlarning xulosalari shuni ko'rsatdiki, jismoniy tarbiya tizimini ilmiy asoslashni yanada takomillashtirish kerak edi. Aksariyat ko'pchilik olimlarning diqqat-e'tibori hamon shug'ullanuvchilar ustidan tibbiy nazorat o'tkazib borishni yanada yaxshilashga qaratildi. Sportchilarning mushaklari rivojlanishi, yurak, o'pka va boshqa a'zolarining funksiyalari ustida bir qator olimlar tomonidan katta tadqiqotlar o'tkazildi. GTO (MMT) jismoniy madaniyat majmui va sport turlarining tayanch, sog'lomlashtirish va tarbiyaviy jarayonlarini hal etishga qaratilgan tadqiqotlar ham paydo bo'ldi.

Havaskorlik jismoniy tarbiya harakatida Butunittifoq ko'rik-tanlovlar o'tkazib borildi. Bunda markaziy shaharlar, sport jamiyatlari, sport klublari, jismoniy madaniyat jamoalari kengashlarining ilg'or tajribalarini ommalashtirish an'anaga aylandi. «Dinamo», «Spartak» va boshqa sport jamiyatlari juda katta tadbirlar o'tkazib, g'oliblikni qo'lga kiritdi, shu asosda hukumatning medal va yorliqlariga sazovor bo'ldi.

1932 yilda Butunittifoq kasaba uyushmalarining I spartakiadasi o'tkazilib, unda 3850 kishi qatnashdi. 1935-1937 yillarda yagona Butunittifoq sport tasnifi ishlab chiqildi va hayotga tatbiq etildi, bu esa sport maktabining asosiga aylandi. Shu sababdan, u yoshlarning sport tayyorgarligini oshirishning yagona tamoyili bo'lib xizmat qila boshladi. Keyinchalik bu tasnif qayta ishlab chiqilib, u ancha takomillashtirildi va o'z ichiga 34 sport turini oldi.

1937 yilda birinchi marotaba jismoniy tarbiya xodimlarining Butunittifoq namoyishi o'tkazildi. U har to'rt yilda o'tkazishga mo'ljallandi. 1939 yil 27 mayda «Xizmat ko'rsatgan sport ustasi» unvoni ta'sis etildi. 1939 yildan boshlab hukumat qarori asosida Butunittifoq jismoniy tarbiya xodimlari kunini o'tkazish odatga aylandi.

1940 yilda bu bayramga bag'ishlab o'tkazilgan tantanalarda mamlakatdagi 62 ming jismoniy madaniyat jamoasida 5.3 mln. kishi jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanayotganligi aytib o'tilgan. Bu davrda 6 ta institut va 25 ta texnikum jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini tayyorlashda faoliyat ko'rsatdi. Shuningdek, 378 stadion, 70 mingdan ortiq katta va kichik sport zallari qurildi.

30-yillarning qatag'oni (repressiya) sportni ham chetda qoldirmadi. Sport rahbarlari, yirik pedagog-olimlar begunoh jazolandi. Ular orasida Butunittifoq jismoniy madaniyat kengashi raisi A.K.Antipov, Butunittifoq jismoniy madaniyat va sport qo'mitasi raisi I.I.Xarchenko, Qizil sport internatsionalining Sovet sho'bas (seksiya) raisi M.S.Kedrov, Markaziy jismoniy tarbiya institutining rektori A.A.Zigmund va boshqalar bor edi.

Ikkinchi jahon urushidan oldingi 10 yillik davrda sovet sportchilarining xalqaro miqyosidagi obro'-e'tibori ancha oshdi. Sportchilarning yuqori natijalari va ommaviy

sport tadbirlari jahonga tarqala boshladi. Bu esa sport tashkilotlarining xalqaro aloqalarini ta'minladi va ularni rivojlantirishga katta xizmat qildi.

Ittifoq sportchilari urush va fashizmga qarshi kuchlarni boshqarishda o'ziga xos faoliyat ko'rsatdilar, 1934 yilda Parijda bo'lib o'tgan fashizmga qarshi sportchilar slyotida, 1937 yilda Antiverpenda o'tkazilgan III xalqaro ishchilar Olimpiadasida ishtirok etdilar. Ittifoq sporti xalqaro ishchilar sport harakatining oldingi safida dadil bordi.

Sobiq Ittifoq hukumati va sport tashkilotlari chet mamlakatlar bilan o'zaro hamkorlik va do'stlik faoliyatlariga ma'lum darajada e'tibor berib bordi. 1938-1940 yillarda mamlakatga 250 dan ortiq chet el sportchilari tashrif buyurishdi. O'z navbatida esa ittifoq sportchilaridan 175 nafar kishi chet mamlakatlarda bo'ldi.

O'sha davrda sovet mamlakati chet mamlakatlar bilan turli sabablarga ko'ra mustahkam aloqada emas edi va bu sportga salbiy ta'sir ko'rsatardi. Shu sababdan, Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ), Xalqaro sport uyushmalari va chet mamlakatlarning burjuaziya tashkilotlari ularni o'zlariga dushman deb bilishdi. Bu esa reaksiyon (sotsialistik tuzum dushmanlari) kuch sifatida tushunilar edi. Shu kabi sabablarga ko'ra, sovetlar mamlakatiga xorijiy davlatlarning deyarli hech biri xayrixohlik bilan qaramas edi.

Xulosa qilib aytganda, sobiq sovetlar mamlakati 1917-1941 yillar davomida jismoniy tarbiya va sportni yo'lga qo'yish, uni rivojlantirish masalalariga doir juda ko'p muhim tarixiy tadbirlarni amalga oshirdi.

Sovet sportini jahonga tanitish maqsadida 1928 yilda o'tkazilgan I Butunittifoq spartakiadasi shular jumlasidan edi. Uning an'analarini kasaba uyushmalari tashkilotlari keyinchalik davom ettirdi. Ilg'or tajribalar va sinov-tekshirishlar asosida sovet jismoniy tarbiya tizimining ilmiy-nazariy asoslari yaratildi.

XX asrning 30-40-yillar davomida sovet sportchilari chet mamlakatlar bilan o'zaro aloqalar bog'lashga urindi. Yoshlarning harbiy-jismoniy tayyorgarligini oshirish va jismonan barkamollikni ta'minlash yo'lida «Mehnat va mudofaaga tayyor» (GTO) jismoniy madaniyat majmui ishlab chiqildi va amalga oshirildi.

Jismoniy tarbiya va sportni ommalashtirishga qaratilgan tadbirlar

O'zbekistonda sportning rivojlanishi quyidagi ommaviy sport tadbirlari orqali amalga osiralgan:

1920 va 1921 yillarda Toshkent shahrida I hamda II O'rta Osiyo olimpiadasi bo'lib o'tdi. 1924 yilda Butunturkiston Olimpiadasi o'tkazildi. U Sharq jismoniy tarbiyachilarining bayramiga aylandi. Ushbu olimpiadada Sirdaryo, Farg'ona, Turkiston, Samarqand va boshqa viloyatlarning terma jamoalari ishtirok etdi.

1927 yil sentabrda va 1928-yil iyul oyida respublikamizning jismoniy tarbiya tashkilotlari birinchi hamda II Butuno'zbek spartakiadasini o'tkazdi. Bu musobaqalar o'zbek sportchilari uchun 1928-yilda Moskvada bo'lib o'tadigan Butunittifoq spartakiadasiga asosiy tayyorgarlik bo'lib xizmat qildi.

1933 yilda Toshkentda III Butuno'zbek spartakiadasi o'tkazildi. Spartakiadada respublikaning 8 ta shaharlaridan terma jamoalar ishtirok etdi.

1934 yilda O'ta Osiyo respublikalari va Qozog'iston milliy davlatlarga ajralishining 10 yilligi munosabati bilan I O'rta Osiyo spartakiadasi o'tkazildi. 1934 yildan boshlab respublika kolxoz-sovxozlari spartakiadalari o'tkazila boshlandi.

1935 yilda respublikada Toshkent shahar oliy o'quv yurtlari va texnikumlari spatakiadasi; Respulika bolalar spartakiadasi; I Butuno'zbek ayollar jismoniy tarbiya bayrami o'tkazildi.

1935 yilda Toshkent shahrida O'zbek davlat jismoniy tarbiya texnikumini ochish to'g'risida qaror qabul qilindi.

1936 yil sentabr oyida Toshkentda IV Butuno'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi, qatnashchilarni O'zbekiston KP Mkning sobiq Birinchi kotibi A.Ikromov tabrikladi.

1938 yilda Butunittifoq jismoniy tarbiya paradida respublikamiz vakillari qismdan iborat «O'zbek xalqining suv, yuqori paxta hosili uchun kurashi» inssterofkasini namoyish qildi.

1939-yilda bo'lib o'tgan Butunittifoq paradida O'zbekiston jismoniy tarbiyachilari gullab yashnayotgan bog' ko'rinishida chiqish uyushtirdilar.

1940-yildagi paradda O'zbekiston jismoniy tarbiyachilarining mavzusi qilib yana paxta-o'zbek xalqining asosiy boyligi tanlab olindi.

1936-1937 yillarda bolalar-o'smirlar sport maktablari (BO'SM) ochildi.

1943 yilda to'qqiz yillik tanaffuzdan so'ng Olma-Ota shahrida O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalari II spartakiadasi o'tkazildi.

1944 yil sentabrda Toshkentda Orta Osiyo va Qozog'iston Respublikalarining III spartakiadasi o'tkazildi.

1945 yilning 30 sentabridan 10 oktabrigacha IV Butuno'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi. Ushbu spartakiada parad bilan ichilib, unda 5 mingta jismoniy tarbiyachi qatnashdi.

1945 yilning 7 oktabridan 14 oktabrigacha Frunze (Bishkek) shahrida O'rta Osiyo va qozog'iston Respublikalarining IV spartakiadasi bo'lib o'tdi. Birinchi o'rinni egallagan respublikamiz jamoasi Butunittifoq jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi Qizil Bayroq ordeni bilan taqdirlandi.

1946 yilda respublikamiz vakillari Butunittifoq jismoniy tarbiyachilar paradida qatnashdi.

1948 yilda V Butuno'zbekiston spartakiadasi o'tkazildi. 1948 yil 10-15 oktabrda Dushanba shahrida komsomolning 30 yilligiga bag'ishlangan O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining V spartakiadasi bo'lib o'tdi. O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining VI spartakiadasi 1950 yilda Olma-Otada, VII spartakiadasi 1952 yilda Ashxobodda, VIII spartakiada 1954 yilda Toshkentda, IX spartakiada 1957 yilda Frunzeda (Bishkek) o'tkazildi. 1934-1957 yillar ichida O'rta Osiyo va Qozog'iston respublikalarining spartakiadasi to'qqiz marta o'tkazildi.

1951-1956 yillarda sport jamiyatiarining birinchiliklari, tarmoq spartakiadalari va turli xil sport musobaqalarida sport jamiyatiarining tashkilotchilik ishlari sezila boshladi. 1951 yil Samarqand, Xo'jayli, Kosonsoy, Termiz va Angren shaharlarida jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurtlari tashkil etildi. Ular boshlang'ich va yetti yillik (o'sha davrda) maktablar uchun jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlashda yangidan ish boshladi.

1952 yil Toshkent DPI tarkibidagi (1949 y.) jismoniy tarbiya fakulteti mustaqil bo'ldi. 1954-yil Farg'ona, 1956-yil Nukus DPIda ham jismoniy tarbiya fakultetlari ochildi.

1955 yil sentabr-oktabr oylarida O'zbek Davlat jismoniy tarbiya instituti tashkil etilib, iqtidorli sportchilarni talabalikka ilk bor qabul qildi.

1956 yil O'zbekiston sport tarixida salmoqli o'rinni egallaydi. Ya'ni shu yili yozda «Paxtakor» sport majmui qurilib bitkazildi va unda O'zbekiston sportchilarining eng katta bayrami bo'lib o'tdi. Bu tantana 1956 yilga SSSR xalqlarining 1-spartakiadasiga ko'rik-sinov tajribasini o'tadi.

1956 yildan boshlab, respublikamiz sportchilari sobiq Ittifoq xalqlarining hamma spartakiadalarida ishtirok eta boshlagan. I Ittifoq xalqlari spartakiadasi 1956 yilda; II-1959 y; III-1963 y; IV-1967 y; V-1971 y; VI-1975 y; VI-1979 y; VIII-1983 y; IX-1987 yilda o'tkazilgan. Hamma spartakiadalarining final qismi Moskva shahrida bo'lib o'tgan.

Urushdan keyingi yillarda tarmoqli jismoniy madaniyat va sport jamiyatlari tiklanib, ular o'z faoliyatlarini sportning ommaviyligini amalga oshirishga harakat qildi. Oliy o'quv yurtlarida «Nauka» («Fan»), O'rta maxsus o'quv yurtlari va mayda ishlab chiqarish korxonalarida (fabrika, savdo shahobchalari va h.k.) «Iskra» («Alanga»), «Lokomotiv», «Dinamo», «Paxtakor» kabi respublika va viloyatlarning sport jamiyatlari faol ish olib borishdi.

O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishda respublika va viloyatlardagi «Dinamo», «Spartak», «Paxtakor», «Fan», «Alanga» va boshqa sport jamiyatlari yangi usullar bilan faoliyat ko'rsatdi. Bunda yoshlarni sport unvonlari va darajalarini olishga bo'lgan qiziqishlari, yangi sport kiyimlari bilan ta'minlash, nishonlar (emblema) bilan sport maydonlariga chiqishga havas uyg'otish ustuvor edi.

Butunittifoq jismoniy madaniyatchilar namoyishiga tayyorgarlikda davlat va sport jamiyatlarining katta mas'uliyati zarur edi. Shu sababdan, unga maxsus tayyorgarlik ishlari 1-2 yil davom etar edi. Eng so'nggi (1954 y.) namoyishga tayyorlanish va unda qatnashish juda qiziqarli hamda muvaffaqiyatli bo'lgan edi. Namoyishga 300 dan ortiq yigit va qizlar ishtirok etdi. Ular orasida Samarqandlik M.Haqberdiyeva va jismoniy tarbiya pedagogika bilim yurtining talabalari A.Abduhakimov, D.Sharopov, N.Rahimovlar ham bor edi.

Sobiq Ittifoq davrida O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport sohasida ulkan yutuqlarga erishildi. Sport jamiyatlarining markazlashgan rahbarlik faoliyatlari (1957, 1987) sportga rahbarlik qilishning davlat jamoatchilik (1959-1968) usullari birmuncha markazlashtirildi va takomillashtirildi. Sport bilan shug'ullanuvchilarning ko'payishi, mutaxassislar tayyorlashning yangi yo'lga qo'yilishi (1966 y. qaror asosida), sport inshootlarining qurilish ko'lami oshishi ancha ortdi.

O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport harakatini boshqarishning asosiy shakli, davlat va jamoat shakli hisoblanadi. Jismoniy tarbiyani boshqarishning davlat shakli davlat organlari, O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi, jismoniy tarbiya hamda sportning rivojlanishiga bevosita rahbarlik qiladigan vazirliklar, idoralar va komitetlar orqali amalga oshiriladi. Bu Xalq ta'limi vazirligi tomonidan jismoniy tarbiya bo'yicha o'tkaziladigan ishlar va maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, muzeylar, kollejlardagi jismoniy tarbiya darslari, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlari hamda o'rta maxsus bilim yurtlari o'quv rejasidagi jismoniy tarbiya. Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan kasalxonalar, poliklinikalar, tug'ruqxonalar va davolash-profilaktika muassasalaridagi jismoniy tarbiya, Milliy mudofaa vazirligi tomonidan armiya va shaxsiy tarkib hamda harbiy bilim yurtlari tinglovchilarining jismoniy tayyorgarligidir.

Davlat shaklidagi boshqarishning o'ziga xos hususiyati bu davlat dasturlari va har tomonlama jismoniy rivojlanish vazifalarini ta'minlash, jismoniy mashqlar, gigiyena, o'z-o'zini nazorat qilish asoslari bo'yicha nazariy bilimlarni shakllantirish maqsadida turli jismoniy mashqlar bilan majburiy mashg'ulotlarning mavjudligi hisoblanadi, ya'ni davlat tasarrufidagi organlarning maxsus tizimi orqali sog'liqni mustahkamlash hamda yoshlarni mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyorlash kabi umum davlat vazifalarini hal etish amalga oshiriladi.

Respublikada jismoniy tarbiya harakatini boshqarish davlat tizimining hozirgi zamondagi rivojlanganlik darajasining huquqiy doirasi hajmini hisobga olgan holda quyidagi boshqaruv organlari tasnifini yaratishga imkon beradi:

1. Jismoniy tarbiya harakatini boshqarish bo'yicha maxsus huquqiy vakolatli organlar (Davlat sport qo'mitasi tizimi).
2. Umumiy vakolatli organlari – o'z tarmoqlarida jismoniy tarbiya harakatiga rahbarlikni amalga oshiradigan idoraviy tashkilotlar, vazirliklar, idoralar, komitetlar.

Davlatni boshqarishning demokratik asoslarini rivojlantirish boshqarishdagi jamoatchilikni rivojlantirish bilan bevosita bog'liq.

Jamiyat rivojlanishida yuzaga kelgan tarihiy vaziyat jamoatchilikning JT va Sni boshqarishda qatnashishi uchun aniq imkoniyatlar yaratdi, bu jismoniy tarbiya harakatini boshqarishda mustaqil boshqarish shaklini rivojlantirishga yordam beradi. Shunday tarzda boshqarishning jamoatchilik shakli paydo bo'ldi, u hozirgi zamonda ham muhim ahamiyatga ega.

JT va S jamoatchilik, mustaqillik shklida ishlarni tashkil qilish shunday tavsiflanadiki, u rahbar organlarning saylanishligi, mustaqil faoliyat ko'rsatishi, ixtiyoriyligi asosida olib boriladi, bu o'z navbatida ijodiy tashabbuskorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Jamoatchilik jismoniy tarbiya tashkilotlari faoliyati kasaba uyushmalari, KSJ va boshqa jamoa tashkilotlari tomonidan bevosita boshqarilib turiladi.

Mustaqillik shakllarining funksiyalari keng va har tomonlamadir. Bu yuqori darajada sport takomillashuvini ta'minlash, yuqori malakali sportchilarni tayyorlash, mehnat hamda dam olishni to'g'ri tashkil qilish, sog'liqni mustahkamlash va ijodiy umrboqiylikni saqlash, turli yoshdagi aholini mashg'ulotlarga jalb qilish va hokazodir.

Havaskorlik tashkilotlarida o'quv, qrbiyaviy, sport ishlari tavsiya hususiyatiga aga bo'lgan namunaviy dasturlar va nizomlar asosida olib boriladi. Ularning faoliyati demokratizm, tashabbuskorlik va jamoatchilikni keng jalb qilish asosida tashkil etiladi. Xalqaro federatsiyalar bilan ish yuzasidan aloqalarni o'rnatish va va uni boshqarish maqsadida respublika federatsiyalari hamda joylarda tegishli tashkilotlar tashkil qilingan.

Sport turlari bo'yicha federtsiyalar jamoatchilik organlari hisoblanadi, tegishli sport turlarini rivojlantirishda boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalarga yordam ko'rsatadi, shuningdek, sport turlari bo'yicha viloyat federatsiyalari hamda sport jamiyatlari seksiyalari va idoralari faoliyatini yo'naltirib turadi.

Jismoniy tarbiyani boshqarishning davlat va jamoatchilik havaskorlik shakli jamiyat rivojlanishi talablariga bog'liq b'olgan bir xil vazifalarni hal eta turib, bir-birini to'ldirib turadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi jismoniy tarbiya va sportni davlat tomonidan boshqarishni qo'mitaning yahlit tizimi bo'lgan maxsus boshqarish organlari orqali amalga oshiradi. Bunday organlar quyidagilar:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi;
- viloyat hokimiyatlarining jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari, viloyat hokimiyatlarining shahar jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari, Toshkent shahar hokimiyatining jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari;
- shahar hokimiyatlarining shahar jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari;
- tuman hokimiyatlarining tuman jismoniy tarbiya va sport qo'mitalari.

Respublika Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining yahlit tizimiga qo'mita tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar, o'quv yurtlari, korxonalar kiradi.

O'zDJTI, Respublika olimpiya o'rinbosarlari kolleji, «Paxtakor» ICHB, «Shahmat-shashka klubi», «Sport» gazatasi tahririyati bevosita Davlat sport qo'mitasiga bo'ysunadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasining huquqiy maqomi qo'mita to'g'risidagi tegishli nizomlar bilan belgilanadi.

Davlat sport qo'mitasining o'z sohasidagi qarorlari barcha vazirliklar, qo'mitalar, idoralar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, shuningdek, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish masalalari bilan shug'ullanuvchi jamoat tashkilotlari uchun majburiy hisoblanadi. Davlat sport qo'mitasi kasaba uyushmalari, yoshlar tashkiloti, «Vatanparvar» JTSJ, «Mehnat zahiralari» KSJ, «Dinamo» JTSJ umumrespublika jismoniy tarbiya tizimiga kiruvchi jismoniy tarbiya tashkilotlari bilan hamkorlikda ommaviy jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish hamda sport ishlarini olib boradi.

Vazirliklar to'g'risidagi umumiy nizomga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi tasarrufidagi tashkilotlar rejalashtirish, fan, texnika, kapital qurilish, moddiy-texnik ta'minot, moliya va kreditlar, kadrlar, mehnat va ishga haq to'lash, shuningdek, horijiy davlatlar bilan iqtisodiy, ma'daniy, ilmiy, texnik, sport aloqalari sohasida vazifalarni bajaradi.

Davlat sport qo'mitasi jismoniy tarbiya va sport sohasida qonunchilikning qo'llanilishini o'rganadi hamda amaliyotini umumlashtiradi, Respublika Vazirlar Mahkamasida ko'rib chiqish uchun belgilangan tartibda takliflar ishlab chiqadi.

Respublika Davlat sport qo'mitasi davlat boshqarish organi sifatida oldinga qo'yilgan vazifalarni hal etish va o'z vazifalarini amalga oshirish maqsadida huquqiy vakolatlarga ega.

Davlat sport qo'mitasi faoliyatiga rahbarlik qilish Davlat sport qo'mitasi raisi va uning o'rinbosarlari zimmasiga yuklatiladi. Rais o'rinbosarlar o'rtasida majburiyatlarni taqsimlaydi. Davlat sport qo'mitasi boshqarmasi, bo'limlari va boshqa bo'linmalari boshliqlarining ish yo'nalishlariga rahbarlik qiladi. Davlat sport qo'mitasi tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar, korxonalar, o'quv yurtlari ishi uchun ma'suliyat darajasini belgilab beradi.

Davlat sport qo'mitasi raisi o'z huquqiy doirasida qonunchilikka muvofiq qarorlar va buyruqlar, yo'riqnomalar chiqaradi. JT va S bo'yicha sport qo'mitalari tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar, o'quv yurtlari uchun majburiy bo'lgan ko'rsatmalarni beradi, ularning bajarilishini tekshiradi va nazorat qiladi.

Davlat sport qo'mitasi qoshida sport qo'mitasi raisi (u kollegiya raisi), uning o'rinbosarlari, boshqa rahbar xodimlar tarkibida kollegiya ish yurtdi.

Davlat sport qo'mitasi kollegiyasining asosiy vazifalari o'z huquqiy doirasida respublikada JT va Sni rivojlantirish masalalari, qo'mitalar hamda KSJ, «O'zbekiston» kasaba uyushmalari JTSJ, vazirliklar, tashkilotlar, korxonalar, o'quv yurtlari faoliyatini, shuningdek, qarorlarning bajarilishini tekshirish yakunlarini ko'rib chiqish, asosiy masalalar loyihalarini muhokama qilish, sport qo'mitalari, KSJ hisobotlarini eshitishdan iborat. Kollegiya qarori asosida rais buyruqlar va qarorlar chiqaradi.

O'zbekiston sportchilari ittifoq miqyosidagi yirik musobaqalarda yaxshi natijalarga erisha boshladi. Bir qator iste'dodli sportchilar Ittifoq terma jamoalar tarkibida jahon sport musobaqalari hamda Olimpiya o'yinlarida ishtirok etib, yuksak mukofotlarga sazovor bo'ldi. Opa-singil Tamara va Irina Presslar (yengil atletika), V.Bandarenko (suzish), R.Sarkisovning gimnastika maktabi o'nlab iqtidorli sportchilarga (S.Diamidov, E.Saddi, T.Ibrohimov, E.G'iyosov va h.k.) oq yo'l berdi. Turli davrlarda respublika sport shuhratini suzuvchi S.Babanina, kurashchi R.Qozoqov, sambochi S.Qurbonov, bokschi R.Risqiyev, velosipedchi A.Yudin, yengil atletikachi V.Balod, basketbolchi R.Salimova, voleybolchi V.Duyunova, chavandoz M.Ismoilov, qilichboz S.Ro'ziyev kabilar munosib himoya qilishti.

80-yillar boshida respublika va ittifoqqa tanilgan sportchilar viloyatlardagi jamoalarda ko'paydi. VIII spartakiada 1983 yil sport turlari bo'yicha sobiq ittifoqning bir qator shaharlarida o'tkazildi. Spartakiadaning dasturi asosida ilk bor uch guruhga bo'lib musobaqalar tashkil etildi. Birinchi guruhda: Rossiya, Moskva, Leningrad, Ukraina, Belorussiya jamoalari edi. Ikkinchi guruhda: Qozog'iston, Gruziya, O'zbekiston, Litva, Latviya jamoalari bo'lib, ular orasida Qozog'iston g'olib chiqdi. Uchinchi guruhda: Armaniston, Ozarboyjon, Moldaviya, Estoniya, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston jamoalari o'zaro musobaqalashdi va Armaniston g'olib chiqdi.

IX Spartakiada 1987 yil 23 ta shaharda tashkil etilib, ularda sportning 37 turi bo'yicha kurash olib borildi. Rossiya sportning 17 turi (1-o'rin), Ukraina-12 turi (II) va Moskva shahri esa 7 tur bo'yicha (III) g'oliblikni qo'lga kiritdi. Leningrad, O'zbekiston, Ozarboyjon, Tojikiston va Turkmaniston sportchilari juda sust qatnashdi.

X Spartakiada (eng so'nggi) 1991 yil 6 iyulda Lujnikidagi Bosh Olimpiya stadionida ochildi.

O'zbekiston sportchilarining “Yaxshi niyat” o'yinlaridagi ishtiroki

O'yinlar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1986	Moskva
II	1990	Los-Anjeles
III	1994	Sankt-Peterburg

Markaziy Osiyo spartakiadalarida O'zbekiston sportchilari ishtiroki

Spartakiadalar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1934	Toshkent
II	1943	Olma-Ota
III	1944	Toshkent
IV	1945	Frunze
V	1948	Dushanba
VI	1950	Olma-Ota
VII	1952	Ashxobod
VIII	1954	Toshkent
IX	1957	Frunze
“Do'stlik” o'yinlari	1991	Olma-Ota
I Markaziy Osiyo o'yinlari	1995	Toshkent
II Markaziy Osiyo o'yinlari	1997	Olma-Ota
III Markaziy Osiyo o'yinlari	1999	Bishkek

O'zbekiston sportchilarining sobiq Ittifoq xalqlari spartakiadasidagi ishtiroki

Spartakiadalar	O'tkazilgan yili	O'tkazilgan joyi
I	1956	Moskva
II	1959	Moskva
III	1963	Moskva
IV	1967	Moskva
V	1971	Moskva
VI	1975	Moskva
VII	1979	sobiq Ittifoq shaharlarida
VIII	1983	sobiq Ittifoq shaharlarida
IX	1987	sobiq Ittifoq shaharlarida
X	1991	sobiq Ittifoq shaharlarida

?

Sobiq Ittifoqning dastlabki yillarida O'zbekistonda sportning shakllanishi haqida nimalarni bilasiz?

Ikkinchi jahon urushigacha sport sohasida qanday muhim rivojlanishlar bo'ldi?

Mehnat va mudofaaga tayyor (GTO) majmui haqida nimalarni bilasiz?

O'zbekiston spartakiadalari, «Paxtakor» sport jamiyati faoliyati haqida qanday yangiliklar yuz berdi?

SSSR xalqlari spartakiadalarida O'zbekiston sportchilari qanday ishtirok etgan?

Adabiyotlar

Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T., 2008..

Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T., 2008

Olimpiya bilimlari asoslari. T., 2001.

Рафикова Р.А., Рафикова А.Р. Спортивные звезды Узбекистана.Т. 2005.

Вопросы истории физической культуры и спорта в Узбекистане.Т., 1968.

Нормуродов А., Моргунова И. Олимпийские игры. Т., 2011.

Mavzu 9. MUSTAQIL O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JISMONIY TARBIIYA VA SPORT (1991-hozirgi davrgacha)

1. O'zbekiston Respublikasining Mustaqillikka erishishi va xukumatning jismoniy tarbiya va sportga e'tibori.
2. Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida: Qonunning qabul qilinishi, uning mazmuni va axamiyati.
3. O'zR Milliy Olimpiya Qo'mitasining tashkil qilinishi maqsadi va vazifalari.

O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimovning 1991 yil 31 avgustdagi Farmoniga asosan mustaqil Respublika deb rasmiy ravishda e'lon qilindi. Mustaqillik, erkin fikr yuritish, adolat va teng huquqlik yurtdoshlarimizga yangi baxt-saodat keltirdi. Bunda jismoniy madaniyat va sport harakati ham o'zining haqli ravishdagi milliy maqomiga ega bo'ldi.

Respublikaning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy salohiyatida jismoniy tarbiya va sport ham o'z o'rnini va mavqeiga egadir. Bunda Prezident I.A.Karimov va hukumatimizning g'amxo'rliqi olqishga sazovordir.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti mustaqillikka erishish va uning istiqbolida aholi salomatligining o'ta qimmatligini va unga ega bo'lish yo'llarini katta ko'tarinkilik bilan izhor qilib bergan, ya'ni: «Bizning zaminimiz polvonlar va botirlarini mehr bilan tarbiyalab kelmoqda. Bugungi kunda hamma joyda sportning milliy turlari qayta tiklanmoqda... o'zining salomatligi haqida shaxsan g'amxo'rlik qilib borish madaniyatini yoshlikdan, maktab, mahalla, sog'liqni saqlash tizimi, jismoniy tarbiya va sportning ko'magida singdirish kerak», - deb haqli ravishda aytgan.

Mustaqil O'zbekistonning jismoniy madaniyat va sportini yanada rivojlantirishga asos bo'luvchi eng muhim tadbirlar ko'rilmogda.

O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi qonuni (1992 yil 14 yanvar) barcha aholining sog'lig'ini mustahkamlash, ularning jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishlariga shart-sharoitlar yaratib berishni kafillikka oladi. Bu Qonun 2000 yil 26 mayda yangi tahrirda qayta qabul qilindi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston sportchilari ko'pgina nufuzli xalqaro sport musobaqalarida faol ishtirok etib kelmoqdalar.

1995 yilda Toshkentda XOQ rahbarligi ostida I Markaziy Osiyo o'yinlari o'tkazildi.

1997 yilda Olma-Ota shahrida II Markaziy osiyo o'yinlari bo'lib o'tdi.

1994 yilda o'zbekistonlik sportchilar Lillexammerda o'tkazilgan qishki Olimpiya o'yinlarida qatnashdi.

O'zbekistonlik sportchilarning xalqaro musobaqalardagi ishtiroki:

1996 yil – Atlantadagi yozgi olimpiya o'yinlari;

1998 yil – Naganodagi qishki olimpiya o'yinlari;

1994 yil – Xirosimadagi XII Osiyo o'yinlari;

1996 yil – Xarbindagi III qishki Osiyo o'yinlari;

1998 yil – Bangkokdagi XIII Osiyo o'yinlari;

1999 yil – Kongvodagi IV qishki Osiyo o'yinlari;

1998 yil – Moskvadagi yoshlarning I Butunjahon o'yinlari.

O'zbekiston mustaqilligi davomida jismoniy tarbiya va sport ishlari ancha rivoj topdi. Ommaviylik asosida sport mahoratlarni oshirish ancha o'sdi.

Futbol, tennis, o'zbek kurashi, boks, sharqona yakka kurashlar (karate, dzyu-do, taekvando, ushu, qo'l to'pi va h.k.) yoshlar orasida tobora ommalashmoqda. Buning eng asosiy sabablari shundaki, «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi qonun hamda qator qarorlarni (1993, 1996, 1999, 2000, 2002, 2003, 2006, 2010, 2011 va h.k.) amalga oshirishda katta tadbirlar o'tkazildi. Ularning natijalari esa respublikada o'tkazilgan sport musobaqalari, xalqaro turnirlar va sportchilarning Osiyo va jahon birinchiliklarida ishtirok etishi, erishilgan yutuqlar mazmunida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekistonda futbolni rivojlantirish, tennis, boks va kurash bo'yicha xalqaro turnirlar o'tkazish haqidagi hukumat qarorlari muhim ahamiyatga egadir. Ayniqsa, «O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 27 maydagi qarori barcha davlat idoralari hamda nodavlat va jamoat tashkilotlari oldiga katta mas'uliyatlarni yukladi. Shu asosida aholining barcha tabaqalari va ishlab chiqarish, savdo, tijorat, tarbiya, o'quv muassasalari sohalarida jismoniy tarbiya va sportni keng yo'lga qo'yish masalalari jiddiy vazifa bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan 1993 yil martda «Sog'lom avlod uchun» ordeni ta'sis etildi. Uning nizomida ifodalinishicha ta'lim-tarbiya hamda tibbiyot maskanlarida a'lo darajada xizmat qilgan xodimlar, rahbarlar va bu sohaga ulkan hissa qo'shgan shaxslarga I-III darajali ordenlar berilmoqda. Respublikaning deyarli barcha viloyatlardagi jismoniy tarbiya o'qituvchilari, BO'SMning murabbiy va rahbarlari, sport tashkilotlarining mas'ul xodimlari bu orden bilan mukafotlanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning «Ta'lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish to'g'risida»gi Farmoni (1997yil 10oktabr), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 1999 yil 27 maydagi qarori va boshqa rasmiy hujjatlar asosida «Sog'lom avlod» davlat dasturi» ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda. Dasturning asosiy yo'nalishi tibbiyot, ta'lim, mahalla va boshqa sohalarida aholining salomatligini muhofaza qilish, sog'liqni yaxshilash bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayonlarini yanada yaxshilash, bunda oila, mahalla va mehnat jamoalarda ijtimoiy turmush sharoitni yaxshilashga qaratilgan tadbirlarni maqsadli o'tkazish ko'zda tutildi. Eng avvalo, «Sog'lom ona va sog'lom bola» shiori ustuvor bo'lishi ta'kidlangan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida xalqaro sport harakatida munosib o'rin egallashga bor imkoniyatlarini ishga soldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat» shiorini faqat yurtimizdagina emas, balki taraqqiy qilgan mamlakatlar orasida ham chuqur va keng tarqalishiga erishdi. Bunda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari kabi jismoniy tarbiya va sport harakatiga ham alohida e'tibor berildi.

O'zbekiston sobiq Ittifoq davrida jahon sport hamjami- yatlariga a'zo bo'lgan emas. Sharq va g'arb mamlakatlari bilan sport aloqalar u yoki bu darajada olib borilgan bo'lsada, u ham faqat sho'rolar hukumati ruxsati va nazorati ostida o'tkazilgan.

Xalqaro sport va Olimpiya harakatining keng rivojlanishi, qit'alarda turli xil sport musobaqalari, qit'a o'yinlarining o'tkazilishi, jahon chempionatlari va Olimpiya o'yinlarining an'anaviy tashkil etilishi har bir mamlakatda sport turlarini rivojlantirishni qadimdan taqozo etib kelgan.

O'zbekiston mustaqil davlat sifatida xalqaro sport hamjamiyatlariga a'zo bo'lib kirish maqsadida Milliy Olimpiya qo'mitasini tashkil etdi. Bu 1992 yil 21 yanvardagi birinchi ta'sis majlisida amalga oshirildi. XOQ xartiyasi asosida va jahon sport harakatining ilg'or tajribalariga tayanilgan holda MOQ nizomi ishlab chiqildi va qabul qilindi.

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi notijorat tashkiloti bo'lib, o'z faoliyati O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining Olimpiya xartiyasi hamda O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining Nizomi asosida amalga oshiradi. O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- O'zbekistonda Olimpiya Xarakatini rivojlantirish, olimpizm g'oyalarini keng targ'ib etish;
- Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi, Osiyo Olimpiya Kengashi, boshqa mamlakatlar milliy olimpiya qo'mitalari, Xalqaro sport federatsiyalari va uyushmalari bilan hamkorlik qilish, XOQning "Olimpiya birdamligi" dasturida ishtirok etish;
- Mamlakat terma jamoalari va sport zaxiralari tayyorlashda davlat, jismoniy tarbiya va sport tashkilotlariga ko'maklashish;
- Respublika aholisini jismoniy va ma'naviy tarbiyalashga, jismoniy tarbiya va sport, milliy sport turlarini, nogironlar o'rtasida sportni rivojlantirishni ta'minlash;
- Yoshlarni boshqa mamlakatlar sportchilari bilan do'stlik va birodarlikni mustahkamlash, musobaqalarda halol kurashish, raqibiga olijanoblik bilan munosabatda bo'lish tamoyillari asosida tarbiyalash;
- O'zbekiston sportchilari yutuqlarini keng targ'ib qilish;
- Sport kadrlari o'rtasida tajriba almashish, ular malakalarini oshirish uchun anjumanlar tashkil etish.

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi Milliy olimpiya qo'mitalari assotsiatsiyasi – ANOKning teng huquqli a'zovidir.

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi tarkibi quyidagilardan iboratdir:

- O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi prezidenti, bosh kotibi, vitse-prezidentlari va a'zolaridan;
- Olimpiada o'yinlari dasturiga kiritilgan milliy sport federatsiyalari vakillaridan;
- Sportning olimpiya turlari bo'lmagan hamda milliy sport federatsiyalari vakillaridan;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar sport tashkilotlari vakillaridan;
- Olimpiya o'yinlari ishtirokchilari bo'lgan sportchilar vakillaridan hamda boshqa alohida shaxslardan iboratdir.

Quyidagilar O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining rahbar organlari hisoblanadi:

- Bosh assambleya;
- Ijroya qo'mita;
- Ijroya qo'mita byurosi.

Bosh assambleyalar oralig'ida O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi faoliyatiga Ijroya qo'mita rahbarlik qiladi.

O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasining quyidagi doimiy komissiyalari mavjud:

- Atletlar komissiyasi;
- Ayollar va sport komissiyasi;
- Sport va atrof-muhit komissiyasi.

O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi huzurida Olimpiya akademiyasi tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi MOQ prezidenti etib O.Nazirov saylandi. U bir vaqtda respublika Davlat sport qo'mitasining raisi ham edi. Bu XOQ xartiyasi va O'zbekiston Respublikasi MOQ nizomiga to'g'ri kelmas edi. Shunday bo'lsada, respublika sharoiti va moddiy-texnik hamda moliyaviy ta'minlashning ba'zi bir sabablariga ko'ra rahbarlik ishlari davom etdi. Avval MOQ vitseprezidenti bo'lgan S.Ro'ziyev keyinchalik (1994) MOQ Prezidenti etib saylandi. Bu esa xartiya va nizom talablariga to'la asoslandi. Nizomga ko'ra MOQ faoliyatini yurituvchi ijroqo'm, a'zolari, Olimpiya akademiyasi va boshqa tuzilmalar tashkil etildi.

Respublika MOQ o'zining Kongresslari va boshqa rasmiy yig'ilishlarida eng muhim masalalarni muhokama qilmoqda. Bunda rejalarni tasdiqlash, ijrolar natijalarini eshitish, xalqaro Olimpiya harakatida ishtirok etish, olimpiya g'oyalari keng yoyish eng muhimi sportchilarni Osiyo, jahon chempionatlari, xalqaro turnirlar va olimpiya o'yinlariga tayyorlash bilan bog'liq masalalarni doimiy ravishda muhokama qilib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi MOQning ichki tuzilishi va asosiy maqsad hamda vazifalari.

Respublikaning xalqaro sport tashkilotlari bilan olib borayotgan o'zaro munosabatlari va aloqalarida Prezident I.A.Karimovning hissasi g'oyat kattadir. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining bosh shtabida Prezidentimizning Olimpiada oltin ordeni bilan mukofatlanishi, XOQ Prezidenti X.A.Samaranchning bir necha marotaba yurtimizga tashrifi, (1994-1995). Arab mamlakatlari, Osiyo o'yinlari Kengashining

Prezidenti va Yunesko xalqaro tashkilotlarning rahbarlari, mas'ul xodimlari O'zbekistonga kelishlari muhim voqealar bo'ldi. Shular natijasida 1996-yil avgustda Toshkentda «Olimpiya shon-shuhrat» niuzeyi ochildi. Unda mamlakatimiz sport tarixi, olimpiya harakati, sportchilarning erishgan yutuqlari o'z ifodasini topdi. O'tgan davrlarda muzeyni tomosha qilish uchun Fransiya, Italiya, Germaniya, Angliya, Shvetsiya, Rossiya, Bolgariya va juda ko'p Yevropa, Osiyo Afrika, Amerika, Avstraliya qit'alaridagi mamlakatlarning rasmiy kishilari, sayohatchilari va sportchilari kelib ketishdi. Mazkuf muzey respublika sportini targ'ibot qilishning markaziy maskanlaridan biriga aylanmoqda.

Respublika Milliy Olimpiya qo'mitasi (MOQ) xodimlari, sport federatsiyalarning rahbarlari, olimlar va boshqa rasmiy kishilar XOQ joylashgan Lozzana va juda ko'p mamlakatlarning MOQ huzurida bo'lib, Kongresslar, sessiyalar va ilmiy anjumanlarda ishtirok etmoqda.

Ayniqsa, O'zbek kurashini o'rganish va o'rgatish borasida respublika murabbiylari Hindiston, Janubiy Afrika Respublikasi, Avstraliya, Afrika, Amerika va Yevropa qit'alariga borib kelishmoqda. O'z navbatida barcha qit'alarining rasmiy vakillari O'zbekistonda bo'lib, kurash va boshqa sport turlari bo'yicha tajribalar almashishmoqda. Bu esa sportchilarning xalqaro turnirlar, o'rtoqlik uchrashuvlar va boshqa musobaqalarni tashkil qilishga zamin tayyorlamoqda.

O'zbekiston Respublikasi MOQning tashkil etilishi xalqaro sport aloqalarni yanada kengaytirish, olimpiya g'oyalarini aholi o'rtasida singdirish va eng muhimi, sportchilarni xalqaro sport musobaqalariga tayyorlashda muhim voqea bo'ldi.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi Prezidenti Xuan Antonio Samaranchning vatani – Barselonadagi XXV Olimpiya o'yinlari 1992 yil 24 iyul – 9 avgust kunlari bo'lib o'tdi. Barcelona yaqinida eng zamonaviy “Olimpik” sport shaharchasi barpo etildi. Olimpiada mash'alasi bilan estafeta yugurishida mamlakat qiroli Xuan Karlos ham ishtirok etdi.

Bu vaqtda jahon haritasida katta o'zgarishlar ro'y bergan edi. Sovet davlati parchalanib ketib, sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan respublikalar Xalqaro Birlashgan Millarlar Tashkiloti tomonidan mustaqil davlatlar sifatida tan olingan edi. Ularning Olimpiya o'yinlarida ishtirok etish masalasini XOQ tezlik bilan hal etishi kerak edi. XOQ Latviya, Litva va Estoniyaning ikkinchi jahon urushiga qadar ularning Xalqaro Olimpiya Qo'mitasidagi a'zoliklarini tikladi. Bu respublikalar Barselonada o'z davlatlari milliy olimpiya jamoalari tarkibida ishtirok etishlarga ruxsat berildi.

Qolgan yangi mustaqil davlatlarning sportchilari esa bu mamlakatlarda milliy olimpiya qo'mitalari tashkil etilib, ular XOQ tomonidan tan olinishiga qadar Olimpiya o'yinlarida Birlashgan Davlatlar Hamdo'stligi jamoasi tarkibida qatnashishga ruxsat berildi. MDH Birlashgan jamoasining tashkil etilishi majburiy chora bo'lib, ramziy xususiyatga ega edi. Chunki bu Birlashgan jamoa tarkibidagi har bir mustaqil davlat vakillari olimpiya o'yinlarida qatnashayotgan boshqa milliy olimpiya jamoalari a'zolari ega bo'lgan barcha huquqlarga ega edilar.

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekiston Respublikasi sportchilari ham jahon sport musobaqalarining eng oliysi hisoblangan Olimpiada o'yinlarida o'z davlatlari nomini dunyoga tanitdilar. MDH Birlashgan jamoasi tarkibiga O'zbekiston Respublikasining 17 nafar sportchisi kiritildi. Ular 3 oltin, 2 kumush va 1 bronza medalini qo'lga kiritdilar. O'zbekiston sharafini O.Chusovitina, R.Galiev, va

M.Shmonina, S.Sirtsov, A.Asrabaev, V.Zaharevich, A.Grigoryan va boshqalar himoya qildilar. Barselonada Olimpiya o'yinlari g'olibi bo'lgan MDH Birlashgan jamoasi sportchilari sharafiga Olimpiya bayrog'i ko'tarilib, Olimpiya madhiyasi ijro etildi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq jismoniy tarbiya va sportni, shu jumladan, sportning olimpiya turlarini rivojlantirishga alohida e'tibor berildi. Davlatimiz parlamenti tomonidan "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi huddi shundan dalolat beradi.

Mamlakatda milliy sport turlari va xalq o'yinlarini tiklash, ularni ommalashtirish va keng targ'ib etishga alohida e'tibor qaralib boshlandi. 1994 yilda birinchi marta Jizzah viloyatining Forish tumanida 1 Xalq o'yinlari festivali o'tkazildi. O'sha davrdan boshlab muntazam ravishda, har ikki yilda bir marta (1998 yildan "Alpomish" milliy sport turlari va o'yinlari festivali nomi bilan) o'tkazilmoqda. Festivallarda Xalq o'yinlari bo'yicha musobaqalar bilan bir qatorda ilmiy amaliy anjumanlar ham o'tkaziladi.

1999 yildan esa xotin-qizlar o'rtasida "To'maris" milliy sport turlari va Xalq o'yinlari festivali ham o'tkazila boshlandi.

1992 yil 21 yanvarda Toshkentda O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasining ta'sis konferentsiyasi bo'lib o'tdi. XOQning 1993 yil sentyabrda bo'lib o'tgan 101 sessiyasida O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasi XOQ tomonidan tan olindi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi Birlashgan jamoasini 1992-yil 8-23-fevral kunlari Fransiyaning Albervil shaxrida bo'lib o'tgan XVI qishki Olimpiyadaga, keyin XVI olimpiya o'yinlariga tayyorlash va muvaffaqiyatli ishtirok etishni ta'minlash juda murakkab muammolarni hal etishni talab qilardi. Olimpiyadachilar O'yinlarga tayyorgarlik mashqlarini o'tkazadigan sport bazalari bu paytda turli yangi mustaqil davlatlarga tegishli edi. Olimpiada har bir sport turida MDH Birlashgan jamoasi tarkibida ishtirok etadigan sportchilar, ularga murabbiylik qiladigan mutaxassislarni tanlash ham oson kechmadi.

Shu kabi muammolar va tabiiy qiyinchiliklarga qaramasdan MDH Birlashgan jamoasi Barselonadagi 1992-yil 24 iyul - 9 avgust kunlari bo'lib o'tgan XXV Olimpiya O'yinlarida boshqa davlatlar olimpiyadachilari, mutaxassislari hamda sport ixlosmandlari uchun hech kutilmaganda peshqadam bo'ldilar. Ular norasmiy umumjamo'a hisobida 112 ta medalni (45 ta oltin, 38 ta kumush va 29 ta bronza) qo'lga kiritib, 1-o'rinni oldilar. Bu Olimpiya o'yinlariga 172 davlatdan 10563 sportchi keldi. Ular 257 ta medallar jamlanmasi uchun kurash olib bordilar.

MDH Birlashgan jamoasi tarkibiga O'zbekiston Respublikasining 17 nafar sportchisi kiritildi. Ular Barselona Olimpiyadasida 3 ta oltin, 2 ta kumush va 1 ta bronza medalini qo'lga kiritdilar. Sportchilarimizdan ayollar o'rtasida sport gimnastikasi bo'yicha Oksana Chusovitina va Rozaliya Galiyeva, hamda yengil atletika bo'yicha 4 x 400 metrlik estafeta g'olibi Marina Shmonina oltin madallarga sazovor bo'ldilar. Og'ir atletikachi Sergey Sirtsov va o'q otish sporti bo'yicha Anotoliy Asrabayevlar olimpiyadaning kumush medaliga sazovor bo'ldilar. Qilichbozlik sportida esa hamyurtimiz Valeriy Zaxarevich jamoa musobaqalarida bronza medali bilan taqdirlandi.

XVI qishki Olimpiyada o'yinlari Fransiyaning Albervil shaxrida 65 mamlakatdan kelgan 1084 sportchini to'pladi, hamda ular 12 ta sport turida 57 ta

medallar shodasi uchun bellashdilar. Respublikamiz sportchilari MDH Birlashgan jamoasi tarkibida ishtirok etdilar. Mazkur Olimpiyadada sportchilarimizdan Lina Cheryazova fristaylning akrobatik sakrash usulida faxrli 5-o'rinni egallashga muvaffaq bo'ldi

1994 yilning 12-27-fevralida Norvegiyaning Lillehammer shahrida XVII qishki Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Bu yerga 67 davlatdan 1923 sportchi tashrif buyurdi. Mazkur qishki Olimpiyadada hamyurtimiz Lina Cheryazova fristyl bo'yicha Olimpiyada chempioni bo'lib, oltin medalni qo'lga kiritdi. O'zbekiston Respublikasi sportchilari 67 mamlakat orasida umumjamoa hisobida 14-o'rinni oldilar.

1996 yilning 19 iyul – 4 avgust sanalarida AQSHning Atlanta shahrida XXVI yozgi Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Bu o'yinlarda dunyoning 197 mamlakatidan 10320 sportchi 26 ta sport turi bo'yicha 271 ta medallar shodasi uchun kurash olib bordilar. O'zbekiston sportchilaridan dzyu-do bo'yicha Armen Bagdasarov kumush, boks bo'yicha esa Karim To'laganov bronza medallarini qo'lga kiritdilar. Atlanta ringida vatandoshlarimizdan Dilshod Yorbekov, Narimon Otayev 5-8-o'rinlarani, yunon-rim kurashida Grigoriy Pulyayev 6-o'rinni egallashib, jamoamizga qimmatli ochkolar keltirdilar va bu bilan O'zbekistinning XXVI yozgi Olimpiyadada ishtirok etgan 197 mamlakat orasida 58-o'rinni olishiga o'z ulushlarini qo'shdilar

1998 yil 7-22-fevral kunlari Yaponiyaning Nagano shahrida XVIII qishki Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Naganoga jahonning 72 mamlakatidan kelgan 2302 sportchi 14 ta qishki sport turi bo'yicha 68 ta medallar shodasi uchun kurashdi.

Bu o'yinlarda ishtirok etayotgan O'zbekiston milliy olimpiya terma jamoasi sportchilaridan quyidagilar musobaqalarda faxrli o'rinlarni egalladilar: Lina Cheryazova fristayl bo'yicha 13-o'rin, Tatyana Malinina yakkalik figurali uchushda 8-o'rin, Roman Skorniyakov figurali uchishda 19-o'rin, Komil O'rinboyev esa tog' chang'isi sportida 29-o'rinni egalladilar.

2000 yil 16-30-sentabrda Avstraliyaning Sidney shahrida XXVII yozgi Olimpiyada bo'lib o'tdi. Mazkur Olimpiya o'yinlariga 199 davlatdan 10651 nafar sportchi qatnashdi, hamda ular 37 ta sport turi bo'yicha 300 ta madallar shodasi uchun bellashdilar. Mamlakatimiz terma jamoasi safidagi 77 nafar olimpiyadachi musobaqalar dasturidan o'rin olgan sportning 13 turida ishtirok etdilar. Olimpiyadachilarimizdan Muhammadqodir Abdullayev boks bo'yicha oltin, Artur Taymazov erkin kurashda kumush, Rustam Saidov va Sergey Mixaylovlar esa boks bo'yicha bronza medallari sovindori bo'ldilar. Olimpiya terma jamoamiz norasmiy umumjamoa hisobida 41-o'rinni oldilar.

2002 yilning 8-24-fevral kunlari AQSHning Solt-Leyk-Siti shahrida XIX qishki Olimpiya o'yinlari bo'lib o'tdi. Mazkur Olimpiyadada ishtirok etish uchun 77 mamlakatdan 2399 nafar sportchi tashrif buyurdi. Ishtirokchilar sportning 15 turi bo'yicha 78 ta medallar shodasi uchun bahs yuritishdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2004-yil 7-iyundagi «O'zbekiston Respublikasi sportchilarini Afina shaxri (Gretsiya)da o'tkaziladigan 2004-yilgi XXVIII yozgi olimpiya o'yinlarida munosib ishtirok etishlarini ta'minlash to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Olimpiada vatani poytaxtidagi stadiongga o'yinlar tantanali ochilishi paytida O'zbekiston Respublikasi sportchilari delegatsiyasi ham kirib keldilar. XXVIII Olimpiada mash'alasini yoqish sharafi grek yaxtachisi Nikolas Kakkamanisga nasib etdi.

Afina Olimpiadasida mamlakatimizdan 69 sportchi o'yinlar dasturiga kiritilgan sportning 37 turidan 15 tasi qatnashdi. Sport gimnastikasida Oksana Chusovitina, eshkak eshishda Ruslan Naurzaliyev va Sergey Bogdanov, Vladimir Chernenko, Yelena O'sarova, suzishda Irina Shlemova va Mariya Bugakova, dzyu-do Sanjar Zokirov, merganlikda Vyacheslav Skromnov va boshqalar, afsuski, saralash musobaqalarida finalga yo'llanma ola olmadilar. Velosportda shosseda guruh poygasida Sergey Lagutin marraga 56-bo'lib yetib keldi. Biroq polvonlarimiz va bokschilarimiz an'ana bo'yicha bu yozgi Olimpiadada ham juda quvonarli yutuqlarga erishdilar. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan sport ustasi Artur Taymazov erkin kurashda eng og'ir vaznli raqiblari o'rtasida eng kuchli ekanligini ishonarli ravishda tasdiqladi va Olimpiada chempioni bo'ldi.

Milliy jamoamizga ikkinchi oltin medalni yunon-rim kurashi bo'yicha 74 kg vaznli sportchilar bilan birga gilamga chiqqan Aleksandr Doktorashvili olib keldi. U saralash musobaqalari va yarim finalda bir necha nomdor polvonlarni mag'lubiyatga uchratdi. O'zbekistonlik sportchi hal qiluvchi bellashuvda yana bir jahon chempioni fin Marko Ili-Xannukselagni mag'lubiyatga uchratib, Olimpiada chempioni bo'ldi.

Erkin kurash bo'yicha 96 kg vaznli sportchilar o'rtasida yana bir vatandoshimiz – Mogamed Ibragimov XXVIII-Olimpiya o'yinlarining kumush medali sovrindori bo'ldi. Bokschilarimizdan O'tkir Haydarov 81 kg, Bahodir Sultonov esa 51 kg vaznli charm qo'lqop ustalari o'rtasida bronza medallariga sazovor bo'ldilar.

Ko'p jihatdan ana shu sportchilarimizning zafarlari O'zbekiston Respublikasi milliy olimpiya jamoasidaga Gretsiya poytaxtidagi o'yinlarda ishtirok etgan 202 davlat o'rtasida 34-o'rinni egallash imkonini berdi. Mamlakatimiz vakillari norasmiy umumjamao hisobida Sidney Olimpiadasiga nisbatan yana yetti, 1996-yilgi Atlantadagi o'yinlardagiga qaraganda esa yigirma to'rt pog'ona yuqoriga ko'tarilishga erishdilar XXVIII yozgi Olimpiada yakunlari bo'yicha O'zbekiston sportchilari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari o'rtasida beshinchi, Markaziy Osiyoda esa 1-o'ringa chiqdilar.

O'zbekiston jahonda sport jadal rivojlanayotgan mamlakatlar qatoridan mustahkam o'rin oldi. Iroda To'laganova eng nufuzli Uimblon turnirida g'olib chiqqanligi, 2004-yilda Rustam Qosimjonov Jahon shaxmat federatsiyasi – FIDE yo'nalishi bo'yicha jahon chempioni bo'ldi.

O'zbek boks maktabining yosh va yorqin namoyondasi Abbas Atoyev esa 2007-yil 23 oktabr – 3 noyabr AQSHning Chikago shaxrida 120 mamlakatdan kelgan 700 nafardan ortiq eng mohir charm qo'lqop ustalari ishtirok etgan jahon birinchiligida o'z vaznida chempion bo'ldi hamda Pekin Olimpiadasiga chiqish huquqini qo'lga kiritdi.

XX qishki Olimpiada o'yinlari 2006-yil 10-28 fevral kunlari Italiyaning Turin shaxrida o'tkazildi Unda 85 mamlakatdan kelgan 2600dan ko'proq sportchi qish sportining 15 turi bo'yicha o'zaro bellashdilar. Ularda Jazoir, Keniya, Senegal, Efiopiya, Marokash, Janubiy Afrika Respublikasi kabi qish sporti to'g'risida yaqin-yaqingacha umuman tasavvurlari bo'lmagan mamlakatlar vakillari ham ishtirok etganligi e'tiborga molik bo'ldi. Bu Olimpiadada O'zbekistondan tog' chang'i sportida Qayrat Ermatov, figurali uchishda yakkalik musobaqalarida Anastasiya Gimazetdinova, juflikda esa Marina Aginina va Artem Knyazev qatnashdilar.

Turin qishki Olimpiadasida norasmiy umumjamo'a hisobida 29 ta (11 ta oltin, 12 ta kumush va 6 ta bronza) medallarni qo'lga kiritgan Germaniya sportchilari 1-o'rinni oldilar. AQSH - 25 ta medal bilan ikkinchi, 22 ta medal bilan Avstraliya 3-o'rinni egalladilar.

2012 yil 27 iyul - 16 avgust kunlari London shahrida bo'lib o'tgan XXX yozgi Olimpiada o'yinlarida jahonning 205 davlatidan 10500 nafar sportchi 302 komplekt medallari uchun 26 sport turlari bo'yicha musobaqalarda ishtirok etishdi. Olimpiada o'yinlari davomida jami 44 ta jahon va 117 ta olimpiya rekordlari o'rnatildi O'zbekiston sportchisi Artur Taymazov uch karra Olimpiya chempioni bo'ldi.

?

Mustaqillikning dastlabki yillarida jismoniy ta'biy va sport sohasida qanday tadbirlar amalga oshirildi?

Sog'lom avlod davlat dasturida jismoniy tarbiya va sportning qanday o'rni?

Nogironlar sporti haqida nimalarni bilasiz?

MOQning tuzilishi va maqsad hamda vazifalari nimalardan iborat?

2012-yilda Olimpiya o'yinlarida sportchilarimizning natijalari qanday bo'ldi?

Adabiyotlar

O'z R "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. T., 2000.

Abdumalikov R., Yarashev K.D., Assolom Olimpiada, T., 1993.

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.

Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish. T., 2008.

Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T., 2008.

Yarashyev K.D., Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish, darslik, -T.2002.

XXX (yozgi) Olimpiada medallari London – 2012

O'rin	Davlat	oltin	kumush	bronza	Jami
1	AQSH	46	29	29	104
2	Xitoy	38	27	22	87
3	Buyuk Britaniya	29	17	19	65
4	Rossiya	24	25	33	82
5	Koreya	13	8	7	28
6	Germaniya	11	19	14	44
7	Fransiya	11	11	12	34
8	Italiya	8	9	11	28
9	Vengriya	8	4	5	17
10	Avstraliya	7	16	12	35
47	O'zbekiston	1	-	3	47

Mustaqil O'zbekiston terma jamoasining Olimpiya o'yinlaridagi natijalari

Yil	Olimpiya o'yinlari	O'kazilgan joyi	Mamlakat soni	Sportchi soni	oltin	kum	bron	Jamoa o'rni
1996	XXVI	Atlanta	197	76		1	1	58
2000	XXVII	Sidney	200	77	1	1	2	41
2004	XXVIII	Afina	202	68	2	1	2	34
2008	XXIX	Pekin	204	56	1	2	3	40
2012	XXX	London	205	55	1		3	47

O'zbekiston Respublikasi sportchilarining Olimpiya o'yinlaridagi yutuqlari

Olimpiya o'yinlari	Yil	O'kazilgan joyi	Sportchilarning olgan o'rni	Sport turi
XXVI	1996	Atlanta AQSH	A. Bagdasarov – 2 K. To'laganov – 3	dzyudo boks
XXVII	2000	Sidney Avstraliya	M. Abdullayev – 1 A. Taymazov – 2 R. Saidov – 3 S.Mixaylov – 3	boks erk/kurash boks boks
XXVIII	2004	Afina Gretsiya	A. Taymazov – 1 A. Doktorashvili – 1 M. Ibragimov – 2 U. Xaydarov – 3 B. Sultonov – 3	erk/kurash kurash kurash boks boks
XXIX	2008	Pekin Xitoy	A. Taymazov – 1 A. Tangriyev – 2 S. Tigiyev – 3 R. Sobirov – 3 E. Xilko – 3 A. Fokin – 3	erk/kurash dzyudo kurash dzyudo trampolin gimnastika
XXX	2012	London Angliya	A. Taymazov – 1 R. Sobirov – 3 S. Tigiyev – 3 A. Atoyev – 3	erk/kurash dzyudo dzyudo boks

JTT FANIDAN TEST SAVOLLARI

Jismoniy madaniyat va sport tarixi fani nimani o'rganadi?

- A) Uzbekistonda jismoniy tarbiya va sportning vujulga kelishi va rivojlanishini
- B) Kishilik jamiyati tarixining turli bosqichlarida jismoniy tarbiya va
- C) Sportning rivojlanish konuniyatlarini
- D) Qadimgi zamondan hozirgi davrgacha jismoniy tarbiya va sportning tarakkiyotini
- E) to'g'ri javoblar B va C.

Jismoniy tarbiya va sport tarixining asosiy davrlari?

- A) Ibtidoiy jamoa davrida jismoniy tarbiya va, quldorlik davrida JT, hozirgi davr jismoniy tarbiyasi va sport
- B) Qadimgi zamon va hozirgi zamon jismoniy tarbiyasi
- C) Chet mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport
- D) Qadimgi dunyo jismoniy tarbiyasi, O'rta asrlar davrida jismoniy tarbiya va sport, yangi davrda JT va S, eng yangi davrda JT va S.

Pankration qanday jismoniy mashqlardan iborat bo'lgan?

- A) Kurash, disk uloqtirish
- B) Yugurish, sakrash, kurash
- C) Qo'l jangi, o'yinlar
- D) Kurash, qo'l jangi.

Jismoniy madaniyat va sport tarixining asosiy manbalari

- A) Jismoniy tarbiyaga oid arxeologik topilmalar va etnografik ma'lumotlar; arxiv xujjatlari, qo'lyozmalar, ro'znomalar va x.k.
- B) Tasviriy sa'nat edgorliklari, badiiy asarlar, kino, foto, fonomateriallar.
- C) Jismoniy tarbiya to'g'risida xukumat karorlari, konun va farmonlari, buyuk davlat arboblarning asrlari.
- D) Hamma javoblar to'g'ri.

Ilk ibtidoiy jamoa tuzumi davridagi o'yinlar qanday xarakterga ega bo'lgan?

- A) Naturalistik
- B) Musobaqa
- C) Ramziy
- D) Hamma javoblar to'g'ri.

Ibtidoiy jamoa tuzumida jismoniy tarbiyaning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?

- A) Xarat kuno'qmalarni urgataish tajribasini oshirish va avloddan avlodga utkazish
- B) Ov qilish kurollarini va ovchilikni takomillashtirish
- C) Jismoniy mashklar, o'yinlar rakslarning vujudga kelishi
- D) Jismoniy tarbiyaning mexnat, turmush tarzi va marosimlar bilan bog'liqligi, barcha odamlar uchun baravarligi.

Pentatlonga jismoniy mashklarniig qaysi turlari kirgan?

- A) Kurash, qo'l jangi, yugurish, sakrash
- B) Yugurush, sakrash, nayza va disk uloktirish, kurash
- C) Nayza uloktirish, yugurush, gimnastika, o'yinlar
- D) Kurash, sakrash, yugurish, kamondan yo'q otish

Ibtidoiy jamoa tuzumida jismoniy tarbiya paydo bulishining asosiy sabablarini kursating.

- A) Ik tisodiy, ijtimoiy, sub'ektiv
- B) Ob'ektiv, sub'ektiv, biologik
- C) Biologik, ijtimoiy, diniy
- D) Ob'ektiv, sub'ektiv, ijtimoiy

Qadimgi Gretsiya gimnastikasining asosiy bulimlarini ayting.

- A) Pentatlon, pankration, o'yinlar
- B) Agonistika, gimnastika
- C) Palestrika, orxestrika, o'yinlar
- D) Pankration, palestrika

Kadimgi Shark mmalakatlarida zodagonlar qanday jismoniy mashqlar bilan shug'ullangan?

- A) Kurash, qo'l jangi, yugurish
- B) Akrobatika, nayza va disk uloqtirish
- C) Otda yurish, qilichbozlik, kamondan o'q otish
- D) Otda yurish, tosh ko'tarish, kurash

Qadimgi Rimda professional armiya nechanchi asrda paydo bo'lgan?

- A) miloddan avvalgi VI asrda
- B) milodiy IV asrda
- C) miloddan avvalgi III asrda
- D) miloddan avvalgi II asrda.

Ibtidoiy jamoa tuzumida jismoniy tarbiya kelib chiqishining asosiy omillari nimalardan iborat?

- A) Yosh avlodni jismoniy tarbiyalash, chiniqtirish.
- B) Harbiy jismoniy tayorgarlik.
- C) Mexnat faliyati, ongni rivojlanishi, xarakatlarga tabiiy extiyoj.
- D) Xarakatli o'yinlar, kuch sinashli musobaqalari.

Qadimgi Olimpiya o'yinlari qachon va qayerda o'tkazilgan?

- A) mil.av.408y, Sparta
- B) mil.av.586y, Olimpiya
- C) mil.av.632y, Afina
- D) mil.av.776y, Olimpiya.

Qadimgi Olimpiya o'yinlari qachon va kim tomonidan taqiqlangan?

- A) mil.av.60y, imperator Neron
- B) mil.av.390y, imperator Feodosiy I
- C) milodiy 394y, imperator Fedosiy I
- D) milodiy 520y, imperator Yunistian.

O'rta aslar davrida "ritsarlariga oid ettita fazilat" nimalardan iborat?

- A) Qilichbozlik, kamondan o'q otish, xarakatli o'yinlar, kurash, yugurish.
- B) Otda yurish, qilichbozlik, suzish, ov qilish, kamondan o'q otish, shaxmat
- C) o'ynash, she'r to'qish.
- D) kurash, nayzabozlik, suzish, qo'l jangi, otda yurish, tennis, yugurish
- E) Nayzabozlik, suzish, yugurish, sakrash, ov qilish, xarakatli o'yinlar,
- F) qo'shiq aytish

Qaysi davlatlarda sport o'yinlari tizimi keng rivojlangan edi?

- A) Shvetsiya, Frantsiya
- B) Germaniya, AQSH
- C) Italiya, Rossiya
- D) Angliya, AQSH

Qaysi davlatlarda milliy gimnastika tizimlari vujudga kelgan va rivojlangan?

- A) Avstriya, Italiya, Gollandiya
- B) AQSH, Shvetsiya, Frantsiya
- C) Germaniya, AQSH, Angliya
- D) Germaniya, Shvetsiya, Frantsiya

Qadimgi Olimpiya o'yinlarining dastlabki musobaqalari qanday sport turidan iborat bo'lgan?

- A) Pankration
- B) Pentatlon
- C) Yugurish
- D) Kurash

Butun Ittifoq JT va S ishlari Kengashi JT va S qo'mitasi sifatida nechanchi yilda qayta tashkillashtirilgan?

- A)1918y. B)1923y. C)1953y. D)1936y.

Qadimgi Yunonistonda Sparta tal'im-tarbiya tizimining asosiy maqsadi?

- A)Aqliy tarbiya B)Harbiy jismoniy tarbiya
C)Axloqiy tarbiya D)Estetik tarbiya

Yangi davrda vujudga kelgan milliy gimnastika tizimlariniig asosiy maqsadi?

- A)Yangi sport anjomalardan foydalanish
B)Yo'qori natijalarga erishish maqsadida sport musobaqalarini uyushtirish
C)Yoshlarning harbiy jismoniy tayorgarligini oshirish
D)Jismoniy tarbiya soxasi tarjibalarini umulashtirish

Turli xil jismoniy mashqlar va o'yinlarining poydo bo'lishi qaysi omillar asosiy ahamiyatga ega bo'lgan?

- A)Ibtidoiy odamlar ongining shakllanishi
B)Geografik muhit va iqlim sharoitlari
C)Ov va harbiy raqslar
D)Hamma javoblar to'g'ri.

Jon Lokk qanday nazariya yaratgan?

- A)Ritsarlar tarbiyasi B)Gladiatorlar tarbiyasi
C)Jentlmenlar sporti D)Professional sport.

Qadimgi Olimpiya o'yinlarining ijtimoiy ahamiyati nimadan iborat?

- A)Shaharlar birlashuviga olib kelgan
B)Qadimgi Gretsiyaning iqtisodiy rivojiga olib kelgan
C)Qadimgi Gretsiyaning madaniy rivojiga olib kelgan
D)Hamma javob to'g'ri.

Ieronim Merkuralis jismoniy mashqlarni qanday guruhlarga ajratgan?

- A)Murkkab, oddiy, harbiy. B)Harbiy, atletik, sodda.
C)Haqiqiy, harbiy, soxta. D)Sog'lomlashtiruvchi, haqiqiy, sodda.

Evropa skautlar harakatining asoschisi kim bo'lgan?

- A)Tomas Arnold B)Pyer Ling C)Jan-Jak Russo D)Baden Pael.

P.S.Lestgaf asarlarida jismoniy tarbiyaning qanday jihatlarini ishlab chiqqan?

- A)Harbiy gimnaziyalar uchun jismoniy tayyorgarlik tizimi
B)Makiabgacha tarbiya nazariyasi
C)Maktab jismoniy tarbiyasining vositalari va usullari
D)Hamma javoblar to'g'ri.

XIX asr oxirida xalqaro xarkati rivojlanishining asosiy sabablarini ayting.

- A)Musobaqalarning umumiy qoidasini chop etilishi
B)Spor natijalarining qayd qilishning boshlanishi
C)Evropa va jahon rasmiy birinchiliklarining o'tkazilishi
D)Hamma javob to'g'ri

Evropa mamlakatlarida Shaharliklarntng ilk birlashmalari qanday nomlangan?

- A) O'q otish va qilichbolik maktabi
- B) Zodagonlar klublari
- C) Sport va o'q otish birodarliklari
- D) O'q otish va qilichbozlik birodarliklari.

O'rta asrlardagi Osiyo, Afrika va Amerika xalqlarining jismoniy tarbiyasi qanday xarakterga ega bo'lgan?

- A) Musobaqa
- B) Ko'rgazmali
- C) An'anaviy
- D) Atletik

Qadimgi Gretsiyada olimpiya o'yinlarining vujudga kelishiga qanday omillar sabab bo'lgan?

- A) Harbiy askarlarga extiyoj.
- B) Harbiy kuchlarning namoyishi.
- C) Siyosiy munosabatlar
- D) To'q'ri A, B

Qadimgi Olimpiya o'yinlariga kimlar kiritilmagan?

- A) qullar
- B) ayollar
- C) bolalar
- D) hamma javoblar to'g'ri

Nima sababdan qadimgi Olimpiya o'yinlari ta'qiqlangan?

- A) Xristian dinining vujudga kelishi
- B) harbiy mojarolar
- C) Moliyaviy qiyinchiliklar
- D) Davlat inqirozi.

O'rta asrlar davrida ritsarlar tarbiya tizimi qanday xarakterga ega bo'lgan?

- A) harbiy-amaliy
- B) Gladiatorlar jangi
- C) qo'l jangi
- D) Tarbiyaviy

XIX asr oxirida xalqaro sport harakati rivojlanishining asosiy sabablarini ko'rsating.

- A) musobaqalarning umumiy qoidasini chop etilishi
- B) sport natijalarining qayd qilishning boshlanishi
- C) Evropa va jahon rasmiy birinchiliklarining o'tkazilishi
- D) Hamma javoblar to'g'ri.

"Olimpiada" so'zi nima ma'noni anglatadi?

- A) o'yinlar orasidagi 4 yillik davrni
- B) yunon ma'budasining ismi
- C) planeta nomi
- D) Zevsning tug'ilgan yili

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi faoliyatida qanday xujjat asosiy hisoblanadi?

- A) Nizom
- B) Farmon
- C) Xartiya
- D) Qaror

I (birinchi) Osiyo o'yinlari nechanchi yilda o'tkazilgan?

- A) 1920 y.
- B) 1948 y.
- C) 1951 y.
- D) 1972 y.

Qachon Olimpiya o'yinlarida ilk bor olimpiya mash'ali yoqilgan?

- A) IX – Olimpiya o'yinlarida (1928y.)
- B) II – Olimpiya o'yinlarida (1900y.)
- C) V – Olimpiya o'yinlarida (1912y.)
- D) XI – Olimpiya o'yinlarida (1936y.)

Birinchi Umumozbek spartakiadasi qachon o'tkazilgan?

- A) 1920 y.
- B) 1924 y.
- C) 1926 y.
- D) 1927 y.

Olimpiya o'yinlarining ramzi va bayrog'i kim tomonidan ta'xis etilgan?

- A) 1905 y., Demetrius Vikelas
- B) 1900 y., Pyer de Kuberten
- C) 1914 y., Pyer de Kuberten
- D) 1980 y., Xuan Antonio Samaranch

Olimpiya Xartiyasi nechta bo'lim va moddalardan iborat?

- A) 5 bo'lim 72 modda
- B) 6 bo'lim 72 modda
- C) 5 bo'lim 64 modda
- D) 2 bo'lim 50 modda

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi Birinchi prezidenti etib kim saylangan?

- A) Pyer de Kuberten
- B) Demetrius Vikelas
- C) Eyveri Brenlej
- D) Maykl Killanin

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi (XOQ) qachon tashkil topgan?

- A) 1894 y.
- B) 1896 y.
- C) 1900 y.
- D) 1908 y.

I (birinchi) Olimpiya o'yinlari nechanchi yilda o'tkazilgan?

- A) 1894 y. Parij
- B) 1896 y. Afina
- C) 1900 y. Parij
- D) 1908 y. London

Ayollar o'tasida birinchi olimpiya chempioni kim bo'lgan?

- A) Sharlot Kuper (tennis)
- B) Margaret Ebbot (golf)
- C) Larisa Latinina (gimnastika)
- D) Vera Duyunova (voleybol)

VI, XII, XIII Olimpiya o'yinlari nima sababdan o'tkazilmagan?

- A) Iqtisodiy inqiroz
- B) Siyosiy munosabatlar
- C) Jahon urushlari
- D) Milliy mojarolar

I (birinchi) qishki Olimpiya o'yinlari nechanchi yilda o'tkazilgan?

- A) 1924 y. Shamoni
- B) 1920 y. Antverpen
- C) 1932 y. Parij
- D) 1936 y. Berlin

Yozgi Olimpiya o'yinlari necha kun davom etadi?

- A) 10 kun
- B) 12 kun
- C) 16 kun
- D) 20 kun

Qachon sobiq sovet sportchilari ilk bor Olimpiada o'yinlarida qatnashgan?

- A) 1952 y. Xelsinki
- B) 1948 y. London
- C) 1956 y. Melburn
- D) 1964 y. Tokio

Qaysi sportchi sharafiga xalqaro musobaqalarda ilk bor O'zbekiston

Respublikasi Davlat bayrog'i ko'tarilgan?

- A) 1992 y. Lina Cheryazova
- B) 1992 y. Gennadiy Chetin
- C) 1992 y. Narimon Otayev
- D) 1992 y. Iroda To'laganova

O'zbekiston sportchilaridan kim ilk bor Olimpiada o'yinlarida ishtirok etgan?

- A) Galina Shamray
- B) Sobir Ro'ziyev
- C) Larisa Pavlova
- D) Artur Grigoryan

Qachon Mustaqil O'zbekiston sportchilari birinchi marta yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etganlar?

- A) 1994 y. Lillexammer
- B) 1996 y. Atlanta
- C) 1988 y. Seul
- D) 1992 y. Barselona

XII Osiyo o'yinlarida O'zbekiston terma jamoasi nechanchi o'rinni egallagan?

- A) 10- o'rin
- B) 21- o'rin
- C) 7- o'rin
- D) 5- o'rin

XXVII yozgi Olimpiya o'yinlarida qaysi sportchi oltin medal sovrindori bo'lgan?

- A) Karim To'laganov (boks)
- B) Armen Bagdasarov (dyu-do)
- C) Artur Grigoryan (boks)
- D) Muxammadqodir Abdullayev (boks)

XXIX Olimpiya o'yinlarining ramzlari qanday ma'noni anglatadi?

- A) Beyjingga xush kelibsiz
- B) Xitoyga xush kelibsiz
- C) Osiyoga xush kelibsiz
- D) Olimpiadaga xush kelibsiz

I Paraolimpiya o'yinlari nechanchi yilda o'tkazilgan?

- A) 1960 y. Rim
- B) 1964 y. Tokio
- C) 1968 y. Tel-Aviv
- D) 1972 y. Xaydelberg

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovga Oltin Olimpiya ordeni nechanchi yilda taqdim etilgan?

- A) 1996 y.
- B) 1998 y.
- C) 2000 y.
- D) 2006 y.

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasi qanday xizmatlar uchun Oltin Olimpiya ordeni bilan taqdirlaydi?

- A) Olimpiya o'yinlaridagi yuksak natijalari uchun
- B) Sportdagi rekordlar uchun
- C) Olimpiya harakatiga qo'shgan ulkan hissasi uchun
- D) "Ginnes Rekordlari" kitobiga kirganligi uchun

O'zbekiston Milliy Olimpiya Qo'mitasi qachon tashkil qilingan?

- A) 29 dekabr 1991y.
- B) 14 yanvar 1992 y.
- C) 18 noyabr 1991y.
- D) 21 yanvar 1992y.

XXIX yozgi Olimpiya o'yinlarida O'zbekiston Respublikasi terma jamoasi nechanchi o'rinni egalladi?

- A) 40- o'rin
- B) 58- o'rin
- C) 34- o'rin
- D) 12- o'rin

O'zbekistonga hozirgi zamon sport turlari qachon kirib kelgan?

- A) 16 asr oxirida
- B) 17 asr oxirida
- C) 18 asr oxirida
- D) 19 asr oxirida

Birinchi O'rta Osiyo spartakiadasi qachon o'tkazilgan?

- A) 1934 y.
- B) 1936 y.
- C) 1946 y.
- D) 1948 y.

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya instituti qachon tashkil topgan?

- A) 1935 y.
- B) 1947 y.
- C) 1955 y.
- D) 1956 y.

XXI Olimpiya o'yinlarida qaysi o'zbek sportchisi kumush medal sovrindori bo'lgan?

- A) Sobir Ro'ziyev (qilichbozlik)
- B) Rustam Kazakov (kurash)
- C) Rufat Risqiyev (boks)
- D) Mamajon Ismoilov (ot sporti)

O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni qachon qabul qilingan?

- A) 1991 y. 1 oktabr
- B) 1992 y. 14 yanvar
- C) 1992 y. 21 yanvar
- D) 1992 y. 10 dekabr

O'zbekistonda birinchi xalq milliy o'yinlari va milliy sport turlari Spartakiadasi qachon va qayerda o'tkazilgan?

- A) 1991 y. Forish   B) 1992 y. Farg'ona
C) 1994 y. Jizzax   D) 1996 y. Samarqand

Qachon sobiq ittifoq terma jamoasi ilk bor Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?

- A) 1948 y. London   B) 1952 y. Xelsinki
C) 1956 y. Melburn   D) 1960 y. Rim

Qachon Mustaqil O'zbekiston sportchilari birinchi marta yozgi Yozgi Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?

- A) 1994y.   B) 1996y.   C) 1992y.   D) 1988y.

O'zbekistonning qaysi sportchisi sobiq sovet terma jamoasi tarkibida ilk bor Olimpiya o'yinlarida ishtirok etgan?

- A) Sobir Ro'ziyev   B) Galina Shamray
C) Elvira Saadi   D) Vera Duyunova

O'zbekiston Respublikasida ta'sis etilgan birinchi ordeni?

- A) "Mustaqillik"   B) "Do'stlik"
C) "Mehnat shuxrati"   D) "So'g'lom avlod uchun"

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti kubogi uchun birinchi Xalqaro tennis turniri qachon o'tkazilgan?

- A) 1992y.   B) 1994y.   C) 1993y.   D) 1996y.

O'zbekiston Respublikasi Milliy Olimpiya Qo'mitasi qachon tashkil qilingan?

- A) 1991y.   B) 1992y.   C) 1994y.   D) 1995y.

Turkiston o'lkasida hozirgi zamon sport turi bo'yicha tuzilgan birinchi sport jamiyati?

- A) "Toshkent gimnastika va jismoniy mashq xavaskorlari jamiyati"
B) "Toshkent xavaskor velosipedchilar jamiyati"
C) "Sokol" yengil atletika guruhi.
D) "Toshkent sport xavaskorlik jamiyati"

Birinchi Markaziy Osiyo o'yinlari qachon va qayerda o'tkazilgan?

- A) 3-8 sentabr 1995 y, Toshkent
B) 5-10 sentabr 1997 y, Ashxobod
C) 10-15 sentabr 2001 y, Olmata
D) 12-17 sentabr 1999 y, Toshkent

Qachon Toshkentda Olimpiya Shon-Shuxrat muzeyi ochilgan?

- A) 31 avgust 1991 y.   B) 10 may 1993 y.
C) 18 oktabr 1996 y.   D) 2 sentabr 1996 y.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalqaro Kurash Assotsiasiyasini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmoni qachon e'lon qilingan?

- A) 1992 y. 14 yanvar   B) 1999 y. 1 fevral
C) 1995 y. 2 sentabr   D) 1999 y. 4 mart

O'zbekiston sportchilari XXVII Olimpiya o'yinlarida (yozgi) umumjahon hisobida nechanchi o'rinni egallashdi?

- A) 41 o'rin   B) 58 o'rin   C) 48 o'rin   D) 26 o'rin

O'zbekiston Respublikasi "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonuni (Yangi taxriri) nechanchi yilda qabul qilingan?

A)1992 y. B)1994 y. C)1999 y. D)2000 y.

"Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testlari qanday yoshdagi aholini o'z ichiga oladi?

A) 3 yoshdan 10 yoshgacha
B)15 yoshdan 18 yoshgacha
C) barcha yoshdagilar
D) 6 yoshdan 60 yoshgacha va undan yuqori

Nechanchi Olimpiada o'yinlarida O'zbekistonlik fristaylchi Lina Cheryazova g'olib bo'lgan?

A) 1994 y. XVII Olimpiada o'yinlarida
B) 1992 y. XXV Olimpiada o'yinlarida
C) 1998 y. XVIII Olimpiada o'yinlarida
D) 2000 y. XXVII Olimpiada o'yinlarida

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining qonun-qoidalar to'plami Olimpiya xartiyasi qachon qabul qilingan?

A) 20 iyun 1894 y. Parij
B) 23 iyun 1894 y. Parij
C) 26 iyun 1896 y. Afina
D) 25 iyun 1900 y. London

Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining rezidentsiyasi (shtab-kvartirasi) qayerda joylashgan?

A) AQSH, Vashington
B) Shveysariya, Lozanna
C) Rossiya, Moskva
D) Fransiya, Parij

"Barkamol avlod" sport o'yinlari musobaqalari kimlarga mo'ljallangan?

A) Maktab o'quvchilariga
B) Oliy o'quv yurti talabalariga
C) Maktabgacha tarbiya yoshdagilarga
D) O'rta maxsus o'quv yurti va kasb-hunar kollejlari o'quvchilariga

Tennis bo'yicha Prezident Kubogi nechanchi yilda tashkil etilgan va birinchi g'olib kim bo'lgan?

A) 1994 y. Chak Adams
B) 1995 y. Marat Safin
C) 1996 y. Oleg Ogorodov
D) 1998 y. Iroda To'laganova

Qachon O'zbekistonning futbol bo'yicha terma jamoasi Osiyo o'yinlari chempioni bo'lgan?

A) 1992 y. Seul
B) 1996 y. Dubay
C) 1994 y. Xirosima
D) 1995 y. Toshkent

XXVIII Olimpiya o'yinlarida O'zR terma jamoasi umumjamoa hisobida nechta davlat ichida nechanchi o'rinni egallagan?

A) 197 ta davlat, 58- o'rin
B) 200 ta davlat, 41- o'rin
C) 196 ta davlat, 34- o'rin
D) 202 ta davlat, 34- o'rin

Sobiq Ittifoq olimpiya komiteti XOQ tomonidan qachon tan olingan?

A) 1946 yil 7 mayda
B) 1948 yil 27 dekabrda
C) 1956 yil 25 aprelda
D) 1951 yil 7 mayda

Nechanchi yildan boshlab qishki va yozgi Olimpiadalarni o'tkazish muddati orasidagi farq 2 yil qilib belgilandi?

- A) 1980 y   B) 1994 y.   C) 1996 y.   D) 2001 y.

Nechanchi Olimpiya o'yinlari Butunjahon ko'rgazmalari bilan bir vaqtga to'g'ri kelgan?

- A) IV va V Olimpiya o'yinlari
B) II va III Olimpiya o'yinlari
C) I va II Olimpiya o'yinlari
D) III va IV Olimpiya o'yinlari

"Hakamlarning Olimpiya qasamyodi" qaysi davlat taklifi bilan kiritilgan?

- A) Belgiya MOQ, 1920 yilda
B) AQSH MOQ, 1944 yilda
C) SSSR MOQ, 1968 yilda
D) Fransiya MOQ, 1988 yilda

Ikkinchi jahon urushidan keyin JT va S rivojlanishida qanday o'zgarishlar bo'lgan?

- A) Jismoniy tarbiyaning ikki qarama-qarshi yo'nalishining paydo bo'lishi
B) SSSR va AQSH orasidagi siyosat va sportdagi "sovuq urush"
C) Fan va texnika yutuqlarining sportda qo'llanilishi
D) Hamma javoblar to'g'ri.

Olimpiya harakati a'zosi bo'lish uchun qanday talab qo'yiladi?

- A) MOQ nizomining mavjudligi
B) Xavaskorlar sportini qo'llab-quvvatlash
C) XOQ tomonidan tan olinishi
D) Olimpizm g'oyalariга rioya qilish

"Olimpiada o'yinlarida eng asosiysi g'alaba emas, ishtirok!" degan so'zlar qachon va kim tomonidan aytilgan?

- A) I – o'yinlar (Afina 1896 y.), yunon ruhoniysi
B) IV – o'yinlar (London 1908 y.), ingliz ruhoniysi
C) XI – o'yinlar (Berlin 1936 y.), nemis ruhoniysi
D) XXII – o'yinlar (Moskva 1980 y.), sovet ruhoniysi

Birinchi Xalqaro sport federatsiyasi nechanchi yilda tashkil qilingan?

- A) 1881 y.   B) 1855 y.   C) 1932 y.   D) 1882 y.

XXI (yozgi) Olimpiya o'yinlarida qaysi O'zbekistonlik sportchi kumush medal sovrindori bo'lgan?

- A) Sobir Ro'ziyev   B) Rustem Kazakov
C) Rufat Risqiyev   D) Mamadjon Ismoilov

Yangi davrda vujudga kelgan gimnastika tizimlarining asosiy maqsadi?

- A) Yangi sport anjomlaridan foydalanish
B) Yuqori natijalarga erishish maqsadida sport musobaqalarini uyushtirish
C) Yoshlarning harbiy jismoniy tayorgarligini oshirish
D) Jismoniy tarbiya sohasi tarjibalarini umumlashtirish

O'zbekiston Respublikasi Milliy Olimpiya komiteti nechanchi yilda tuzilgan?

- A) 1991 y.   B) 1992 y.
C) 1994 y.   D) 1998 y.

JTT FANIDAN SEMINAR MASHQ'ULOTLARI REJALARI

1-SEMINAR

Mavzu: JT va S faniga kirish. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya

Reja:

1. JTT fanining mazmuni, davrlari, o'rganish manbalari, asosiy vazifalari va ahamiyati.
2. Jismoniy madaniyatning vujudga kelishidagi asosiy omillar.
3. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida jismoniy tarbiyaning xususiyatlari
4. Quldorlik tuzumi davrida jismoniy madaniyat rivojlanishining xususiyatlari.
5. Qadimgi Sharq, Qadimgi Gretsiya, Qadimgi Rim davlatlarida jismoniy tarbiyaning rivojlanish xususiyatlari.

Adabiyotlar

Jismoniy tarbiya tarixi. Darslik (tarjima), -T., «O'qituvchi», 1975.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T , 1997.
Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993

2-SEMINAR

Mavzu: Qadimgi ajdodlarning jismoniy tarbiyasi

Reja:

1. O'zbekistonda qadimgi davr jismoniy tarbiyasiga oid arxeologik topilmalar va tarixiy manbalar.
2. Qadimgi Xorazm, Baktriya, Sugd, Parfiya va boshqa davlatlarning madaniy a'nanalarida jismoniy tarbiyaning o'rimi.
3. Qadimgi ajdodlarimizning xalq o'yinlari va milliy sport mashqlari.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Xoshimov K., Nishonova S., va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997
Xo'jaev F. . O'zbekistonda jismoniy tarbiya. T., O'qituvchi, 1997.

3-SEMINAR

Mavzu: O'rta asrlarda chet mamlakatlarda JT va S (V-XVII asrlar)

Reja:

1. Feodalizm tuzumining bocsqbchlari va JT va S ruvojlantirishining xususiyatlari.
2. Chet el mamlakatlarida feodallar, dehqonlar va shaharliklarning jismoniy tarbiyasi.
3. Uyg'onish davri gumanistlari jismoniy tarbiya haqida.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008

4-SEMINAR

Mavzu: O'rta asrlar davrida Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya

Reja:

1. Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlari ta'lim tarbiya xaqida.
2. Abu Ali ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning mohiyati xaqida
3. Amir Temurning Jangovorlik faoliyatida xarbiy-jismoniy tayyorgarlikning o'rni.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T , 1997.
Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. T., O'qituvchi, 1997
Temur tuzuklari. T., 1991
Xoshimov K., Nishonova S., va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997
Xo'jaev F. . O'zbekistonda jismoniy tarbiya. T., O'qituvchi, 1997.

5-SEMINAR

**Mavzu: Yangi va eng yangi davrda chet mamlakatlarda JT va S
(XVII asr o'rtalari - XX asrlar)**

Reja:

1. Yangi davrda JT va S ning rivojlanishi xususiyatlari.
2. Chet mamlakatlarda JT ning nazariy asoslarini vujudga kelishi.
3. G'arbiy Evropa va AQSH da gimnastika va sport-gimnastika tizimlarining rivojlanishi.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008.

6-SEMINAR

Mavzu: Xalqaro sport va olimpiya xarakati tarixi

Reja:

1. Xalqaro sport va olimpiya xarakatining vujudga kelishi.
2. XOKning tashil topishi, maqsadi va vazifalari.
3. Zamonaviy Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Olimpiya bilimlari asoslari, o'quv qo'llanma, T., «Sharq» 2002.
Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T., 2008.
Abdumalikov R., Yarashev K.D., Assolom Olimpiada, T., 1993.

7-SEMINAR

Mavzu: Markaziy Osiyo va O'zbekistonga xozirgi zamon sportining kirib kelishi. (1865-1917 y)

Reja:

1. XIXasrda Buxoro,Quqon va Xiva xonliklarida harbiy-jismoniy tarbiya.
2. Turkiston o'lkasida maktab va gimnaziyalarda jismoniy tarbiya.
3. Jadidlar faoliyati va asarlarida jismoniy tarbiya masalalari.
4. Turkiston o'lkasida ilk sport to'garaklarining tashil topishi.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T., O'qituvchi, 1993
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Karimov Sh., Shamsutdinov R. Vatan tarixi. T., O'qituvchi, 1997
Xoshimov K., Nishonova S.,va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997

8-SEMINAR

Mavzu: 1917-1991 yillarda O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport

Reja:

1. Sobiq sovetlar davrida O'zbekistondajismoniy madaniyat va sportning rivojlanish xususiyatlari.
2. Jismoniy madaniyat va sportni ommalashtirishga qaratilgan tadbirlar.
3. O'zbekiston sportchilarining xalqaro sport musobaqalari va Olimpiya o'yinlaridagi ishtiroki.(1951-1991 y).

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Xoshimov K., Nishonova S.,va b. Pedagogika tarixi. T., O'qituvchi, 1997

9-SEMINAR

Mavzu: Mustaqil O'z Respublikasida jismoniy malaniyat va sport (1991-hozirgi davrgacha)

Reja:

1. O'zbekiston Respublikasining Mustaqillikka erishishi va xukumatning jismoniy tarbiya va sportga e'tibor.
2. Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida: Qonunning qabul qilinishi, uning mazmuni va axamiyati.
3. O'zR Milliy Olimpiya Qo'mitasining tashkil qilinishi maqsadi va vazifalari.

Adabiyotlar

O'z R "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni. T., 2000.
Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T.,2008.
Yarashyev K.D., Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish, darslik.T.2002,

10-SEMINAR

Mavzu: Mustaqil O'z Respublikasida jismoniy malaniyat va sport (1991-hozirgi davrgacha)

Reja:

1. O'zbekiston Respublikasining Mustaqillikka erishishi va hukumatning jismoniy tarbiya va sportga e'tibor.
2. O'zbekiston Respublikasining Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ishlarning mazmuni va ahamiyati.
3. O'zR sportchilarining xalqaro sport musobakalari va Olimpiya o'yinlaridagi yutuqlari.

Adabiyotlar

Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. T., 1997.
Eshnazarov J. Jismoniy tarbiya tarixi va boshqarish . T., 2008
Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T.,2008.
Abdumalikov R., Yarashev K.D., Assolom Olimpiada, T., 1993.

JTT FANIDAN MUSTAQIL ISH MAVZULARI

1. JTT fanining mazmuni, davrlari, asosiy vazifalari va ahamiyati.
2. Jismoniy madaniyatning vujudga kelishidagi asosiy omillar.
3. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida jismoniy tarbiyaning xususiyatlari.
4. Quldorlik tuzumi davrida jismoniy madaniyat rivojlanishining xususiyatlari.
5. Qadimgi Sharq mamlakatlarida jismoniy madaniyatning rivojlanish xususiyatlari.
6. Qadimgi Gretsiyada jismoniy tarbiya.
7. Qadimgi Rimda jismoniy tarbiya.
8. Qadimgi Sharq davlatlarida jismoniy tarbiyaning rivojlanish xususiyatlari.
9. Jismoniy tarbiya va sport tarixining manbalari.
10. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida jismoniy mashqlar va o'yinlarni kelib chiqishining omillari.
11. Qadimgi Sparta davlatida jismoniy tarbiya.
12. Qadimgi Afina davlatida jismoniy tarbiya.
13. Qadimgi Olimpiya o'yinlarining axamiyati.
14. Qadimgi ajdodlarimiz jismoniy tarbiyasi.
15. O'rta asrlar davrida risirlarning xarbiy -jismoniy tizimi.
16. Yangi davrda JT va S ning rivojlanishi xususiyatlari.
17. Chet mamlakatlarda JT ning nazariy asoslarini vujudga kelishi.
18. G'arbiy Evropada gimnastika tizimlarining rivojlanishi.
19. Angliya va AQSHda sport-o'yinlari tizimining rivojlanishi.
20. Ulug' alloma va mutafakkirlarning asarlarida jismoniy tarbiya masalalari.
21. Amir Temurning jangovorlik faoliyatida jismoniy chiniqish masalalari.
22. P.F.Lesgaftning faoliyati va uning jismoniy ta'lim xaqidagi nazariyasining asoslari.
23. Xalqaro sport va olimpiya xarakatining vujudga kelishi.
24. Markaziy Osiyoga hozirgi zamon sportining kirib kelishi.

25. Xalqaro sport ba olimpiya xarakatining muammolari.
26. XOKning Kongresslari va ularning axamiyati.
27. Xalqaro sport va olimpiya xarakatining vujudga kelishi.
28. XOKning tashil topishi, maqsadi va vazifalari.
29. Zamonaviy Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.
30. XIX asr oxirida Buxoro, Quqon va Xiva xonliklarida harbiy-jismoniy tarbiya.
31. Turkiston o'lkasida maktab va gimnaziyalarda jismoniy tarbiya.
32. Jadidlar faolyati va asarlarida jismoniy tarbiya masalalari.
33. Turkiston o'lkasida ilk sport to'garaklarining tashil topishi.
34. Sharqning buyuk alloma va mutafakkirlari ta'lim tarbiya xaqida.
35. Abu Ali ibn Sino asarlarida jismoniy tarbiyaning mohiyati xaqida.
36. Amir Temur jangovarlik faoliyatida xarbiy-jismoniy tayyorgarlikning o'rni.
37. O'zbekiston Respublikasining Mustaqillikka erishishi va xukumatning jismoniy tarbiya va sportga e'tibor.
38. «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida» Qonunning qabul qilinishi, uning mazmuni va axamiyati.
39. O'zR Milliy Olimpiya Qo'mitasining maqsadi va vazifalari.
40. O'zbekiston sportchilarining Olimpiya o'yinlaridagi ishtiroki.
41. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishi.
42. Sog'lom avlodni tarbiyalashda jismoniy tarbiya va sportning axamiyati.
43. O'zbekiston sportchilarining mustaqil jamoa sifatida ilk xalqaro sport yutuqlari.
44. Zamonaviy Olimpiya o'yinlarini asoachisi Per de Kubertening faoliyati.
45. Evropa va Jahon birinchi chempionatlarining tashkil qilinishi.
46. 1896-1912 yillardagi Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.
47. 1920-1936 yillardagi Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.
48. 1948-1992 yillardagi Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.
49. 1996-2008 yillardagi Olimpiya o'yinlarining xususiyatlari.
50. Xalqaro sport harakatining dolzarb muammolari.
51. Abdurauf Fitrat va Abdulla Avloniy jismoniy tarbiya haqida.
52. 1917-1940 yillarda O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport.
53. O'zbekiston sportchilari 1952-1992 yillardagi Olimpiya o'yinlarida.
54. 1951-2006 yillardagi Osiyo o'yinlarining xususiyatlari.
55. O'zbekiston talabalarining Universiadalari.
56. Paralimpiya o'yinlari.
57. O'zbekistonda bolalar sportining rivojlanishi.
58. Jahon Universiadalari.
59. O'zbekiston sportchilari 1994-2008 yillardagi Olimpiya o'yinlarida.
60. Olimpiya sport turlarining tarixi.
61. Akrobatika tarixi.
62. Armrestling tarixi.
63. Basketbol tarixi.
64. Boks tarixi.
65. Voleybol tarixi.
66. Velosport tarixi.
67. Gandbol tarixi.
68. Gimnastika tarixi.

69. Dzyudo tarixi.
70. Karate tarixi.
71. Kurash tarixi.
72. Yengil atletika tarixi.
73. Oq'ir atletika tarixi.
74. Futbol tarixi.
75. Suzish tarixi.
76. Badminton tarixi.
77. Badiiy gimnastika tarixi.
78. Ot sporti tarixi.
79. Kamondan o'q otish tarixi.
80. Xokkey tarixi.
81. I yozgi Olimpiya o'yinlari
82. II Olimpiya o'yinlari
83. III Olimpiya o'yinlari
84. IV Olimpiya o'yinlari
85. V Olimpiya o'yinlari
86. VII Olimpiya o'yinlari
87. VIII Olimpiya o'yinlari
88. IX Olimpiya o'yinlari
89. X Olimpiya o'yinlari
90. XI Olimpiya o'yinlari
91. XIV Olimpiya o'yinlari
92. XV Olimpiya o'yinlari
93. XVI Olimpiya o'yinlari
94. XVII Olimpiya o'yinlari
95. XVIII Olimpiya o'yinlari
96. XIX Olimpiya o'yinlari
97. XX Olimpiya o'yinlari
98. XXI Olimpiya o'yinlari
99. XXII Olimpiya o'yinlari
100. XXIII Olimpiya o'yinlari
101. XXIV Olimpiya o'yinlari
102. XXV Olimpiya o'yinlari
103. XXVI Olimpiya o'yinlari
104. XXVII Olimpiya o'yinlari
105. XXVIII Olimpiya o'yinlari
106. XXIX Olimpiya o'yinlari
107. XXX Olimpiya o'yinlari
108. I qishki Olimpiya o'yinlari.
109. II qishki Olimpiya o'yinlari.
110. III qishki Olimpiya o'yinlari.
111. IV qishki Olimpiya o'yinlari.
112. V qishki Olimpiya o'yinlari.
113. VI qishki Olimpiya o'yinlari.
114. VII qishki Olimpiya o'yinlari.

115. VIII qishki Olimpiya o'yinlari.
116. IX qishki Olimpiya o'yinlari.
117. X qishki Olimpiya o'yinlari.
118. XI qishki Olimpiya o'yinlari.
119. XII qishki Olimpiya o'yinlari.
120. XIII qishki Olimpiya o'yinlari.
121. XIV qishki Olimpiya o'yinlari.
122. XV qishki Olimpiya o'yinlari.
123. XVI qishki Olimpiya o'yinlari.
124. XVII qishki Olimpiya o'yinlari.
125. I Osiyo o'yinlari.
126. II Osiyo o'yinlari.
127. III Osiyo o'yinlari.
128. IV Osiyo o'yinlari.
129. V Osiyo o'yinlari.
130. VI Osiyo o'yinlari.
131. VII Osiyo o'yinlari.
132. VIII Osiyo o'yinlari.
133. IX Osiyo o'yinlari.
134. X Osiyo o'yinlari.
135. XI Osiyo o'yinlari.
136. XII Osiyo o'yinlari.
137. XIII Osiyo o'yinlari.
138. XIV Osiyo o'yinlari.
139. XV Osiyo o'yinlari.
140. XVI Osiyo o'yinlari.

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talabalarning ma'ruza va seminar mashg'ulotlariga tayyorlanib kelishi va o'tilgan materiallarni mustaqil o'zlashtirishlari uchu kaferda o'qituvchilari tomonidan ma'ruza matnlari ishlab chiqilgan, har bir talabalarga ushbu materiallardan foydalanish tavsiya etilidi. Talabaning fanni mustaqil tarzda qanday o'zlashtirganligi joriy, oraliq va yakuniy baholashlarda o'z aksini topadi. Shu sababli reyting tizimida mustaqil ishlarga alohida ball ajratilmaydi, ular JB, OB va YaB lar tarkibiga kiritilgan. Mustaqil ish uchun fanning 1 umumiy bosqich bo'yicha 30 soat ajratilgan. Ushbu soatlar tahmini quyidagi tartibda taqsimlanadi:

- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish -8 soat.
- ma'ruza konspektiga o'qib, tayyorlanish -10 soat.
- seminar mashg'ulotlariga tayyorgarlikda mahsus adabiyotlar bo'yicha mavzular bilan ishlash -12 soat.

Qoldirilgan darslarni topshirish uchun talaba dars materialini tayyorlab kelishi va o'qituvchiga og'zaki savolga javob bera olishi kerak. Qoldirilgan OB va YaBlar belgilangan tartib bo'yicha topshiriladi.

Talabalarning mustaqil ta'limining mazmuni va xajmi

Mustaqil ta'limga oid bo'lim va mavzulari	Mustaqil ta'limga oid topshiriq va tavsiyalar	Bajarish muddati	Xajmi (soat)
I - semestr			
Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya	Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiyaning xususiyatlari. Referat yozish.	2 hafta	6
Xalqaro sport va olimpiy harakatining rivojlanishi	Xalqaro sport harakati. Olimpiya o'yinlari. Xalqaro sport va olimpiy harakatining zamonaviy muammolari. Internetdan ma'lumot to'plash.	2 hafta	8
Markaziy Osiyo va O'zbekistonga hozirgi zamon sportining kirib kelishi (1865-1917 y)	Markaziy Osiyo va O'zbekistonga ilk sport to'garaklari va sport jamiyatlarining tuzilishi. Ma'ruza yozish.	2 hafta	8
Mustaqil O'zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sport (1991-hozirgi davrgacha)	O'zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sportning rivojlanishi. Internetdan ma'lumot to'plash.	3 hafta	8

GLOSSARIY

- Agon** - qadimgi yunon o'yinlarida bellashuv
- Agonistika** – qadimgi yunon o'yinlarida musobaqaga tayyorgarlik
- Spartiat** – qadimgi Sparta fuqarolari, quldorlar
- Ilot** – qadimgi Sparta qullari
- Palestrika** - qadimgi yunon gimnastikasining qismi bo'lib, uning asosini kurash mashqlari tashkil qilgan
- Orxestrika** – qadimgi yunon gimnastikasining qismi bo'lib, nafis harakatlarni rivojlantirish uchun bajariladigan mashqlar
- Stadiy** – qadimgi yunon o'yinlarida yugurish masofasi (192 m 27 sm)
- Stadiodrom**- qadimgi yunon o'yinlarida 175 mdan 192,27mgacha masofaga yugurish
- Diaulos**- qadimgi yunon o'yinlarida 2 stadiy masofaga yugurish
- Dolixodrom**- qadimgi yunon o'yinlarida 24 stadiy masofaga yugurish
- Pentathlon**- qadimgi yunon o'yinlarida yugurish, sakrash, nayza va disk uloktirish, kurashdan iborat bo'lgan mashqlar.
- Pankration**- qadimgi yunon o'yinlarida kurash va qo'l jangidan iborat bo'lgan mashqlar

Efeb – qadimgi yunon harbiy askari

Ekexeyria – qadimgi yunon o'yinlari vaqtida e'lon qilingan muqaddas tinchlik

Pedotrib - qadimgi yunon o'yinlarida murabbiy

Pedonom - yosh spartaliklarning tarbiyachilari

Ellanodik – qadimgi yunon o'yinlarida xakamlar

Olimpionik – qadimgi yunon o'yinlaridagi g'oliblar

Olimpiada – olimpiya o'yinlari oralig'idagi to'rt yillik

Edikt – farmon

Gumanist – o'rta asrlarda insonparvar ma'rifatchilar

Filantropin – yangi davrda insonparvar ma'rifatchilar tomonidan ochildan maktablar

Skaut – XIX asr oxiri-XX asr boshlarida yoshlar harbiy-sport tashkilotining a'zosi

Militarizm – mamlakatda barcha sohalarni harbiy maqsadlarga yo'naltirish

Xartiya – qonun-qoidalar to'plami, konstitutsiya

Olimpiya xartiyasi – Xalqaro Olimpiya Qo'mitasining asosiy xujjati

Olimpizm – olimpiya harakatining asosiy g'oyasi, ya'ni sport, madaniyat va ta'limni bog'liqligidir.

TAYANCH SO'Z VA IBORALAR

Jimoniylar tarbiyasi tarixi o'quv fanlari sifatida.

Bu ilmiy o'quv fanlari bo'lib, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat va sport sohasidagi maxsus bilim va ma'lumotlarni olishga qaratilgan asosiy fan hisoblanadi, bu tizimni boshqarishning umumiy qonuniyatlarini o'rgatadi.

Jismoniy tarbiya tarixining boshqa fanlar bilan bog'liqligi haqida.

Jismoniy tarbiya fanlari bir qancha fanlar bilan bog'liq holda o'rganiladi, bular: pedagogika tarixi, O'zbekiston tarixi, jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti, sotsiologiya, falsafa, jismoniy tarbiya va sportni boshqarish va h.k.

Jismoniy tarbiya - insonni jismoniy kamolotga erishishiga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, inson organizmini morfologik va funksional jihatdan takomillashtirishga, uning hayoti uchun muhim bo'lgan asosiy harakat malakasini, mahoratini, ular bilan bog'liq bo'lgan bilimlarni shakllantirish va yaxshilashga qaratilgan.

Jismoniy tarbiya tizimi- jismoniy tarbiyaning ilmiy -uslubiy, g'oyaviy asoslari tushuniladi. Bu tizim jismoniy tarbiya tizimining bo'g'inlari bo'yicha jismoniy tarbiya vazifalarining, vositalarini, ish shakllarini amalga oshirish tushuniladi.

Jismoniy tarbiya tizimining zvenolari. Jismoniy tarbiya tizimining zvenolariga:

1. Maktab yoshigacha bo'lgan bolalar jismoniy tarbiyasi;
2. Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy tarbiyasi;
3. Akademik litsey va kasb- hunar kollejaridagi jismoniy tarbiya;
4. Oliy o'quv yurtlaridagi jismoniy tarbiya;
5. Armiya va harbiy flot jismoniy tarbiyasi;
6. Ko'ngilli jismoniy tarbiya va sport jamiyatlaridagi jismoniy tarbiyalar kiradi.

Jismoniy madaniyat haqida. Jismoniy madaniyat umumiy madaniyatning bir qismi bo'lib, insonning jamoa, tarixiy amaliyotida to'plagan moddiy va ma'naviy boyliklar to'plamidir. Bu jismoniy tarbiya nazariyasining eng keng tushunchasidir.

Jismoniy tarbiya moddiy boyliklari. Moddiy boyliklarga sport inshootlari, o'yingohlar, sport zallari, suv havzalari, sport maydonchalari va jismoniy tarbiyaga taalluqli jihozlar, maxsus sport kiyimlari va boshqalar kiradi.

Sport tushunchasi jismoniy tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lib boshlang'ich ma'noda " kuch sinashaman", "musobaqalashaman" degan ma'nolarni bildiradi.

Jismoniy tarbiyaning maqsadi. Jismoniy tarbiyaning maqsadi yoshlarni mehnatga, Vatan mudofaasiga va sog'lom turmush tarzi asosidagi hayotga tayyorlashdan iborat.

Gimnastika. Gimnastika yunoncha "gimnos" so'zidan kelib chiqqan bo'lib "yalang'och" degan ma'noni anglatadi.

Olimpiya o'yinlarining vatani. Olimpiya o'yinlarining vatani qadimgi Yunoniston bo'lib, Olimpiya shahrida utkazilgan va shu shahar nomi bilan yuritilgan.

Qadimgi Olimpiya o'yinlari. Qadimgi Olimpiya o'yinlari Qadimgi Yunonistonning Olimpiya shahrida har 4 yilfa bir marta o'tkazilgan.

Zamonaviy Olimpiya o'yinlari. Zamonaviy Olimpiya o'yinlari 1896 yildan boshlab har 4 yilfa bir marta jahonning turli shaharlarida o'tkaziladi.

Zamonaviy Olimpiya o'yinlarining asoschisi. Zamonaviy Olimpiya o'yinlarining asoschisi fransuz jamoat arbobi Per de Kuberten.

Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ)ning birinchi prezidenti. Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ)ning birinchi prezidenti yunoniston vakili Dimetrius Vikelas bo'lgan.

Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ)ning rasmiy tili. Xalqaro Olimpiya qo'mitasi (XOQ)ning rasmiy tili fransuz va ingliz tillari hisoblanadi.

«Ramz» so'zining ma'nosi. Ramz- yunoncha so'dan kelib chiqqan bo'lib, «belgi», «tanilish» degan ma'noni bildiradi.

Olimpiya o'yinlarining ramzlari. Olimpiya o'yinlarining ramzlariga Olimpiyada o'yinlarining bayrog'i, madhiyasi, shiori, beshta rangli xalqalar kiradi.

Olimpiya o'yinlarining shiori. Olimpiya o'yinlarining shiori lotincha "Citius, Altius, Fortius" so'zlardan olingan bo'lib, "Tezroq, balandroq, kuchliroq" degan ma'nolarni bildiradi.

Olimpiya o'yinlarining rangli xalqalari. Olimpiya o'yinlarining rangli xalqalari beshta qit'ani bildiradi: moviy – Yevropa, qora – Afrika, qizil – Amerika, sariq – Osiyo, yashil – Avstraliya.

REYTING NAZORATI TIZIMI

"JT va ST" fani bo'yicha reyting mezonlari. Jami soatlar hajmi 68 soat: auditoriya soatlari 38 (18 soat ma'ruza, 20 soat seminar mashg'uloti, mustaqil ta'lim 30 soat).

Nazorat turlari	№	Mavzular	Ballar		
Joriy nazorat	1	1. Fanga kirish. 2. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya 3. Qadimgi ajdodlarimizning jismoniy tarbiyasi	7	9	13
	2	4. O'rta asrlarda chet mamlakatlarda jismoniy tarbiya (X-XVII asrlar) 5. O'rta asrlar davrida Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya 6. Yangi va eng Yangi davrda chet mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport (XVII-XX asrlar)	7	9	13
	3	7. Xalqaro sport va olimpiya xarakatining rivojlanishi. 8. Markaziy Osiyo va O'zbekistonga hozirgi zamon sportining kirib kelishi (1865-1917 y). 9. 1917-1991 yillarda O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport. 10. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida jismoniy madaniyat va sport (1991-hozirgi davrgacha)	8	10	14
Jami:			22-27	28-33	34-40
Oraliq nazorat	1	1 – 5 mavzular bo'yicha test	8-10	11-12	13-15
	2	6 - 9 mavzular bo'yicha test	8-10	11-12	13-15
Jami:			15-18	21-24	27-30
Yakuniy nazorat	1	0'tilgan mavzular bo'yicha yakuniy yozma ishi	16-21	22-25	26-30
Umumiy baholash			55-70	71-85	86-100

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahrirda) 2000
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. 1997.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Sog'lom avlod uchun» ordenini ta'sis qilish to'g'risidagi Farmoni, 1993, 4-mart.
4. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, 1997.
5. I.A.Karimov. O'zbekiston XXI asiga intilmoqda.—T., 2000.
6. Abdullayev A.A., Xonkeldiyev SH.H., Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Darslik, Farg'ona, 2001.
7. Abdumalikov R., Eshnazarov J.E., Ajdodlar jismoniy madaniyat tarixini o'rganish masalalari. o'quv qo'llanma, —T., Matbuot, 1993.
8. Akramov A.K., O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma, —T., O'zDJTI nashr, 1997.
9. Jismoniy tarbiya tarixi. Darslik -T., «O'qituvchi», 1975.
10. Алимова Д.А. История как история, история как наука. Кн.1. Т.2008.
11. Vardiashvili I. Afinadan Sidneyga qadar. O'quv qo'llanma Qarshi,2004.
12. Niyozov I. Olimpiya sport o'yinlari. Uslubiy qo'llanma. T.,2006.
13. Голошапов Б.Р. История физической культуры и спорта. Учебное пособие. М.2002.
14. Кун Б. Всеобщая история физической культуры и спорта. М., 1982.
15. Казиева Р. А , Развитие женского физкультурного движения в Узбекистане. —Т., «O'zbekiston» 1979.
16. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni. T. -1968.
17. Obidov-T., O'zbek polvonlari. T., G'.G'ulom nomli nashr, 1979.
18. Ostonov S., Besh Halqa qissasi. —T., «Yosh gvardiya», 1984.
19. Пономарев Н.И., Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания. М., ФИС, 1970
20. Ruziyev S., Shaternikov E.K. va b., O'zbekiston Olimpiyskiy. T., 2001.
21. Столбов В.В. История физической культуры и спорта. М., 2000.
22. Тоумуродов О.Р., O'zbek milliy kurashi. —T., Ibn Sino, 1990.
23. Toshpoiátov J.T., Surxondaryoda jismoniy tarbiya va sport. -T., 1991.
24. Usmonxo'jayev T.S., Xo'jayev F., 1001 uyni. Ibn Sino, 1990.
25. O'zbekov M., Dolkart E, Olimpiyskiye zvyozdi. —T., 1993
26. Xalqaro Olimpiya qo'mitasining 100 yilligiga bag'ishlangan I-Respublika ilmiy anjumani ma'ruzalar to'plami. O'zDJTI,1994.
27. Yarashev K.D., Abdumalikov R., Komilov X.K., «Alpomish» va «Barchinoy» maxsus testi majmuasini ommalashtirish yo'llari. O'quv qo'llanma, -T., O'zDJTI nashr., 2002.
28. Yarashev K.D., Abdumalikov R, Xoldorov T.X. va boshqa, Jismoniy madaniyat tarbiyasining nazariy va uslubiy asoslari. O'quv qo'llanma, O'zDJTI nashr., 2003.
29. Yarashyev K.D., Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish. Darslik, -T.,2002.
30. Yaroskiy A., Poddubniy A., O'zbekistonning xalqaro sport aloqalari. —T., «O'zbekiston», 1980.

31. Yunusov T.T., Abdumalikov R., Yarashev K.D., Assolom Olimpiada. T., O'zDJTI, 1993.
32. Hamroqulov A.Q., Yunusov T.T. Olimpiya bilimlari asoslari. O'quv qo'llanma, T., «Sharq» nashr., 2002.
33. Qudratov R.Q., Abdumalikov R., Xoldorov T.X., Sog'lom avlod tarbiyasida jismoniy tarbiya va sport. O'quv qo'llanma. T. O'zDJTI, 2003.
34. Qoraboyev U., O'zbek xalq o'yinlari. -T., «San'at», 2001.
35. Xoshimov K., Nishonova S. va b. Pedagogika tarixi. T. "O'qituvchi", 1996.
36. Ernazarov E. Olimpiada – jahon sporti bayrami. T. "Sharq", 2008.
37. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-3 kitob. T. "Sharq", 2000.
38. Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. T.: 2008.
39. Рафикова Р.А., Рафикова А.Р. Спортивные звезды Узбекистана. Т. 2005.
40. Вопросы истории физической культуры и спорта в Узбекистане. (Под ред. Р.И.Исмаилова и А.И.Яроцкого). Т. Фан, 1968.
41. Нормуродов А., Моргунова И. Олимпийские игры. Учебное пособие. Т., 2011.
42. Энциклопедия Олимпийского спорта Под редакцией В.Н.Платонова. Киев, Олимпийская литература, 2004.

OLIMPIYA OYINLARI

№	Yil	O'tkazilgan joyi	Mamlakat soni	Spjrtchi soni	1-o'rin (davlat)
I	1896	Afina, Gretsiya	14	245	Gretsiya
II	1900	Parij, Fransiya	24	1225	Frantsiya
III	1904	Sent-Luis, AQSH	13	689	AQSH
IV	1908	London, Angliya	22	2035	Angliya
V	1912	Stokgolm, Shvetsiya	28	2547	Shvetsiya
VI	1916	Berlin, Germaniya	o'tkazilmagan		
VII	1920	Antverpen, Belgiya	29	2669	AQSH
VIII	1924	Parij, Frantsiya	44	3092	AQSH
IX	1928	Amsterdam, Gollandiya	46	3014	AQSH
X	1932	Los-Andjeles, AQSH	37	1408	AQSH
XI	1936	Berlin, Germaniya	49	4066	Germaniya
XII	1940	Tokio, Yaponiya	o'tkazilmagan		
XIII	1944	London, Angliya	o'tkazilmagan		
XIV	1948	London, Angliya	59	4099	AQSH
XV	1952	Helsinki, Finlyandiya	69	4925	AQSH
XVI	1956	Melburn, Avstraliya	67	3184	SSSR
XVII	1960	Rim, Italiya	83	5348	SSSR
XVIII	1964	Tokio, Yaponiya	93	5140	SSSR
XIX	1968	Mexiko, Meksika	112	5530	AQSH
XX	1972	Myunhen, FRG	121	7123	SSSR
XXI	1976	Monreal, Kanada	92	6028	SSSR
XXII	1980	Moskva, SSSR	80	5217	SSSR
XXIII	1984	Los-Andjeles, AQSH	140	6797	AQSH
XXIV	1988	Seul, Koreya	159	8465	SSSR
XXV	1992	Barselona, Ispaniya	169	9367	MDX
XXVI	1996	Atlanta, AQSH	197	10320	AQSH
XXVII	2000	Sidney, Avstraliya	199	10651	AQSH
XXVIII	2004	Afina, Gretsiya	202	11400	AQSH
XXIX	2008	Pekin, Xitoy	204	11500	Xitoy
XXX	2012	London, Angliya	205	10500	AQSH

QISHKI OLIMPIYA OYINLARI

№	Yili	O'tkazish joyi	Davlat va sportchilar soni	Sport turlari	1-o'rin (davlat)
I	1924	Shamoni, Fransiya	293 (16)	7	Norvegiya
II	1928	Sankt-Morits, Shveysariya	464 (25)	8	Norvegiya
III	1932	Leyk-Plesid, AQSH	252 (17)	7	AQSH
IV	1936	Garmish-Partenkirhen, Germaniya	646 (28)	8	Norvegiya
V	1948	Sankt-Morits, Shveysariya	669 (28)	9	Shveysariya
VI	1952	Oslo, Norvegiya	694 (30)	8	Norvegiya
VII	1956	Kortina-d'Ampezzo, Italiya	821 (32)	8	SSSR
VIII	1960	Skvo-Velli, AQSH	665 (30)	8	SSSR
IX	1964	Insbruk, Avstriya	1091 (36)	10	SSSR
X	1968	Grenobl, Fransiya	1158 (37)	10	Norvegiya
XI	1972	Sapporo, Yaponiya	1006 (35)	10	SSSR
XII	1976	Insbruk, Avstriya	1123 (37)	10	SSSR
XIII	1980	Leyk-Plesid, AQSH	1072 (37)	8	SSSR
XIV	1984	Sarayevo, Yugoslaviya	1274 (49)	8	GDR
XV	1988	Kalgari, Kanada	1634 (57)	10	SSSR
XVI	1992	Albervil, Fransiya	1801 (64)	12	Germaniya
XVII	1994	Lillexammer, Norvegiya	1923 (67)	12	Rossiya
XVIII	1998	Nagano, Yaponiya	2176 (72)	14	Germaniya
XIX	2002	Solt-Leyk-Siti, AQSH	2399 (77)	15	Germaniya
XX	2006	Turin, Italiya	2573 (84)	15	Germaniya
XXI	2010	Vankuver, Kanada	2574 (82)	15	Kanada
XXII	2014	Sochi, Rossiya			

OSIYO OYINLARI

№	Yili	O'tkazish joyi
I	1951	Dehli, Hindiston
II	1954	Manila, Filippin
III	1958	Tokio, Yaponiya
IV	1962	Jakarta, Indoneziya
V	1966	Bangkok, Tailand
VI	1970	Bangkok, Tailand
VII	1974	Tehron, Eron
VIII	1978	Bangkok, Tailand
IX	1982	Dehli, Hindiston
X	1986	Seul, Koreya
XI	1990	Pekin, Xitoy
XII	1994	Hirosima, Yaponiya
XIII	1998	Bangkok, Tailand
XIV	2002	Pusan, Koreya
XV	2006	Doha, Qatar
XVI	2010	Guanchjou, Xitoy
XVII	2014	Inchhon, Koreya

QISHKI OSIYO OYINLARI

№	Yili	O'tkazish joyi
I	1986	Sapporo, Yaponiya
II	1990	Sapporo, Yaponiya
III	1996	Xarbin, Xitoy
IV	1999	Kanvondo,
V	2003	Aomori,
VI	2007	Chanchun,
VII	2011	Olma-Ota, Qozog'iston

JAHON UNIVERSIADALARI

Yozgi Universiadalari			Qishki Universiadalari		
№	Yili	O'tkazish joyi	№	Yili	O'tkazish joyi
I	1959	Turin, Italiya	I	1960	Shamoni, Frantsiya
II	1961	Sofiya, Bolgariya	II	1962	Villar, Shveysariya
III	1963	Portu-Alegri, Braziliya	III	1964	Shpindlerov Mlin, Chechoslovakiya
IV	1965	Budapesht, Vengriya	IV	1966	Sestriere, Italiya
V	1967	Tokio, Yaponiya	V	1968	Innsbruk, Avstriya
VI	1970	Turin, Italiya	VI	1970	Rovaniyemi, Finlyandiya
VII	1973	Moskva, SSSR	VII	1972	Leyk-Plesid, AQSH
VIII	1975	Rim, Italiya	VIII	1975	Livinyo, Italiya
IX	1977	Sofiya, Bolgariya	IX	1978	Shpindlerov Mlin, Chechoslovakiya
X	1979	Mexiko, Meksika	X	1981	Xaka, Ispaniya
XI	1981	Buharest, Ruminiya	XI	1983	Sofiya, Bolgariya
XII	1983	Edmonton, Kanada	XII	1985	Belluno, Italiya
XIII	1985	Kobe, Yaponiya	XIII	1987	Shtrebske Pleso, Chechoslovakiya
XIV	1987	Zagreb, Yugoslaviya	XIV	1989	Sofiya, Bolgariya
XV	1989	Duysburg, Germaniya	XV	1991	Sapporo, Yaponiya
XVI	1991	Sheffild, Angliya	XVI	1993	Zakopane, Polsha
XVII	1993	Buffalo, AQSH	XVII	1995	Xaka, Ispaniya
XVIII	1995	Fukuoka, Yaponiya	XVIII	1997	Mudju, Koreya
XIX	1997	Sitsiliya, Italiya	XIX	1999	Poprad, Slovakiya
XX	1999	Palma de Malyorka, Ispaniya	XX	2001	Zakopane, Polsha
XXI	2001	Pekin, Xitoy	XXI	2003	Tarvizio, Italiya
XXII	2003	Tegu, Koreya	XXII	2005	Insbruk, Avstriya
XXIII	2005	Izmir, Turkiya	XXIII	2007	Turin, Italiya
XXIV	2007	Bangkok, Tailand	XXIV	2009	Xarbin, Xitoy
XXV	2009	Belgrad, Serbiya	XXV	2011	Erzurum, Turkiya
XXVI	2011	Shenchjen, Xitoy	XXVI	2013	Maribor, Sloveniya
XXVII	2013	Qozon, Rossiya	XXVII	2015	Granada, Ispaniya

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
Mavzu 1. Qadimgi dunyoda jismoniy tarbiya.....	7
Mavzu 2. Qadimgi ajdodlarning jismoniy tarbiyasi.....	17
Mavzu 3. O'rta asrlarda chet el mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport (V-XVII asrlar).....	23
Mavzu 4. O'rta asrlar davrida Markaziy Osiyoda jismoniy tarbiya.....	37
Mavzu 5. Yangi va eng yangi davrda chet el mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sport (XVII asr o'rtalari - XX asrlar).	46
Mavzu 6. Xalqaro sport va olimpiya harakati.....	62
Mavzu 7. Markaziy Osiyo va O'zbekistonga hozirgi zamon sportining kirib kelishi (XIX asr- XX asr boshlari).....	84
Mavzu 8.1917-1991 yy O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport.....	95
Mavzu 9. Mustaqil O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport (1991-hozirgi davrgacha).....	105
Test savollari.....	115
Seminar mashg'uloti rejalari.....	125
Mustaqil ish mavzulari.....	128
Glossariy.....	132
Reyting nazorati tizimi.....	135
Adabiyotlar.....	136
Ilovalar.....	138

Toshkent sh. Xamza tum.kompyuter xizmati bosmaxonasi.
+998(93)5663511. Shartli b.t. 7,05. 100 nusxada.
Texnik muharrir M.I.Djalilova.

8/18